

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek er en del af foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data. Det er et special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv, blandt andet omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Slægtsforskernes Bibliotek:
<http://bibliotek.dis-danmark.dk>

Foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data:
www.slaegtogdata.dk

Bemærk, at biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. Når det drejer sig om ældre værker, hvor ophavs-retten er udløbet, kan du frit downloade og anvende PDF-filen.

Når det drejer sig om værker, som er omfattet af ophavsret, er det vigtigt at være opmærksom på, at PDF-filen kun er til rent personlig, privat brug.

Hardsyssels Årbog

1967

ANDEN RÆKKE - BIND 1

UDGIVET AF

Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

OMSLAGSBILLEDE:
Gården Nørlund i Bording sogn.
Foto: Nationalmuseet.

INDHOLD

<i>Esbern Jespersen: Med Ole Worm på jagt efter gamle stednavne og helgener ...</i>	5
<i>A. Kr. Kjeldahl: Mariane fra Hedegaard</i>	18
<i>Bertel Knudsen og Alfred Kaae: Hesten</i>	22
<i>N. C. Søby: En udvandrers historie</i>	42
<i>J. Bøgner: Johan Rantzau i Ringkjøbing 1534</i>	63
<i>P. Skautrup: Æ gammel dæjn</i>	68
<i>Vald. Andersen: Teglværket Frederiksværk og gården Nørlund</i>	72
<i>N. Jensen-Dam: Erindringer fra besættelsestiden 1940—45</i>	81
<i>N. Thomsen Nielsen og Alfred Kaae: Hemmet-Sdr. Vium forstanderskabs for- handlingsprotokoller</i>	94
<i>Christen Christensen: Fjaltring Friskole gennem 75 år</i>	100
<i>Johannes Smith: Peder Smith i Nymølle</i>	106
<i>Jan Aas Jansen og Alfred Kaae: Faster sogn</i>	124
<i>Gunnar Friis: Hans Paludan</i>	162
<i>Paul Henrik Harreschow: Lidt om bopladsen Harreskov i gamle dage</i>	168
<i>Foreningsmeddelelser</i>	177
<i>Register</i>	178
<i>Regnskab</i>	180

Samfundets styrelse:

Amtmand *A. J. Bach*, formand.

Bibliotekar *Kr. Bjerregård*, sekretær.

Lærer *J. Søndergaard Jacobsen*, redaktør.

Konsul *Eli Jepsen*.

Fru *Rigmor Lillelund*, medlem af redaktionen.

Bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, kasserer.

Gårdejer *Bent Raunkjær*.

Lektor *Gunnar Sandfeld*, medlem af redaktionen.

Landsretssagfører *N. C. Skouvig*, næstformand.

Med Ole Worm på jagt efter gamle stednavne og helgener

Af E. Jespersen

OLE WORM (1588–1654) var læge og oldforsker. Der er tilstået ham 10 sider i Dansk biografisk Leksikon, hvilket må være historikeres vidnesbyrd om hans format og betydning. Hans slægt stammede fra Holland. Faderen var borgmester i Skagen, og der kom Ole til verden. Han gik seks år i sin fødebyss latinskole og kom på rejse trindt omkring i Europa.

Siden knyttedes den vidtberejste mand med mangesidig uddannelse til universitetet i København. Og så ikke mere om det.

1622 udgik kongebrev til Danmarks og Norges biskopper, i hvilke det pålagdes hver i sit stift at foranstalte efterforskning angående antikviteter. Med kongebrevet fulgte en redegørelse fra Ole Worm over, hvad der skulle svares på. Præsterne skulle spørge almuen, og det gjorde de. Og resultatet blev de såkaldte indberetninger til Ole Worm, fra vort stift (Ribe) daterer 1638. De er af ulige værdi. Nogle præster har ikke taget sagen særligt alvorlig. Om Herning sogn er der således bare seks linjer. Dr. Oluf Nielsen har meddelt indberetningerne for Ribe stifts vedkommende til Danske Samlinger, 2. r, 4. bd.

De meddelte oplysninger er meget afvekslende, men der gives sædvanligvis besked om, hvilke byer og gårde der var i sognene; der fortælles om vandløb, oldtidshøje og om runeindskrifter, hvis sådanne fandtes; vi får også noget at vide om gamle borgvolde, og tit siges det, hvem kirkerne er indviede til.

Der følger nu nogle prøver på navnestoffet, idet jeg dog forudskikker, at jeg ikke strengt holder mig til den gammeldags retskrivning, hvoraf hver præst havde sin, og som oftest inkonsekvent. Men jeg bringer sognenavnene og andre navne i den form, som dr. Oluf Nielsen har. Det kan måske volde en smule besvær for enkelte læsere at identificere dem med vore nutidige former. Men helt uden ulemghed får man jo ikke ret meget af værdi i denne verden – og for resten vil man jo da heller ikke ganske udslutte den gamle patina.

Og så til sagen.

Der indledes med et -- ikke særlig interessant -- stykke om *Bouling*, i hvilket præsten tolker sognenavnet. Han gætter på, at sognet i gammel tid har været kaldt *Bøyel* eller *Bøffwel Eng*, „efterdi engene bøjer sig alle vegne om og igennem sognet, hvor nogle rivier og strømme findes“.

Der fortsættes med småstykker om *Næss*, *Møborg* og *Lumborg*, hvilket sidste navn nok betyder „*Longberg* af et berg norden kirken“.

De gamle præsters tydninger lade vi stå for hvad er.

Romme kirke er en fjerdingkirke i herredet, og tinget ligger derhos.

Thørring kirke ligger midt i sognet på et højt sted. Blandt højene nævnes *Skiel-lerhøj* østen for Kokholm.

Heldom. Sydvest for sønder Vinkel er der på marken en liden kielde, som hedder *Hoberstofft*; den er omlagt med stiene.

Under *Næssom* nævnes højene *Æsbjerg* og *Wiishøj*. Det er måske sakrale navne. Det første navn kan også minde om Esbjerg, hvor fiskerne esede, satte madding på fiskekroge med bistand af espiger.

Guddum. Her nævnes mange oldtidshøje. Sognavnet vidner om hedensk hel- ligdom. Der nævnes en gammel skanse eller vold, som kaldes *Trældborg*. Navnet minder jo om vor berømte Trælleborg ved Slagelse. Der er for øvrigt flere vold- steder i det hedenskhellige sogn.

I *Hou* er *Sankt Peders Kircke* og *Sankt Peders Kiel*, og der nævnes en *Ther- kelsbek* norden Housnabe. Mange vandløb bærer navn efter Therkel. Gudmund Schütte har udnævnt disse vandløbs indehavere til guden Tor.

Hyomb haffuer sin naffn af de mange hye och bierge. Kirken er indviet til *Sankt Thøger*, og der er ved Kaarsbeck *Sankt Thøgers Brønd*.

I *Engbjerg* sogn findes fem bjerge eller høje. „Den første kaldes *Firehøj*, me- nendes der fire efter hinanden at være begraaffuit, som synes troligt at være“. Den anden kaldes *Dronnings høy*, og mellem disse begge hedder det *Kongens Led*. Den fjerde kaldes *Troldborg høy*.

Harboøre, en flack land, er en fiskelejde, begaaffuit med en herlig fiskeri, om vinteren med sildefiskende, om sommeren med krogfiskende. Dette land er på det meste omfløtt.

Dybbe sogn kaldis i gamle dage *Dybbeck*; thi således står der skrevet på hvæl- vingen i kirken: Anno 1517 lod hr. Matx Krabbe præst i Dybbeck dene huelling mure.

Ferring sogn er det ringeste sogn i Vandfuld herred, „af saand, haffuit och vand forderffuitt“. Ja ja, vi må vel modernisere retskrivningen lidt; vi ser, at der anbrin- ges så mange overflødige bogstaver, at man skulle tro, de skrivende præster fik liniebetaling.

Af hr. *Mikkel i Ramme* kunne man vente en lang snak om Rammedige. Vi får den dog ikke; men derimod besked om, at der var en liden bæk eller strømgang igennem sognet og ved samme strømgang trende møller.

Præsten i *Ølby* finder ingen navnkundige høje; men han ved, at kirken er indviet til *Sankt Nicolao* og har fået sit navn efter *Sankt Nilaus kilde*, og så bemærker han, at der er et vadested, som kaldes *Struer*.

Under *Gjørring* nævnes *Gujen å*, som løber gennem *Holstebro*.

Og i *Vemb* findes *Baggisbøje* samt to norden for kirken, som kaldes *Bishopshøje*.

Præsten i *Mejrup*, hr. Chr. Christensen, fortæller, at Blesberg skov blev aldeles ophugget og ødelagt udi fiendernis tid; to høje findes på kirkegården; mange høje ligger langs Viborg–Holstebro landevej; af „riverer“ kender han *Gudden å*, som løber ud i Vesterhaff.

Under *Vejrum* nævnes blandt gårdene én ved naffn *Rounborg* med grave og dobbelt vold omkring, hvor en ridder ved navn hr. Erland skulle have resideret.

Af dette befæstningsanlæg er der i vore dage intet tilbage.

Fousing kirke er en liden tårnkirke og consecreret *Sankt Catharinæ*. „*Amleths* mose haffuer sit naffn aff kong *Amleth*“; men det behøver vi ikke at tro på; i samme mose findes „*Amleths høi*“, hvor samme konge menis at vere begraaffuit“.

Handberigg. Her nævnes gården Gammelby og „en dall, som kaldis *Tindskoudall*“, et vidnesbyrd om retsforamling på stedet.

Venøe kirke er tækket med langhalm. Navnet siges at hidrøre fra, at folk der har afvænnet deres lamb og qvæg.

I *Borberg* er der mange høje, men ingen synderlig navnkundige. I nogle er fundet gryder med aske og ben udi, som siges at være meniske been oc aske.

Hjerm, som præsten hr. Anders Pedersen kalder *Hirrom*, får en meget lang beskrivelse med oplysninger om den skønne „kaarskircke, i huilken findis adtskilliche fromme adelige begraaffuelser,“ deriblandt Mogens Munk og Oluf Munk til Volstrup, begge medlemmer af Danmarks riges råd etc.

I *Hummelmose* graves der skortørfue, og i samme mose finder man rødder af grantræer, hvoraf man kan se, at der tidligere i den træløse egn har været storskov. Præsten tror, at *Thurskow* har været en hellig lund for „dend gamle hedenske afgud Thor“, og det er troligt nok.

Holstebro og *Måbjerg* får en meget kort beskrivelse, nogen faktisk oplysning om de mange oldtidshøje får vi ikke, og der findes „ingen runebogstafuer“.

Men i *Ejsing* kirke er der latinske bogstaver, som dog for det meste er ukendelige. Præsten fortæller, at der i sognet er 26 høje, og han giver os en hoben navne, hvoriblandt „thuende høje, som kaldes *Wolsbøje*“. Det sidste navn kan indeholde det samme ord, som indgår i Valhal, Valkyrje, Vallekilde o. l. og kan være et minde om en hedensk periode, da guderne frådsede i ofre. Også i skellet mellem Vind sogn og Nørre Omme findes *Wolhyu*, af geodæterne kaldet Hulhøj, et besynderligt navn på et bjerg.

Wilbjerg er af de gamle kaldet „*Sancti Gaig hoffuett*“, en værre rebus. Vi minde stedse om det ærligste hedenskab.

Bylling kirke er indviet til *Sankt Hans*. Og mellem kirken og præstegården er

Capels Kilde, hvor mange mennesker har fået helbred på deres øjne og lemmer, „når de haffuer toet sig i samme vand“. Spor af et hus fandtes, hvor de syge kune finde hvile.

Sidding (Sædding) er en liden sogn og kirken indviet til *Sankt Lauridsz.*

Kirken i *Borris* er indviet til *Sankt Nicolaj*. *Borris* sogn skilles fra *Houer* sogn på den øster side med et rindende vand, som kaldes *Torsbeck*. Udi den strøm staar en stor sten, som skiller *Bølling* herred, *Hammerum* herred og *Nør* herred fra hverandre.

Ved *Faster* kirke findes en *Baunshøj* og en *Ullerhøj*, hvilket sidste nok indeholder et gudenavn.

Om *Wordegod* lufter præsten sin lærdom og udnytter sin latin. Der findes rudera af kirkerne i *Herborg* og *Fjeldstervang*. Af disse to nedlagte kirker skulle vorde en god „oc kaldis Wordgod“ – dog er næppelig 24 gorde i denne sogn.“

I *Ølstrup* findes *Baunshøj* og *Tinghøj*.

Gjellerup kirke er indviet til *Sankt Lauritz*. En liden å kaldes *Guddenkier* aae. Det er ganske klart, at vandløb og kjær bare har være kaldt gud eller guden. Og der kan fabuleres meget derover. Ordet er af fællesgermansk rod og betyder egentlig „hvad man kalder til sig gennem trolddom“; ordet går tilbage til „hekseri“.

I *Herning* sogn er der en liden *Birckeskou* og en stor navnkundig mose, som kaldes *Krads*, men ingen antikviteter.

Beskrivelsen af *Tviis* er ganske kort; her er også et lidet krat med små træer udi ved navn *Thviislund*.

Nørre Felding fattes, skriver dr. O. Nielsen.

Enhver sognehistoriker går naturligvis med nysgerrighed på jagt efter dunkle navne, jeg også. Og jeg finder alle tiders bedste helligdom i omegnen af *Præstbjerg*. Det er ktrattet *Vindris*, af præsten kaldet *Hardtlund*. Da t efter d og d efter r måske er ganske indholdstomme, kan vi tippe på, at forledet betyder „harg“, hvilket skulle betyde stendysse eller alter. Og en stendysse så stor som en høj (må vel betyde oldtidshøj) har den *Vinding*-præst, provst *Mariager*, noteret sig. Men det burde allerede provstens formand i embedet, hr. *Christian Pedersen Stadel*, have meddelt *Ole Worm*, ligesom han burde have fortalt, at *Vind* kirke var indviet til *Sankt Gertrud* og *Vinding* kirke til *Sankt Mourits*. Nu har vi heldigvis disse oplysninger i hr. *Hans Mariagers* beskrivelse af 1683, jvf. min bog *Kirker, Præster og Degne*.

De fleste beskrivelser indeholder oplysninger om gårde og byer, uden at man dog kan være sikker på, at præsterne har fået dem alle med.

Hadderup kirke er en tornkirke uden antiqviteter. Her nævnes *Hagbrouff*. *Hadderis* aa og *Skyffue*, samme by, som af andre kaldes *Skyw*, og det siges, at *Karupbrouff* undertiden er vanskelig og besværlig at komme over. Det er den heldigvis ikke mere. En boel hedder *Gindeskouff*, og et krat ligeså, og menes *Ginding* herred heraf at have fået navn.

Bavnhøj finder vi alle vegne, også i Haderup; en *Ulbøj* kan indeholde gude-navnet Ull eller være opkaldt efter glubende ulve.

Kirken i *Thimmericing* er af de gamle kaldt *Sanct Trab* og findes på kirkegården en stor høj, omsat med nogle store sten.

Disse sten ses ikke mere. Man finder jo meget tit kæmpehøje på kirkegårde.

Under *Ringkøbing* nævnes *Vonaa*, et navn som jo lever endnu uforklaret. Hos *N. M. Petersen* kan læses, at floden Von er en af de floder, der efter Edda strømmer fra menneskenes land imod Hel.

Og hos *Grundtvig*, at da Fenrisulven blev bundet, satte de ham et sværd i munden. Han tuder frygteligt, fråden står ham ud af munden; det blev til den å, som hedder Von.

Den Ringkøbingpræst har latiniseret sig til *Johannes Paludanus*. Han skjuler ikke sin lærdom, og hvorfor skulle han også det. Han ved besked om *Kongensbøj*, som ligger ved en pas på 2 stadier sydøst for byen. Men hvem der ligger begravet i højen, ved præsten desværre ikke. Derimod ved han, at en høj på *Rindom* kirkegård „synis med hånden at være opkastet“.

Præsten i *Hee*. Jens Christensen Gjødstrup, gør omhyggeligt rede for sit sogn og dets skønne kirke, hvor der oven i tårnet er tvende kamre, hvor den frue på Voldbjerg ved navn Ellen undertiden holdt hus, når hun ikke med sin husbond kunne forliges.

Der er et annexsogn, som præsten kalder *Nue* (No), hvis kirke er for mange år siden nedbrøtt. Men No sogns beboere har fået deres stolestader anbragt i Hee kirke. Præsten meddeler videre, at man kan se, hvor No kirke har stået, og på kirkegården ses endnu nogle grave. Og så kender han ude i heden *Ulfssø*.

Om *Veirsø* (Vedersø) hedder det, at sognet altid er i stor fare for waandflod, og det er vanskeligt at komme til og fra.

„Udi fiuren om sommeren, når dette er ebe, kand graffuis under sanden nogle klyner, huilcke er så hede, når de er tørre och settes ild udi, kand opbrende jern, keilkober, grydkober, messingh; røgen af samme klyner gjør menisken trangh-brøstet“, og det kan man tillige blive af præstens ortografi. Man kan på lang afstand kende vedersøerne på lugten.

Præsten i *Thorsted* nævner *Kongensbøj*.

Og præsten i *Velling* meddeler følgende: På den sønderside ude muren paa Welling kyrckce findis en kyrckedør efftermuret, oc paa begge sider ved samme dør 4 hugne steen, oc paa hver af dem en stor diur udhuggen, som er effter min tycke løuer, lindorm, dragier oc effter disse diur 2 store fugle. Noch offuer samme efftermuret dør en lang steen med tuende dragier emod huer andre.

Hr. Iver Gregersen fortæller om *Skjern*, at der er en å, som adskiller Hardsyssel og Varde syssel. Der er toldsted ved Skjernbro, hvor der årlig går 100 rigsdaler af til Kronen.

På præstegårdens enge, beliggende på *Tharrum* kjær findes kong *Hansis Pytt*; thi der siges kong Hans at have fået sin helsot, som det formeldes i Arrild Huitfeldtz crønike.

En part af *Staffning* er forderffuit af haffsand og saltvand.

I Herning (*Hanning*) sogn er der en oval stensætning, som kaldes *Bølling bereds ting*. Fra dette og *Dejbjerg* sogn nævnes iøvrigt kun gamle bebyggelsesnavne.

Men under *Aullum* (Avlum) nævnes en mængde højnavne, hvoriblandt *Hengbjerg*, der nok kan være en gammel galgehøj, hvor man i sin tid klyngede skarnsfolk op. Også en *Bavnehøj* nævnes og skal findes sydvest for Lergrav. Og så meddeles der et *rædeligt sagn*:

„På et sted, som kaldes Smyrne på it speege udyrchet marck siges tvende høvdinge for mange år siden at have boet og bygget; den enes navn skulle være *Thord Iffuerson*, og den ene skulle have myrdet den anden, og der skulle have været gjort en vise derom. Men det er alt sammen så længe siden, at ingen, som nu lever, ved deraf at sige“.

Hr. Lauritz Christensen i *Ørre* gør udmærket rede for gårde og byer, og han kender vandløb som *Løwen* å norden for kirken.

Hodsagger kaldes anneks til *Ørre*. Der nævnes nogle huse, som kaldes „*Yllibierg* aff en megitt stoer bierg, som ligger derhos“. Rounebogstaffue findes ikke i *Sunds*, men nogle småbjerge, som kaldes *Rønbierge*; i sognet er der også en liden bolig, som kaldes *Møllested*.

Beretningen om *Ikast* indeholder en del skovnavne: *Hyffriis*, *Toftlund*. *Hesselbierg*, *Issen Skoff* o. a.

Giellerup kirke er indviet til *Sankt Lauritz*. Og her finder man endelig nogle af de efterspurgte indskrifter, dog ikke runer, men god latin, som præsten gengiver og hvis rigtige tydning blev overladt til en senere tid (Ny kirkehist. Sam. 11, s. 565). Sønden for kirken ligger en liden by *Hammerum*, hvoraf herredet har sit navn. Nordvest for kirken findes *Madbø*, på hvilken man undertiden kan høre „adskillige slag och lald“, og hvad det monne betyde, ved præsten ikke. Men vi ved nok, at troen på højfolk og bjergmænd knap nok er uddød endnu.

Frolund nævnes og har sagtens været sæde for gudsyrkelse.

Af navnkundige høje i *Rind* sogn findes *Hjortsballe*. Navnet lever endnu, og man bestiger dem, når ens vej falder der forbi.

Om *Herning* findes som før nævnt bare seks linjer; en liden krat kaldes *Birckskov*, og en herregård kaldes *Herningsholm*.

Skiern aa løber ret sønden om *Scharrild* kirke, fortæller samme kirkes præst, og han er ked af, at han ikke ved, til hvem den er indviet; det står ikke i kirkens bog, og gamle folk ved intet derom. Men han kender *Baffuenshøje*, som „baffuen plyer att settis“ på, samt højgruppen *Trehøje*.

Hvem *Arnborg* kirke er indviet til, vides heller ikke, og her er ingen navnkundige vandspring eller bjerge.

Derimod er der vandspring i *Felding*, kirken til stor fare; det er Skjern å, men ingen „fremmedt bogstaur er att finde“. Det er det heller ikke i *Assing*, hvor der iøvrigt løber en *Møllebeck*.

I *Sneibierre* findes gårdnavnet *Skoldbierre*. Skold forekommer også som gårdnavn i Vind sogn. Det er et gammelt navn på bævreasp.

En høj i *Thiørring* kaldes *Kongelyckbyff*, en anden *Baunebyff*; et bebyggelsesnavn er *Bialderbeck*. Det lyder dunkelt.

Synding kirkes alterbord er en stor bred sten, hvori er et firkantet hul, og heri fandt „sal. velb. Jens Mogensen en pergamentz breff“, men hvor det blev af, ved præsten ikke. Det var skade. Her må være tale om en relikviegrav, og sådanne finder man gerne, hvor stenaltre er bevarede, således i Idum kirke og i Brøndum. Præsten nævner *Raggishberg*, som henleder tankerne på hedens rakkerliv.

Præsten i *Nøuling* opererer med et længdemål, som han kalder „slyngeslag“, andre taler om stenkast, atter andre om stadier eller mil. Han kender en *Tinghøj*, om hvilke der står nogle store sten, og han kender en sten, der er en halv ager bred. Han ved også besked om et voldsted, hvor der siges at have været en befæstning. Det er et meget interessant stykke, der findes om *Nøvling*; han kender både en *Bavnehøj* og en *Ravnehøj*. „*Nøuling* kircke ligger på en temmelig bierg. På kirkegaarden er en høj, som klokkhuset stoer paa, oc trej høye norden och østen kirkegaarden paa samme bierg“.

Og så denne rebus: „Ved Østerhuod ligger en høj, aff huilcken manden, der boer aag (agede) hiem i treckening oc da fantis en jeffn steenbroe lagt under høyen lige ved det andet aggerjord“. Et vidnesbyrd om, hvor fantastisk meget der er gået tabt for videnskabelig forskning. Adelvejen siges at løbe gennem sognet fra Vosborg til Aarhus eller Horsens.

NB. Den, som vil vide mere om de gamle indberetninger, henvises til dr. Oluf Nielsens arbejde om emnet. Her er kun givet en mundsmag. Man bør også vide, at professor Peter Skautrup flittigt har udnyttet navnestoffet fra 1638 i sine artikler om Højnavne. Se herom vor årbog for 1927, 28, 29 og 63, hvor nogle af navneformerne bliver fortolkede.

Under gennemlæsningen af ovenstående falder det mig ind, at evt. læsere måske ikke altid kan se, hvad der er præsternes beretninger, og hvad der er mine kommentarer; men det gør vist ikke noget.

Nogle helgener

Det står ikke i *kirkens bog*, hvem Skarrild kirke er indviet til. Men der burde det åbenbart have stået. Det stod der ikke, og hvad så? Ja, så måtte præsten spørge gamle folk, og de vidste det heller ikke. Den slags gik i glemme i en tid, da helgeners bistand blev underkendt.

Men de gamle vidste nok, at Timring kirke var indviet til *Sankt Trab* og Vildbjerg til *Sankt Gaig*, og så fortæller præsten det videre til Ole Worm. Og Trap noterer det og henviser til Da. Stud. 1909, 197, hvorefter man anskaffer sig denne kilde, der dog ikke giver bonus, idet man bare vises tilbage til Ole Worm igen med den besked, at der nok er tale om en helgen ved navn *Gagius*. Frem og tilbage er lige langt.

Men Trap har flere helgener end Ole Worm. Vi tager nogle stykker af dem.

Vejrum kirke er indviet til *Sankt Andreas*. Han var en af Jesu apostle. Skal have missioneret i Rusland og Skotland og blev i begge disse lande nationalhelgen. Videre beretter legenden, at han kom til Grækenland og blev korsfæstet på et liggende kors, Andreaskorset, som ser således ud: X. Altertavlen i Keldby på Møn har et stykke af legenden, hvoraf fremgår, at hans bedrifter var af større format end hans herre og mesters.

Man tør vel formode, at de katolske præster opbyggede deres menigheder med helgenlegenderne, således at vejrumboerne fik besked om deres specielle helgen. Og bønderne i Fousing må vel så have fået historien om *Sankt Catharina*, som døde år 307. Romerkirken har for resten hele seks helgeninder af dette navn. Men Catharina fra Alexandria var underskøn og så begavet, at hun under sin disput med 50 filosoffer omvendte dem alle til kristendommen; de blev brændt. Tyranen tog hende med ind på slottet, hvor hun afslog alle hans tilnærmelser, for hun havde trolovet sig med Kristus. Imidlertid omvendte hun tyranens moder og hustru, hvorefter hun blev pint med et pigget hjul og siden halshugget. En senere *Katharina* oplevede under selvpinsler visioner og ufølsomhed over for legemlige smerter. Hun er nok mere historisk; hun blandede sig i politik og fik indflydelse på pavens tilbageflytning fra Avignon til Rom.

Vellærde præster savnede ikke spændende og underholdende stof i de gode gamle dage.

Talrige kirker er indviet til *Sankt Laurentius*, således i vort amt Sædding, Madum, Stadil, Nysogn. Berømtest er hans domkirke i Lund, hvis det da ellers er hans, for Poul Martin Møller lader bygmesteren være en god dansk mand:

Det var Sankt Laurentius, han agter en kirke at bygge;

Thi ganger han ud på den brede vej med tiggerpose på rygge.

Den første Sankt Laurentius havde i sandhed fortjent sin helgenglorie; han blev stegt på en rist i Rom i året 258, og det kan jo skære en i sjælen, selv om fortsættelsen lyder af behersket humor. Han sagde nemlig under torturen: „Vend mig dog om, jeg bliver jo kun brun på den ene side“. Alt hvad der siden fik navn som Lars, Laurids, Laurits, Laust er opkaldt efter ham – såvel som meteoritsværmen omkring hans helgendag, den 10. august, de såkaldte Laurentiustårer.

Nicolao, Nilaus, Nicolaj med flere former er navne på en og samme helgen, hvis navn vi straks kan latinisere til *Nicolaus*, og han havde jo både kirker og helligkilder her i amtet. Stumper af ham, altså relikvier, bragtes til Danmark af

kong Erik Ejegod, hvis det da ellers passer. Det er dog nok lige så sandt som alt det andet, der fortælles om ham. Han kom til verden i et rigt hjem i Myra i Lilleasien og var et særdeles fremmeligt barn, der straks rejste sig i badekarret, da man vaskede ham. Han vægrede sig ved at tage moderens bryst på fastedagene onsdag og fredag. Sin arvede rigdom gav han bort, bl. a. til en slægting, som i sin fattigdom var i færd med at sælge sine tre døtre til et utugtshus; men han skjulte sin godgørenhed ved trende gange at kaste guldklumper ind ad vinduet til pigebørnenes fader, der således blev i stand til at bortgifte døtrene på hæderlig vis og medgive dem en passende medgift. Han kunne stille bølgerne på havet, bespise hungrende mennesker med ingenting, for det korn, han til dette formål fik fra nogle skibe, slog rigeligt til såvel som til udsæd, og i skibene var der lige så meget korn som tilforn.

Alt dette hørte dog til hans mindre kunster. Større var den bedrift han øvede ved i en kro at gøre nogle døde og parterede mennesker levende igen. At han straks efter døbte dem, var ikke at undres over. Han blev biskop og skal have deltaget i det berømmelige kirkemøde i Nikæa og bidraget til at forkætre Arius og hans lære i året 325. Hans dødsår opgives forskelligt. Men hans helgendag er den 6. december, og mange slags mennesker har påkaldt ham. I det 12. århundrede førtes hans jordiske levninger fra Myra til Bari i Syditalien. Han afbildes i den bysantinske kunst i bispeskrud, i Vestens lande som biskop med tre guldkugler, vel til minde om de guldklumper, hvormed han reddede de tre piger fra vanære: han er ægteskabets beskytter, ligesom han er fangernes og børnenes ven.

Hvor meget mere menighederne i Ølby og Borris vidste om deres skytshelgen, tør jeg ikke gætte på. Hans hoveddomæne var vel iøvrigt Nicolai kirke i København.

Om vi i Bølling og Tørring kirke særlig skal have vor andagt rettet mod *Johannes Døber* eller mod Herrens apostel og evangelist er uvist, derimod er det sikkert nok, at ingen af dem behøver nogen præsentation. Vi kender dem fra vor bibelhistorie. Og *Sankt Peter* i Hove ham kender vi også, for der er vel nok tale om ham klippemanden og ikke den yngre Peter Martyr. Hans festdag, kaldet *Pejers daa*, er den 22. februar, som har spillet en betydelig rolle i bønderes tidsregning. Efter Pejers daa tør æ tel, frosten i jorden, lige så meget nedenfra som fra oven.

Apostlen Peter blev nok henrettet i Rom under kejser Nero, men iøvrigt er fortællingerne om ham – uden for bibelen – ikke at stole på. Han skulle efter legenderne have missioneret i Grækenland, Lilleasien, Ægypten, Nordafrika, Gallien, Spanien, ja så galt i Persien og Britannien. Efter legenden ville han flygte fra Rom for at unddrage sig martyrdøden, men på Via Appia mødte han Kristus. Peter spurgte sin Herre og mester: Hvor går du hen? Jesus svarede: Til Rom for at blive korsfæstet på ny. Peter forstod og vendte tilbage for at lide døden på korset.

Om *Sebastian* fra Vedersø kan man i Hagerups leksikon læse følgende:

Han var en romersk officer, der skal have lidt martyrdøden, idet han i Colosseum blev gennemhullet med pile (ca. 290). Han er skytshelgen for skytteforeninger og en af renessancens yndlingshelgener, fordi hans døds måde tillod kunsten at fremstille det nøgne legeme.

Men der er selvfølgelig mere at fortælle om en helgenkåret. Sankt Sebastian blev bundet til en pæl og beskudt med de mange pile, blev siden af venner befriet og plejet, men senere slået helt ihjel med kølleslag -- alt sammen på grund af hans fromhed.

Da man mange århundreder efter opførte et alter til hans ære, hørte en skrækelig pest op; det skete i året 680. Man finder hans navn i almanakken ved 20. januar. Han værner mod pest.

Ole Worm fik intet at vide om hans bistand i Vedersø 1638. Men Trap mener, han er god nok, dokumenteret 1474. Skade, at Kaj Munk ikke blev bekendt med sine sognebørns tidligere idol. Måske havde vi så „vidst“ noget mere om Sankt Sebastian.

Det må være hr. Christen Pedersen Nørkjær (1629–82), der giver Ole Worm besked om Sahl sogn, men han fortæller intet om kirkens skytshelgen. Trap ved imidlertid, at kirken oprindelig har været indviet til *Sankt Michael*. Og så bør vi vel tro det. Men Michael er jo faktisk en ærkeengel, for hvilken der i katolsk tid festedes den 29. september. Efter reformationen gjordes dagen i Danmark til høstfest og alle engles fest. Ophævet 1770 sammen med andre overflødige fest-dage.

Det gik nu ikke så let at komme ud af de gamle traditioner. Og Mikkelsdag har næsten lige til vore dage været en mærkedag af meget stor betydning. Man kunne gøre status, høsten var jo i hus. Hyrdedrengene kunne rejse hjem til deres fattige forældre. Man skulle til alters.

Mauritius. De præstelige indberetninger til Ole Worm er, som vi gang på gang erfarer, af ulige værdi, og præsterne kan have forbigået meget væsentlige ting. Det er, hvad vi ved. Indberetningen fra Holmsland medtager *Sankt Laurentius* som værner af *Nysogn*, men intet om, at *Gammelsogets* kirke er indviet til Sankt Mauritius. Det skal den imidlertid være, både i følge Trap og dr. Ellen Jørgensen, hvis doktorafhandling om Helgendyrkelse i Danmark her stedse har været kontaktet. Men til gengæld får Ole Worm mange andre interessante ting at vide, således at kirken fra gammel tid har været kaldt *Hellig Kaarsis Kirke*, og at der blandt højnavnene er *Kong Brocks høj*, *Baffuenshøj* og *S. Cathrinæ høj*.

Vinding kirke var også uden Ole Worms og Ellen Jørgensens vidende indviet til *Sankt Mauritius*. Han skal have været den krigerske adels beskytter, og man undres, da nogen krigersk adel ikke er os bekendt i Vinding, som end ikke ejer en herregård; men hvorledes det har været, da man byggede den store og fornemme kirke i Vinding, derom ved vi jo intet sikkert. Mauritius skal have været romersk

tribun. Han var blandt de officerer, der nægtede at udrydde kristne i Gallien. Hæren, Den Thebanske legion, blev decimeret talrige gange, men lige meget hjalp det, for soldaterne var selv kristne.

Og 6666 soldater nedhuggedes, blandt disse Mauritius. Det skete i året 303. På grund af navnet afbilledes han ofte som morian. Han tager sig ikke alene af krigere, men også af adskillige håndværkere, og han bør anråbes, hvis man har øresygdomme eller anden svaghed; besatte kan han også hjælpe, helst hvis de kan føres hen til den sten, hvor Mauritius blev halshugget. Helgensdag den 22. september. (Jvf. Helgon Dagar av Frithiof Dahlby.)

Sankt Gertrud. Vi får nu god brug for Ellen Jørgensens oplysninger. Helgeninden stammede fra Nederlandene, og gammel germansk tro har klynget sig til hendes navn. Det er ældgamle forestillinger om Freya, der samlede dødningskarer hos sig. Man har i Tyskland hist og her tænkt sig, at sjælen den første nat efter døden var hos Sankt Gertrud, næste nat hos Sankt Michael, og tredje nat på dens bestemmelsessted.

På dansk grund findes dog ingen forbindelse mellem Freya og Sankt Gertrud. Hun kom til Danmark i følge med købmand, og de rejste altre eller småkirker for hende, navnlig i købstæder ved søen. I levende live havde den hellige Gertrud øvet barmhjertighed mod vejfarende; hun var værd at påkalde, før man begyndte en rejse, for påkaldte man hende, før man ikke vild ad vejen, og man fik de bedst tænkelige muligheder for at finde et herberge. Da dronning Christine engang stod ved færgebroen for at sætte fra Korsør over til Fyn, kom hun i tanker om, at Sankt Gertrud skulle have en gave. Før en afrejse var det nyttigt at drikke Sankt Gertruds skål. Således hedder det på nudansk:

Vi drikker nu først Sankt Kjartruds skål,
så bliver vi glade og fanger mål.

Skomagersvende i Ystad satte Gertrud i deres segl og håbede så, hun ville værne den farende svend. I nordtyske byer fandtes ofte hospitaler, viet til Sankt Gertrud, og i Danmark var der også Sankt Gertrudshuse, som vel tog sig af fattige og syge rejsende. På Sankt Gertruds kirkegårde kunne forbrydere og henrettede stedes til hvile. Vi ved, at Torben Okse blev begravet på St. Gertruds kirkegård i København. Meget andet og meget mere lod man Sankt Gertrud tage sig af. Vi hører om sjælemesse, der skulle læses for fremmede pilgrimme i St. Nikolai kirke og i Sankt Gertrud kapel.

Ellen Jørgensen nævner de kirker, der er indviet til Sankt Gertrud; det er Malmø, Falsterbo, Landskrona, Væ, København, Køge, Korsør, Præstø, Stege, Odense, Nyborg, Nykøbing M., Grenå, Flensborg og Slesvig.

Om Vind kirke har hun intet. Men at den er indviet til Sankt Gertrud fik allerede sognepræsten, hr. Ib på reformationstiden at høre af en englestemme.

I Danmark som i Tyskland fremstilles hun som jomfruelig helgeninde med abbedisestav eller kirkemodel, og hun værner små kapeller uden for byporte.

Men hvorfor siger man, at „foryldningen er gået af Sankte Gertrud“. Ja, hvorfor? Udtrykket bruges om tabt kvindelig skønhed; men det har oprindeligt været brugt om et helgenbillede og er vist overleveret os af Peder Syv; men vi kender vel også formen: *Glansen* er gået af Sankte Gertrud.

Så meget i al korthed om denne interessante dame; men det må endnu tilføjes, at vi har i det mindste seks helgeninder ved navn Gertrud. Vi tror nu nok, at vores Gertrud levede i Brabrant 631–64; hun byggede et kloster og samlede almisser til enker, faderløse og fattige vandringsmænd.

Der findes i Vind kirke en lavt siddende lille åbning, et såkaldt *spedalskhedsvindue*. Men kommer let til at tænke på denne lille åbning i forbindelse med Sankt Gertruds gøremål. Det var måske nok så rimeligt at påkalde Sankt Gertrud i sølle Vind end at fortrøste sig til krigskarlen i Vinding. En naturlig færdselsvej gik gennem Vind sogns vildsomme egne. Hjælp og bistand af en barmhjertig helgeninde var alle dage attråværdig i det fattige sogn.

Sankt Thøger i Hygum. Måske en anmasende glose, for Sankt Thøger er lokalhelgen nordenfjords. Men han har dog åbenbart også kunnet gøre sig nyttig i Hardsyssel. Ugatet han var født i Thüringen, placerer vi ham blandt danske helgener, og han er faktisk den eneste af slagsen i denne kortfattede omtale. De øvrige har vi fået via „fællesmarkedet“. Thøger er almuens kærne helgen; han øvede en rig og velsignelsesfuld gerning i vel en snes år i sit nye fædreland. Fra sin hjemstavn kom han via England og Norge til Vestervig, hvor der næppe var megen kristendom; men han byggede en lille kirke af „ris og kviste“, hvilket nok vil sige af grene med overklinet ler. Han var så hellig, som et menneske kunne være, æret og elsket af de fattige mennesker, hvis timelige vel og evige frelse lå ham på sinde.

Han døde o. år 1050 og blev begravet inde i sin kirke. Men så skete der jærtegn, og hans efterfølger i embedet, præsten Ulfrik, hjalp den fattige menighed med at pille hans ben op igen, få dem vasket og skrinlagt, alt sammen uden kirkestyrelsens tilladelse. Kongen, Svend Estridsen, og biskop Alfrik gjorde vrøvl og ville se beviser på fattigpræstens hellighed. Man har nok ikke regnet med sådanne, for man lod tænde et bål midt i kirken, og her anbragte man Thøgers ben; man ville gerne se dem brændt. Ikke så let endda. Knoglerne fór, uvist med hvilken kraftkilde, op på alteret igen. Så måtte den fungerende bisp erkende Thøgers helligdom. Senere blev Augustiner klosteret indviet til Sankt Thøger, hans helgenskrin, der imidlertid havde fundet plads på den nye anselige kvaderstenskirke (nedbrudt 1647), blev anbragt i den mægtige klosterkirke, som efter reformationen blev sognekirke.

Sankt Thøgers ry voksede ud over reformationen. Det ved Sankt Thøger! En lille from ed, som måske knap nok endnu er gået i glemme. Og fiskerne skød deres både i vandet, mens de mumlede: *Thø-ø-ger*.

Sankt Thøger var folkekåren helgen -- og hør, hvor let hans navn rimer sig med Thy og med Tor.

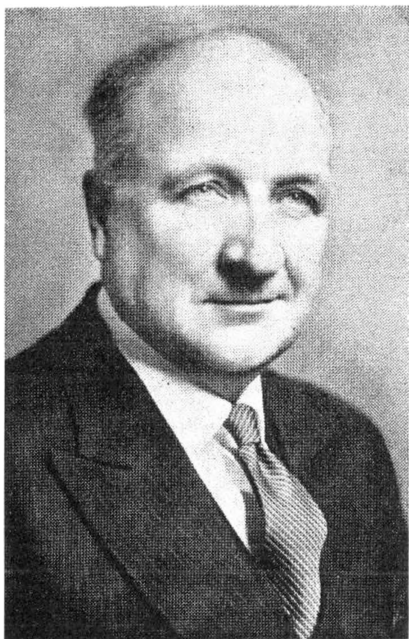
Om Sankt Thøger kan man læse mange steder, men vi henviser bare til Ellen Jørgensen og til professor Hans Orlrks bog om Danske Helgeners Levned, hvorfra videbegærlige let kan finde vej til de bedste kildekrifter.

Sankt Thøgers dødsdag er den 24. juni, og dagen for skrinlæggelsen den 30. oktober. Vi kan mindes ham disse dage. Han var en helgen. Og hygumboerne bør læse ovenstående og mere endnu om deres værnehelgen. Hvad der har betydet mest, digt eller virkelighed, er uvist, eller rettere sagt: derom kan ingen tvivle.

Mariane fra Hedegaard

Efter pastor *T. M. Nielsen*, Iowa. „How a Dane Became an American“.

Ved *A. Kr. Kjeldahl*

*Pastor T. M. Nielsen, Iowa. Forfatteren af
How a Dane Became an American or Hits and
Misses of My Life.*

„JEG VAR nu næsten 14 Aar. En Dag paa Hjemvejen fra Skolen begyndte Slagsmaalet mellem de rige og de fattige igen. De ilde Beretninger om mig blev naturligvis troet af mange af Skolebørnene saavel som af den gamle Lærer, der vel var ved at gaa i Barndom, saa disse bidrog ikke til at fredeliggøre min Vej. Nogle slyngede nogle vanærende Bemærkninger ud over min Broder og mig. Og vidende, at det var Løgn, slog vi fra os i alt det Raseri, vi ejede.

Den Dag sloges vi af alle Kræfter. Vi delte ud og fik igen, da pludselig en Pige, der hed Mariane, en velstaaende Gaardejers Datter, et Aar yngre end jeg, begyndte at opmuntre Nielsens Dreng. Det var en komplet Overraskelse for os alle, især da for mig. Da og dermed standsede Slagsmaalet. Den sidste Kamp var udstaaet. Mariane var en Pige, der havde Indflydelse. Hendes Stilling alene gav den. Hendes Valg af Helte havde en mægtig Virkning. Herefter havde jeg Fred paa Skolestien saavel som i Skolen.

En Dag kort Tid efter legede vi om Middagen i Skolen. Vi gik rundt i en Ring holdende hverandre i Haanden. Nogle af Pigerne gik inde i en anden Ring. Og den, som de sluttelig kom til at staa overfor, skulde de danse med. Og hvem andre end Mariane kom jeg til at staa overfor. Af Skræk blev jeg næsten stiv. Jeg dansede med hende eller prøvede i alt Fald paa at gøre det. Jeg tror dog ikke, det havde meget med Dans at gøre. Jeg var saa overvældet og forfjamsket, at jeg var lige ved at daane. Hun var ikke blot eneste Datter af Sognets rigeste Mand, men ogsaa en anset og smuk Pige. Jeg mindes endnu hendes sorte, bølgende Haar, mørke Øjne og hendes smukke Legemsform. Efter den Dans var jeg klar over, at hun ikke troede paa de Løgne, der fortæltes om mig.

Hendes Faders store Jordtilliggender grænsede op til vor Mark i Nord. Afstanden mellem Bygningerne var over et Par Kilometer. En Aften paa Hjemvejen fra Skolen betroede hun mig, efter at de andre Børn var faldet fra, at hun havde Tillid til mig. Og hun troede ikke paa den nedrige Snak, der gik rundt om mig. Vi gik ved Siden af hinanden; vore Hænder mødtes, og Haand i Haand gik vi hjemad. Det var den første Pigeven, jeg havde mødt i mit Liv. Og da gjorde hun noget overraskende: Hun gav mig et Kys lige paa Munden og gav mig sin Tro og lovede mig Troskab indtil Døden. Hun var tretten, og jeg var fjorten.

I Aftenens tiltagende Tusmørke fulgte jeg hende til hendes Hjem og bød hende Godnat. Jeg saa hende gaa ind gennem Porten til hendes Faders store Gaard og forsvinde. Da jeg om Aftenen kom hjem til Lerhytten med dens raa og bare Gulve, var jeg helt forvirret og forstyrret. Jeg var klar over, at det aldrig, aldrig kunde lade sig gøre, og at selv om hun ikke forstod det i Dag, saa vilde hun en Dag indse, at vi fattige Folks Sønner aldrig vilde faa Forbindelse med nogen af hendes Stand. Men dette, at denne smukke, rene Pige kom ind i mit haarde Liv, gjorde mig mere godt, end jeg nogensinde formaar at sige. Hun ikke blot viste mig, at nogen havde Tillid til mig, men hun reddede mig fra mig selv, fra den Følelse af Ringhed, som før den Tid næsten var ved at blive en Besættelse, og som måske kunde have faaet tragiske Følger for mit Liv. Den Aften besluttede jeg at gaa til Mariane og fortælle hende rent ud om de Ruder, som jeg virkelig havde knust. Ak, ja! Hvilke forunderlige Hændelser i Kærlighedsaffærer spiller Skæbnen os ikke. Jeg fik aldrig Mulighed til det.

Efter den Tid mødtes vi af og til. I Skolen kun nogle faa Gange. Hun smilede til mig og rødmede let. Men aldrig gav hun paa nogen Maade Udtryk for, at hun fortrød, hvad hun havde gjort.

En Maanedes Tid efter blev jeg konfirmeret i den gamle Stenkirke. Hun lykønskede mig og gav mig et betydningsfuldt Haandtryk.

Jeg havde set hende for sidste Gang. I den kommende Uge solgte Far Ejendommen. Jeg fik Plads paa en Gaard et stykke derfra, og seks Maaneder efter var Fader, mine 2 Brødre og jeg paa Atlanterhavet paa Vej til Amerika.

Det er sært, vil du sige, at jeg ikke besøgte hende, men hvorledes kunde jeg det? Jeg havde aldrig fortalt nogen om vort Møde, end ikke Fader. Jeg kunde ikke finde nogen gyldig Grund til at besøge hende. Jeg vidste ogsaa, at hendes Forældre absolut ikke vilde høre tale om vort Venskab. Vi var jo kun Børn. – Kære lille Pige! Det var den eneste smertefulde Plet i mit Hjerte, da jeg bød Danmark Farvel.

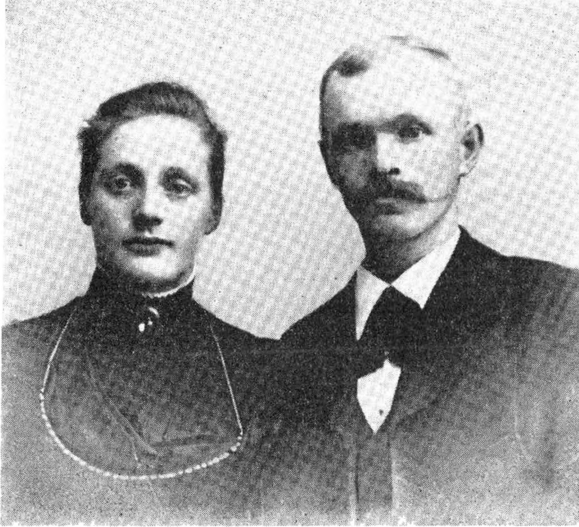
Tyve Aar senere besøgte Far Danmark og opsøgte da Marianes Familie. Han havde nemlig arbejdet mangan en Dag i deres Mergelgrav som Daglejer. Nu modtog de ham paa den venligste Maade som en af deres egen Stand. Mariane var naturligvis gift, gift ind i et stort Landbrug af samme Størrelse som hendes Fars. Da Far kom tilbage til Amerika, sagde han til mig: „Søn, jeg erfarede noget derovre, som jeg ikke vidste før.“ Jeg spurgte, hvad det var. „At du og Mariane var virkelig forlovede.“ – „Hvem sagde det,“ spurgte jeg. Og Svaret lød: „Hendes Far!“

Længere fremme omtaler Pastor T. M. Nielsen en Del Rejser, som han har foretaget gennem Amerikas forskellige Egne, og som han havde megen Glæde af, og derefter fremfører han følgende:

„Der er kun en eneste Tur tilbage, som jeg ønsker af hele mit Hjerte. Jeg siger „ønsker“, for jeg tør ikke sige „haaber“. Der er to Steder, som jeg frem for alt ønsker at se. Det er mit gamle Hjem paa Mosekanten derhjemme i Danmark med dets omsluttende Enge og den gamle Svømmegrav; Marianes gamle Hjem med den vestre Port, hvor jeg den Aften sagde Farvel til hende. Den gamle Kirkegaard, som endnu staa klar for mig i min Erindring, hvor de menneskelige Rester af Far og Mor hviler. Det andet Sted er Galilæa, som jeg så ofte i Tankerne har besøgt under min Præstegerning sammen med min Herre og Frelser. Kunde jeg bare en Gang staa paa Galilæas Høje og fæste mit Blik paa den Egn, som en Gang var det midlertidige Hjem for ham. Da tror jeg, min Lykke vilde være fuldkommen.“

Den første Del af dette Ønske gik i alt Fald i Opfyldelse. Esbern Jespersen fortæller, at Pastor Nielsen besøgte Vinding i 1936, og da Jespersen spurgte ham,

om han var kommen til Danmark for at se Mariane, bekræftede han dette og mindede om Jeppe Aakjærs Ord: Et dugfyldt Syn fra Hjemmets Kalgaardsdige opvejer tusind Mil i fremmed Rige. – Der var dog intet tilbage af det fattige Barndomshjem paa Heden – derude paa „Mosekanten“.

Mariane Hedegaard og Ansgar Laugesen som nygifte. Begge var flittige og meget intelligente mennesker; de opnåede alles agtelse og høj alder. Ansgar døde 1963, Mariane 1966.

Hesten

HJÆLPEREN – VENNEN – SLIDEREN

Et forsøg på at riste den en minderune

ved

Bertel Knudsen og Alfred Kaae

„Farvel min brogede hest, og tak for hver gang jeg har redet på dig; næst mine egne hørn har jeg intet beest elsket så meget som dig“.

(Holbergs Jeppe på Bjerget).

SÅLEDES lader Holberg sin kendteste bondeskikkelse tage afsked med sin hest, da han tror, at han skal dø. Og det forudsætter jo, at bonden også på den tid havde et særligt forhold til sine heste. De var fremfor noget „beest“ hans arbejdsfæller på gården, og de var med til at sætte hans omdømme inden for hans verden, når han lagde sadel på én af dem eller spændte dem for vognen til gildesfærd, til marked eller til hove, og allerede på lang afstand kendte sognefolkene hverandres køretøjer på hesteforspandet.

Det faldt helt naturligt for Blicher omtrent hundrede år efter Holberg at skildre hedebonden Rasmus Owstrups forhold til sin hest, til Messingjens, omtrent som en mands forhold til en arbejdsfælle:

– De føhst gång A skul o ham, da soe han relle nok vis po mæ, lissom han vil spøhr mæ: hwa æ Do for en Kål? Men A snakked mæ indda terett mæ ham, å fåtåll ham, te Watrup loe på Sygstowen, å gik nok ett fræ ed, å så had Underåffisieren sød, te A sku ha ham, å te de ku slet ett nøtt, te han stinned sæ. De ku han fåstoe – får ål dem, dæ kjennt ham, de søh, te han åljenn håd lissåmøj Fåstand som tow Kyrrasierer. A de war åsse sand; han fattedes ett Annt, end te han ku ett snakk, å de war jow ett hans Skyld. A glemmer åller de Gång A søh ham, te Watrup wa så ring, da sukked Hejsten relle ligssom et ant Minnesk. Ja I ka trow, te vi tow språkked sihn møj mæ hweranner, å te Ålt, hwa a søh, så enten kronnied han, eller hwinnied han, eller rimmed han, å A fåstoe ålti, hwa han minnt.

Det faldt da også naturligt for Rasmus at henvise til sit forhold til Messingjens, da Helle – inden flugten hjemmefra sammen med den fremmede rytter – bliver grebet af hjerteangst, klynger sig til ham og siger:

- Rasmus, Rasmus! Vil do wæ gue ve mæ?

- Do ka sie, søe a, hudden a er imod Jens, ålywl han æ kon et umælend: a dieler mi sihst Mundfuld Brø mæ ham – hudden skull a nowntier blyw slem ve dæ.

Efter dette kan det slet ikke undre, når en tredje digter hundrede år senere igen viser os bondens fortrolighed med sit hestespand. Det er Aakjær. Han lader bonden efter endt dagværk lakke hjemefter med sit sindigt nikkende plovspand, hjem mod arnelysenes kalden og mod hjemmets hvile og ro, hvor mor venter. „Hos hende jeg sætter til skiven mig ind, mens øgene gumler i stalden.“

Jo, arnelysenes og senere køkkenlampens varme skær lovede mad og hvile efter dagens dont. Fure op og fure ned havde øgene trukket ploven gennem den tunge efterårsvåde muld, mens plovmændene med hænderne på plovhornenes håndtag og tømme løst over skuldrene styrede både sit spand og sit redskab, så furen lagde sig, som den skulle for at gå ind til den lange vinterhvile. Men hen mod aften, når skumringen ligesom svøbte sig omkring dem og afsøndrede dem fra omverdenen, da kunne benene godt føles lidt tunge hos plovmændene, og øgene ligesom tøvede lidt, inden de gik ind i den sidste omfure. Da var det, at køkkenlampens eller arnelysets skær kaldte på dem og fortalte, at der var nogen og noget godt, der ventede på dem, et hjem, der kaldte dem fra ensomheden ude i mørket, et sted, hvor de hørte til.

Men der var også andre tider og mere lystige, da det hed sig: „Giv dem nu tømme, de pumrede øg, lad dem galop over tofterne jage.“ Det var, når kornet skulle køres hjem. „Vognene rasler med hoppende skrav, kuskene kråner med foden mod fjælen, vugger i hoften til hestenes trav, holder balancen med hælen“. Ikke for intet havde det pumrede øg engang for ikke så længe siden som en unglag med fjedrende koder vokset sig „trind om sin lænd i højengens vældende saft“, og ungdommens kådhed sad dem endnu i bælgene, når de fik tømme, og piskesmældet fik dem til at rejse hovederne og flytte skankerne, så muldklumperne røg fra de jernskoede hove.

Hestene opnår aldrig nogen høj alder. De er halvgamle ved konfirmationsalderen, og de fleste var færdige ved myndighedsalderen. Vi kan da med Aakjær stille os ved drikkestrøget og se:

Herhen kom – lige fra ploven –
med sved under bringetøj,
med brudte hudpletter på boven
det gamle udslidte øg.

Og så kom da den tid, da en kugle i øret var en velgerning imod den gamle slider. I vor mindetid fik hun den da som regel også, inden hun gik helt i helmis. Hestslagteren gav den kuglen, og manden fulgte tit med for at overvære begivenheden og være sikker på, at den gamle hest ikke ad bagvejen blev ført ud i helmishandelen, en sørgelig skæbne for et gammelt arbejdsdyr. Undertiden fik manden

vel et par hestesko med sig hjem fra slagtehuset. „Men æde hestebøf bagefter, nej!“ som en mand udtrykte sig: „Her har man gået og snakket og skældt ud, hyppet og hørslet, slidt og slæbt med den gamle kule i tyve år, men æde hende! – Man æder da ikke sin bedste arbejdskammerat!“ – Eller var der måske også noget andet, der for år siden afholdt folk på landet fra at spise hestekød? Det er dog sikkert nok, at der ikke i danske landbohjem er spist ret mange hestebøffer med navn og adresse på. Nej, forholdet til Lotte og Lise, Peder og Klaus var ikke af den art, at man åd dem med velbehag. Hvad sagde Jeppe? „Næst mine egne børn har jeg intet beest elsket så meget som dig.“

Vi må nu ellers ikke tro, at folk i gamle dage var for blødsødne over for deres heste. Når vi ser tilbage til den tid, da bønderne var fæstere, blev hestene fodret meget tarveligt, og om efteråret fik de lov at gå ude, til sneen kom, og udsætterøgene måtte skotte sig selv, til de „gik i helmis“ eller helmus. „En helmus“ blev da betegnelsen for et udlevet øg, der kunne omkomme af sult og elændighed og til sidst ende sine dage i *en helmushuol* eller *en helmusdål*, efter at rakkerne måske havde trukket *æ kjoul* af det. Ordet helmus, helmes eller helmis kommer måske egentlig af helgenmesse, som er gudstjenesten på allehelgensdag, den første november. Vi kender så godt udtrykket helmestide fra Blichers digt i E Bindstouw: De wa ve helmestier Marri hun skul astej –

I det følgende skal vi læse, hvad en landmand, der fik gård for et par og halvtreds år siden, fortæller om heste – selvfølgelig i særdeleshed om sine egne heste. Vi giver ordet til Bertel Knudsen i Torsted:

Lidt om heste

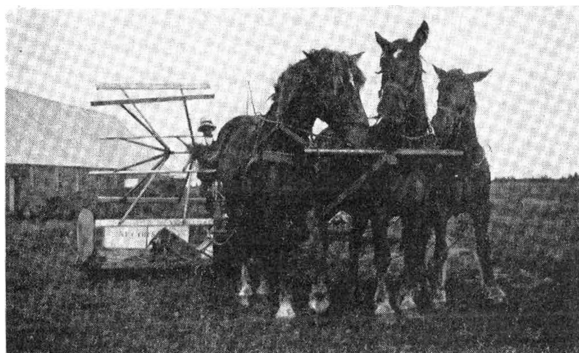
Når et øg skulle have et føl, måtte man være lidt vagtsom, for det kunne ske i en fart, da øget havde mange kræfter til at føde. Derfor vågede man også ved øget i nogle nætter, før folingen skete.

Når føllet fødtes, lå det i *en kow*, en hinde, som det skulle hjælpes ud af, ellers kunne det blive kvalt. Det skulle jo trække vejret frit. Nu var det skik, at man holdt føllet liggende en times tid, og årsagen dertil var nok, at man mente, det var gavn for føllets lange ben. De stivedes lidt, så det bedre kunne stå. Efter den tid skulle føllet så til moderen og have mælk, og det gik ikke altid lige let. Føllet kunne være dvask, og øget kunne være noget vanskeligt, når føllet kom til patterne; men det var nu særlig den første gang, det havde føl.

Og sikke en glæde man havde, når føllet med sin moder kom ud på græs, og det tumlede sig omkring hende ør og ellevild. Det er jo ikke til at beskrive.

I det første års tid var det jo kun at hjælpe føllet til at udvikle sig, så der kunne blive en køn plag ud af det. I den anden sommer gik plagen gerne i en fenne, hvor den i frihed kunne udvikle sig til at gå ind i rækken af arbejdsheste, og hen på efteråret skulle den prøve at have seletøjet på. Nu var den sorgløse tid forbi. og arbejdsdagen skulle begynde.

Man havde gerne et sæt seletøj, som passede til sådan *en kloj*. Ellers tilpassede man en sele. Bringestykket kunne gøres kortere, ved at man lavede en bugt udad lige midt på bringen. Der blev sat en rund pind i bugten, og så blev der viklet snor om bagved pinden, så det ikke kunne trykke for bringen på plagen. På den måde blev mankepuden rykket lidt frem, så den kom til at sidde på det rigtige sted. Ligeledes skulle bringestykket sidde i den rigtige højde. Sad det for langt

Trespand for den gamle Mc. Cormick binder. Jeppe Daring i Madumflod slutter høsten i 1930.

nede, så det trykkede på *bovknapperne*, så trak hesten ikke så frit. Det måtte heller ikke spændes for højt op, så det trykkede på luftrøret, og åndedrættet ikke kunne foregå frit.

Vi brugte gerne at sætte plagen for som yderst i et trespand, og så fik de gamle heste et ekstra hul i hammelen, så trækket ikke blev for hårdt for den unge plag. Den måtte heller ikke gå hele dagen, for det kunne let blive for hårdt ved den. Den krummede jo ryggen i trækket, og man måtte passe på ikke *at køre den op i ryggen*, for det var en skade, den aldrig forvandt. Jeg tjente et sted, hvor karlen kørte for længe med en plag, og da det blev aften, var den syg. Den var *bleven forfangen*, og den blev aldrig til hest igen.

– Jeg vil her indskyde den bemærkning, at på min hjemegn blev plagen som regel ikke lært til at gå i selen før det forår, da den blev to år. Først blev den i nogle dage travet. Det foregik på den måde, at manden gav den hovedlaget på over grimen. Den gumlede jo lidt på bidslet og ville spytte det ud, men måtte finde sig i det. Der blev sat en tømme streng i bidslet, og så fik plagen lov til at løbe rundt som i et tøjrs slag, mens manden stod på tøjrepælens plads og slog knald med pisken. På den måde kunne plagen løbe nogle tossestreger af sig og vænne sig til at komme under tugt. Den blev så sat i selen sammen med en adstadig hest, og de blev spændt for stenslæben, der var en svær, lav slæde, som brugtes til

at slæbe sten på. Der blev nu kørt nogle omgange over pløjemarken, så plagen fik lært at trække og finde en arbejdsrytme og lystre tømnen. Og så kunne den komme for harven eller ploven, hvor den i den første tid fik *den lange hammel*, som det hed sig, og den voksne hest fik således det hårdeste træk. — — —

Bertel Knudsen fortsætter: Når man havde et par gode og flinke heste at arbejde med, så var man særlig glad for at passe og pleje dem, og hestene kunne også være glade for kusken. Det fik man mange beviser på. De kunne være helt hengivne og fortrolige. En karl med omsorg for sine heste, sørgede for at fodre dem godt. Han havde glæde af at holde dem rene og blanke med strigle og børste. Fik hestene om vinteren møgkager på lårene, skulle nabokarlene nok komme med stikpiller, og det var da også kendetegn på manglende renlighed og omhu.

Hestene blev som regel fodret med hakkelse, som man i min ungdom skar i en skærekiste og senere i en hakkelsemaskine med svinghjul — stadig ved håndkraft.

Når man spændte hestene for vognen, havde de deres bestemte plads. Gik Lotte *tehånd* og Lise *fræhånd*, så var det ikke godt at bytte om på dem. Det var venstre og højre hest. På andre egne sagde man *nærmer* og *fjærner* hest, og man kørte altid hestespandet til vognen, så den *fræhånd* gik over *æ stjat*, der fastgjordes til selerne gennem koblen i en ring, der sad i halsremmen. På nogle egne sad kobbellingens dog i bringestykket, hvortil halsremmen var fastgjort. På en vogn sad kusken i højre side, så udtrykkene *tehånd* og *fræhånd* ikke passede så godt. Gik man ved siden af vognen, så holdt man sig derimod ved den venstre side.

— Må jeg lige indskyde, at på min hjemegn brugtes også lidt andre og måske ældre betegnelser for venstre og højre i forspandet. I 1905 tjente jeg hos en mand, som hed Pier. Han havde en kone, der hed Kirsten, og et *føløg*, der hed Sidsel. Han havde kun det ene bæst at spænde for ploven, og Sidsel skulle jo helst gå *o æ land* lige tæt ved furen, og skete det, at hun fjernede sig for langt fra den, så sagde Pier: „Hørs, hørs“, og så måtte Sidsel trække lidt ind mod furen. Gik hun derimod for tæt på furen, da lød det „Hii!“ Det var til venstre, og så gav Pier et lille vred med overkroppen, så tømnen strammede til venstre. Hørs og hii havde altså samme tyd som fjærner og nærmer, og alle tre sæt udtryk må stamme fra en tid, da det var skik, at køresvenden gik ved siden af vognen eller måske trak hestene ved sin højre hånd eller red på den venstre hest. Udtrykkene faldt da ganske naturlige, når de brugtes om den nærmeste og den fjerneste hest. Også hørs og hii har denne tyd, idet hørs er det samme som hist eller hist ovre på den anden side, og hii er hid eller her på denne side, altså på køresvendens side. Ved pløjning med de gammeldags hjulplove var der ikke alene en plovkarl til at styre ploven; men der var også én eller to køresvende, der gik på den faste ager og ikke i mulden. De gik altså ved spandets venstre side og hyppede og hørsede ad plovbæsterne.

Bertel Knudsen fremhæver, at seletøjet ikke alene ved plagene, men også hos de voksne heste skulle sidde rigtigt. Især måtte bringestykket hverken sidde for

højt eller for lavt. Blev en hest alligevel *brødt* for bringen eller ved mankepuden, så var det karlens pligt at vise sin omhu ved at rette på selen og vaske hesten i koldt vand på det ømme sted. Bringestykket kunne blive for stift af sved og hestehår. Det skulle holdes rent, og selen blev smurt i tran, for at læderet kunne bevare sin naturlige blødhed. I ældre tid brugte man sivpuder til hestene ligesom til studene i stedet for bringestykket. Puderne kunne være stivet af med et par stokke. Det er det, man kalder stavtøj, og nogle af de mindre hesteracer, som kom til landet udefra, egnede sig bedst til stavtøjet. Ved bringetøjet holdtes træktøjet, bringestykket og hammelrebene, oppe ved hjælp af en rem fra mankestolen eller mankepuden. Denne sidste var af læder og filt, den var blød og god for hesten, men om sommeren kunne den blive for varm, så der blev vabler og sår. Mankepuderne blev derfor afløst af mankestol med to kredsrunderne jernplader, hvis kant var bøjet lidt opad, og de var gode. Det mest centrale i selen var en svær ring af messing. Den var syet fast i enden af bringestykket og sad lige under mankestolen. Bugjorden og remmen fra mankestolen var spændt fast i ringen og dannede et bælte om livet på hesten. I ringen var også de svære hammelreb gjort fast, og uden om rebets sammensplejsning sad der en læderskede, der skulle skærme siden af hesten, så hammelrebene ikke gnavede hårene af.

Efter den lange dags arbejde skulle hestene fodres godt. De kunne æde *en gjæw hakkels* på tyve minutter, og de skulle fodres i et par timer, inden der kunne fodres af med en sidste *gjæw* og måske en tot hø eller en ren roe i tilgift. Så skulle der renses lidt under hesten og strøes med affaldshalm, og så fik Klaus et klap på bagdelen til godnat.

Om foråret, når der kom grøde i jorden, så var det en streng tid for hestene. Da skulle man passe på ikke at køre dem fra ædelysten, for de skulle jo arbejde fra morgen til aften enten for harven eller ploven op og ned ad ageren, og det kunne godt mærkes på dem, når tiden nærmede sig, da de skulle hjem enten om midt dagen eller om aftenen, for de holdt lidt igen i vendingen inden sidste omgang.

Når så forårstiden var overstået, kunne hestene få lov at rekreere sig på græsset, og de nød det. De kunne lægge sig helt fladt ned med alle fire ben strakt fra sig og hovedet ned i græsset i rent svedige. De kunne også tage en rulletur, især hvis de havde været i selen og var svedige, så der ligesom var noget, der prikkede i huden, så var det godt med en rulletur i græsset, og når hesten trillede helt om på den anden side, så sagde man: „Det er en god hest, den kan nok tjene en skæppe havre endnu.“ På de varme sommerdage trak jeg altid hestene ind i middagstunden; for da var fluerne og andet utøj så slemme ved dem. Hestenes øren kunne være helt besat med en art fluer, der sugede blod, og det kunne de ikke værgе sig imod. Der var jo også den store *hinghest*, hestebremse, der lagde sine æg på hestens hår. Den rigtige hestebremse var den værste. Den er en lille mørkebrun tingest på en centimeters længde. Den satte sig på græsset en halv meter fra hestens hoved for så med ét at flyve hen og sprøjte sine æg ind i hestens mund-

kroge, så den fik dem med føden ned i maven, hvor de overvintrede, for så til næste forår at komme frem og sætte sig fast i endetarmens udførselsåbning, hvorfra de med gødningen endte i møddingen til udklækning.

Der var selvfølgelig også andet, der kunne plage hestene. De kunne få mug i benene, de kunne få snive, der var en slem smitsom sygdom, egentlig vist en forkølelsessygdom, de kunne få kolik og tarmslyng, der har taget livet af mange heste.

Jeppe Daring i Madumflod har spændt de to røde for fjedervognen. Nu skal familien til Ulkjær Marked. Billedet er fra omkring 1928.

De kunne lide af spat, de kunne få flyvkuller eller blive stædige, de kunne *skjæn* og de kunne blive onde, så de både ville bide og slå, og så var de ikke morsomme at omgås. En del af disse lidelser kom vist af den omgang med mennesker, som de var tvunget til at finde sig i, for den var ikke altid skånsom. Mange heste blev mishandlet, og hvis de af naturen var disponeret i en eller anden retning, så kunne de blive vanskelige at omgås.

Men i almindelighed var de jo venlige og tillidsfulde dyr, som man havde fornøjelse af at have med at gøre. En særlig glæde var det at fikse dem lidt op, når vi skulle have dem for fjedervognen og køre i by. Så skulle de have et sæt blankpudset seletøj på og have halen bundet op i en krølle ved rumpen. Det var, som kunne de mærke, at det her var der løjer ved. Da var de i deres es, og da kunne de løbe, så hvert hjul havde sin stemme. Den lette fjedervogn kunne jo knap nok stramme hammelrebene, og et smæld med pisken muntrede forspandet til at vise, at nu var det dem, der kom.

– Sådan skildrer Torsted-bonden sine heste, andre ville måske gøre det med racer og stamtavler, for de jyske arbejdsheste havde virkelig en storhedstid i de sidste hundrede år før den første verdenskrig. Efter den tid gik det tilbage for dem, da biler og traktorer tog deres arbejde.

Lidt hestehistorie

I tilknytning til gårdejer Bertel Knudsens skildring af hestene i gården i hans mindetid, skal her fortælles lidt af det flinke husdyrs historie, som både er lang og indholdsrig.

I vild tilstand har hesten været udbredt fra Atlanterhavet og øst på til Mongoliet. Her var under og ved slutningen af istiden et udstrakt steppområde, og netop i sådan et landskab med fast bund under fødderne og åbent land er hesten som skabt til at leve. Her kunne hesteflokkene udfolde sig i kåd leg, og i dundrende galop kunne de tage flugten, hvis noget skræmmede dem. Og som græsædende dyr havde de mange fjender. Mennesket var nok den farligste fjende. Stenaldermanden fra Vesteuropas klippehuler, stenalderjægeren, kunne skjule sig, kunne snige sig ind på sit bytte, og så slynger han kastespydet eller harpunen mod et græssende dyr. Præcist rammer han hesten bag venstre bov. Den rejser sig, snurrer rundt og skingrer sit dødshyl ud over flokken, mens blodet vælder af såret, som rives større og mere åbent af modhagerne på harpunen. Det sårede dyr kommer ikke langt; men hele resten af flokken sætter af sted med løftede hoveder og flagrende haler. Under flugten drejer de skræmte dyr hovederne fra side til side for at se, om der er noget efter dem. Jægeren har så mange gange set denne flugt, set de prustende hestehoveder løfte sig over flokken.

Hjemme i hulen, da bopladsen har ædt sig ind i en dødlignende madrus i det søde hestekød, og det bliver mørkt omkring ham, kan jægeren se de vajende hestehoveder, se deres udstående stive øjne og høre hvinet af deres åbne flabe. – Næste gang bliver det dig, tænker han, henvendt til det syn, der ikke vil forlade hans øjne, selv om han lukker dem. Han føler for sig med hånden på det askestrøede gulv. Han får fat i en klods, en benstump, noget af en tand. Han vil forme klumpen til en galoperende hest, den skal blive hans, være hos ham, altid, bringe det levende dyr til ham, inden for hans harpuns rækkevidde.

Han pirrer op i gløderne, lægger ved på. Han skærer, ridser og striber. Stirrer på klumpen, kan se det flygtende dyrs hoved i den, se rædslen i dets øjne og høre skriget af dets strube. Tiden forsvinder, han skærer og ridser med flintkniven. Det bliver mørkt, han fodrer bålet. Han skraber, ridser og skærer. Det bliver dag. Han arbejder. Han ænsrer ikke, at bopladsen langsomt vågner op af kødrusen og begynder, hvor den slap. Jægeren, kunstneren ænsrer dem ikke. Hans vildhest vokser langsomt, langsomt ud af benstumpen i hans hånd. Hans tanker har kun ét mål: hesten, hans hest. Nu kommer den, levende og sitrende, med dirrende næsebor, vajende manke, tilbagelagte øren og stirrende øjne. Hans bytte er den levende hest ude på steppen og den levende hest i hans hånd, og den skal altid ligge i hans hånd eller i en fold af skindet om hans lænd, og hans harpun skal få kraft til at finde vejen til vildhestens blodkilde. Han, den store fanger.

Hov, hov, tænker læseren, mon han nu ikke er kommet for højt op. Vi vil da se på billedet. Det er vildhestens hoved skåret i elfenben og fundet i én af de snart

mange kendte klippehuler med malerier og skulpturer fra istiden i Frankrig. Om dette hestehoved siger den store afdøde kunsthistoriker Frederik Poulsen i sin bog om urtidens kunst: selv om det er overdrevet at sammenstille hestehovedet fra Mas d'Azil med hestehovedet fra Parthenons østgavl, bliver der dog den sandhed tilbage, at der mellem urtiden og Parthenon ikke er udført noget bedre dyreskulpturværk på europæisk grund end dette og de bedste ridstegninger på ben- og sten-

Hoved af en galopperende vildhest. Det er skåret i elfenben og fundet i hulens Mas d'Azil i Frankrig. Stykket stammer fra Magdalénientiden, en stenalderkultur fra slutningen af istiden. Den slygende hest svingehovedet til siden, og her er dette gengivet så levende og med en sådan nerve, at den lille skulptur med rette er kendt som et af de fineste kunstværker fra Europas stenalder.

plader. Den sikkerhed, hvormed dyrene er tegnede eller skårne, beror på jægerens uafsladelige jagttagelse af vildtets bevægelser.

I det vestlige Europa forsvandt vildhesten, da steppen i den følgende tid blev til skov. Dens hjem blev nu Sydrusland, Turan og Mongoliet. Det sidste sted lever den endnu, kendt som Przhevalskijs vildhest, opkaldt efter den berømte russiske opdagelsesrejsende af dette navn, som for hundrede år siden udforskede de centralasiatiske vildmarker.

Hesten er et af de højt specialiserede pattedyr. Ligesom elefanten har fået sin snabel, giraffen sin lange hals og sælen sin særlig hensigtsmæssige bygning til livet i vandet, således er det også med hesten. Hos den er benene i tidens løb blevet så stærkt omdannet, at foden kun har beholdt én tå, der til gengæld er blevet ekstra stærk og forsynet med den hårde hov, som hele hestens vægt hviler på. I Amerika, hvor hesten ikke fandtes, da europæerne kom dertil, har man i forsteningsførende lag ikke desto mindre kunnet aflæse dens udviklingshistorie. Gennem de to sidste jordperioder kan det følges, hvorledes dyret forandres fra at være et mindre firetået dyr med knudrede kindtænder til at være først tretået og til sidst med kun én svær tå samtidig med, at hovedskallen og især tænderne forandrer sig og dyret vokser i størrelse til en hest. Af én eller anden årsag uddøde hesten dog på det amerikanske kontinent, mens den i Europa-Asien tilsyneladende havde sin glanstid som vildhest ved istidens slutning.

Tæmningen af hesten er foregået i steppebæltet i det sydlige Rusland eller Turan engang i det 4. eller 5. årtusinde før vor tidsregning. Det er meget længe siden, og man ved selvfølgelig ikke, hvorledes det er sket; men i de østlige egne hos de tyrkiske og mongolske steppeflok blev hesten midtpunkt i nomadelivet. Den blev efterhånden holdt i flokke, der ofte tæller op i tusindvis. Både kødet, skindet og hoppemælken fik her overordentlig stor betydning. Og at dyret samtidig brugtes som betaling ved brudekøb og nu også blev offerdyr, viser os, hvor vigtigt den var som husdyr.

I hele det område, hvor den indoeuropæiske sproggruppe hører hjemme, kender man spor af hestekultus og hesteoffer, og det vil sige fra Indien over Persien og ind gennem de europæiske lande til Portugal, Skotland og Island. Man kan derigennem blandt andet se, at det indoeuropæiske urfolk må have haft sit hjem i et steppeområde, hvor hesten tidligt er blevet tæmmet.

Hvorledes hesten blev brugt i de første årtusinder hos steppefolkene i det sydøstlige Europa, ved man ikke. Det er dog naturligt, at den først og fremmest var ridedyr. Hurtig var den og let at styre, og den gav hyrden og jægeren et langt større virkefelt og har således formodentlig været årsag til en stærkt stigende befolkningstilvækst i de egne, hvor naturforholdene var forholdsvis gode. Således må det have været der, hvor det indoeuropæiske urfolk udviklede sig og til sidst ligesom eksploderede i rækker af udvandringer, der i særdeleshed i den gamle orient skabte verdenshistorie.

Med bestemthed kan man ikke sætte fingeren på kortet og sige, at her boede de folk, vi kalder det indoeuropæiske urfolk, og som tyskerne yndede at kalde arierne. Man er dog efterhånden nået dertil, at man mener, stedet må være Ungarn og måske tilstødende dele af de russiske stepper.

De tidligste vandringer af dette folk gik efter Persien og Indien. I sidste halvdel af det 3. årtusinde træffer vi i Lilleasien et herskerfolk, der kaldes Hetitterne, og som viser sig at være af indoeuropæisk oprindelse, og i det hele taget ser det ud til, at også de armeniske bjergene da er befolket med folk af denne sprogstamme. Og hos disse folk spiller hesten en afgørende rolle. Man kan ligefrem sige, at hestfolkene var ved at trænge ind i den gamle orient og skabe epoke i verdenshistorien. Man havde på afgørende måde taget hesten i brug i krigsførelsen, og der bevarede den sin betydning lige til afslutningen af den første verdenskrig.

Sagen var, at man i de krigshære, som i tiden efter år 2000 før vor tidsregnings begyndelse faldt ind nordfra og erobrede Syrien, Mesopotamien og Ægypten, brugte et våben, der var fuldstændig ukendt i disse gamle kulturlande, og det var stridsvognen forspændt med to fnysende heste. Stridsvognene var lette tohjulede vogne, der blev trukket i vognstangen, som ved hjælp af et åg var fastgjort ved hestenes mankepuder. De var bemanded med to eller tre mand, hvoraf den ene var kusk og de andre krigere.

Ved hjælp af krigshære forsynet med stridsvogne blev de gamle kulturlande som Babylon og Ægypten erobret af fremmede rå folkeslag, der i løbet af nogle århundreder blev opsuget i de gamle folk, der dog lærte blandt andet at bruge stridsvognene. De gamle kulturer: Babylon, Ægypten, Kreta, Mykenæ og Troja kom i forbindelse med hinanden for alvor. Hesten gjorde deres verden lille, som damp og motorer har gjort for vore fædre i de sidste halvandet hundrede år. Væl-

Et græsk vasebillede fra 6. århundrede f. Kr. – Hestene spændes for vognen.

dige magtkampe blev udkæmpet, storriger dannet og atter udslettet: Ægypten, Babylon, Assur, Persien, Grækenland og Rom. Disse storriger stiftedes og bestod for en meget stor del på grund af hesten. Stridsvogne og rytteri var i århundreder det hårdeste kampmiddel til lands. Men også i de store staters styre spillede det hurtige og udholdende dyr en mægtig rolle. Der fortælles således, at perserkongerne anlagde veje ud til alle dele af deres store rige, og ad disse veje red deres sendebud, så der var forbindelse ud til de fjerneste provinser.

Respekten omkring stridshesten, omkring hesten i det hele taget, var stor. Hartvig Frisch meddeler nogle citater om hesten i sin kulturhistorie (1. udg. s. 166 f). De er hentet fra det gamle testamente. Da israelitterne trængte ind i Kanaaen, brugte de ikke heste; men i kongernes tid har de dem. Om Salomon hed det, at han samlede vogne og ryttere, så han havde 1400 vogne og 12.000 ryttere, og han lod dem blive i vognstæderne og hos kongen i Jerusalem – og indførslen af heste skete fra Ægypten, og en skare af kongens købmænd hentede en skare for rede penge.

En af de smukkeste skildringer af hesten, der kan stå som et udtryk for hele tidens ærefrygt og begejstring for det hurtige og stærke dyr, finder man netop også i de jødiske bøger, siger Frisch. Det er Herren, der taler til Job (39, 22): „Kan du give hesten styrke eller klæde dens hals med flagrende manke?“

Den skraber i dalen og fryder sig i kraft; den farer frem mod den, som bærer rustning.

Den ler ad frygt og forskrækkes ikke og vender ikke tilbage for sværdets skyld. Pilekoggeret klirrer over den, ja, det blinkende jern på spyd og glavind.

Med bulder og fnysen sluger den vejen, og bliver ikke stående stille, når trompetens lyd høres.

Og sådan kunne vi godt fortsætte. Jeg skal blot nævne, hvorledes profeten Jesaja skildrer Assurs krigshære, hvormed Jahve vil tugte sit ulydige folk:

Ingen iblandt dem er træt eller snubler,
ingen blunder, og ingen sover.
Bæltet om lænden løsnes ikke,
skoens rem springer ikke op,
hvæssede er dets pile, alle dets buer spændte.
Som flint er hestenes hove,
dets vognhjul som hvirvelvind.

Hvis vi nu fra østerlandene vil vende os til de hjemlige egne, så kan man sige, at hesten kom her til landet formodentlig med enkeltgravsfolket omkring år 2000 f. Kr. Der er just ikke mange levn af tamhest i stenalderen; men der er vist nogenlunde enighed om, at enkeltgravsfolket var et indoeuropæisk folk. I sin bog „Studier over den jyske enkeltgravskultur“ skriver P. V. Glob (s. 242): „Sydfra indvandrede de beredne øksesvingende nomadestammer . . .“, og vi lægger mærke til, at de var beredne.

Med orientens stridsvogne i tankerne kunne vi så gisne på, at de måske kom kørende; men det gjorde de nu nok ikke. Den nemmeste og billigste måde at bruge hesten på er dog at springe på ryggen af den og sige hyp. Alligevel må det siges, at hjulet var kendt i stenalderen her i Jylland, endda med en særlig navkonstruktion, uden at det derfor skal være sagt, at det var enkeltgravsfolket, som indførte det. I bronzealderen træffer vi hjulet med eger, som det ses på solvognen fra Trundholm mose. Og endelig kender vi fra førromersk jernalder den firehjulede vogn fra vognfundene i Dejbjerg præstegårdsmose. Et pragtfuldt køretøj, som dog adskiller sig fra Bertel Knudsens stadsvogn ved ikke at være nogen „underløber“. Ja, dens stivhed har været endnu mere udpræget end det, vi kaldte for „en stiv vogn“. Den mangler – så vidt jeg ved – ganske det led imellem for- og bagvogn, som gjorde Bertel Knudsens stive vogn let at dreje med inden for et begrænset område. Ved fjedervognen var drejemekanismen yderlig forbedret; den var som regel underløber, hvilket vil sige, at forhjulet ved drejning på stedet kunne gå ind under vognkassen, der i mange tilfælde under den forreste agestol havde en elegant hvælving for hjulets skyld. Sådan en vogn kunne, som man sagde, vende på en tallerken; men det var jo også det sidste udviklingstrin for den elegante hestevogn.

Om oldtidsbonden brugte hesten for plov og harve, ved man ikke. Den afdøde historiker Erik Arup fremsatte den påstand, at hjulploven i jernalderen var for-

spændt med otte stude, og at dette store forspand ligefrem blev årsag til dannelsen af landsbyerne. Teorien blev ikke godkendt, selv om det ligger nær at tænke, at et vist fællesskab om den tunge plov har været almindeligt. For oldtidens vogne har hesten sikkert været brugt; men da vejvæsenet var temmelig uudviklet, har kørsel over længere strækninger ikke været særlig attråværdig. Derimod kunne det være nødvendigt at bruge vognen, når fragt af én eller anden art skulle køres.

Sakso, vor store historiefortæller, der levede et par hundrede år hen i middelalderen, men kendte mange, ja et utal af gamle sagn og sange, som han brugte i sine fortællinger om oldtidens konger og helte; han fortæller om en konge, som brugte stridsvogne i kampen. Det var kong Harald Hildetand i Bråvalle-slaget. Måske har Sakso dog med sine klassiske studier i sin ungdom i Paris sådan fået begrebet stridsvogn ind i sin bevidsthed, at han kommer til at forsyne den gamle stridslystne konge med en sådan. Den var endda, siger Sakso, forsynet med leblade på hjulene for at være helt gruopvækkende. I sådan et grusomt torturinstrument kørte den gamle Hildetand lige lukt ind i den værste kamptummel for at finde den død på valen, som var vikingetidens attråværdigste, og Odin var ham god. Da døden ikke på anden måde syntes at ville opsøge den gamle vildmand, tog Odin sig på at være kørsvende for Harald, og midt under kamptummelen dræbte han sin gamle ven og tilbøder med et kølleslag, så han kunne få ham med sig hjem til Valhal.

Odin selv havde jo den bedste befordring, som kendes i oldtiden; han red på sin ottebenede hest, Sleipner, der løb lige rask over hav og land og var en slags forgænger for flyvemaskinen. Mange hundrede år efter hedenskabets forsvinden, da danerne var gjort kristne, som der står på stenen i Jelling, og da den katolske kirke her i landet forlængst var afløst af den lutherske og vore forfædre levede i den *klare evangelii dag*, da hører vi dog stadig om den eventyrlige hest, der fløj gennem luften over hav og land. På mange måder omtales ryttere på dette flyvske bæst. I Norge rider der en hel flok som Asgårdsrejen i frygtelige uvejrsnætter. Herhjemme er det Wøjensjægeren eller kong Volmers vilde jagt. Men også en person som bjergmanden under den berømte rødsten på Fur kunne låne vidunderhesten.

Derom fortæller sagnet: Rødstenen, der stikker frem på nordsiden af øens bakkeparti, kommer også frem på sydsiden af bakkerne, og her ligger en gård, hvor rødstenen kom frem, så den dannede bunden i arnestedet eller ovnen. Der var engang en mand fra gården, som havde været et ærinde i København. Han gik der i mange dage, inden han kunne blive færdig til at rejse hjem, og så var det lige ved at være juleaften, så han kunne ikke komme hjem at spise sin juleaftensnadder. Han var ked af det; men da mødte han på Kongens Nytorv ved aftenstid en lille mand, der sagde: „Går du her, du er furbo.“ Ja, det var han, og han havde lovet at komme hjem til juleaften, og nu kunne det jo ikke lade sig gøre. „Da kan du følges med mig, for a er din nabo, og så skal du nok komme hjem.“ „Er du

min nabo?" „Ja, og a er ridende, vi skal komme hjem til nætterdags.“ Så fik han fat på hesten, og de satte sig op begge to, og den sprang med dem lige op over byens tage og hjemefter. Da de havde redet lidt, syntes furboen, at der var noget, der skraslede ved hestens hove.“ „Hvad var det?“ sagde han. „Å, vi er kommen lige vel nederlig, det var spidsen af Viborg domkirke, men nu er vi snart hjemme.“

Så kom de da til Fur, og det havde ikke taget ret lang tid. „Nu er du kommen heldig hjem,“ sagde den lille mand, „a har boet ved din far i mange år, og han har aldrig gjort mig fortræd, derfor ville a gøre dig den tjeneste i aften“. Han boede jo under deres arne.

Mange af de spørgelsesheste, man kendte dengang, der hverken var petroleums-lamper eller elektricitet til, er måske efterkommere af den ottefodede. Nogle af dem var ganske vidst hovedløse, og andre havde kun tre ben. Den sidste var helhesten, og mødte man den ene mørk aften, så var man vis på, at rejsen snart gik til Valhal – eller vel snarere til Hel. I godt og ondt var hesten vidunderdyret for vore forfædre, hedenske og kristne.

På de middelalderlige kalkmalerier i vore kirker bruges hesten både som ride-dyr og spændt for plov og harve, og i folkeviserne bliver den spændt for den „for-gyldende karm“, som var en slags stadsvogn til befordring af kvinder. Egentlig kun en kasse på fire hjul, tung og stiv og umagelig trods forgyldning og forhæng og hynder.

Som hesten var det nødvendigeste gode i trafikken og i arbejdet, møder vi den i den middelalderlige lovgivning. De gamle landskabslove siger, at låner man en hest og rider længere, end man siger, da skal der bødes for hver bymark, man rider over, og manden må bøde, om det er hans træl, som gør det.

I Jyske Lov er der den regel, at en mand, der holder stodhors, skal have dem i fold og holde hyrde til dem. I Skåne skulle stodhors og vilde hors holdes fra agre og enge fra pinseaften til Mikkelsmesse. Stodhors blev ikke holdt af enhver bonde. Der skulle 12 heste til et stod, 12 høveder til en hjord og 12 svin til et vrod. Skabede hors måtte ejeren afsondre, ellers måtte man jage dem i dynd og dræbe dem; thi „det fanger hors af andet“, det er smitsomt. Af ond vilje må ingen jage hors eller fæ i dynd eller kær, det er klart. I så fald rammes han af loven. Af alle landskabslovene er Eriks sjællandske lov langt den udførligste om heste. Den har blandt andet meget omstændelige ord om bortløbne hors og om salg af heste.

Selv om stridsvognen i Bråvalle-slaget nok er Saksos påfund, så træffer vi dog hesten i den tidlige middelalders ledingshære, hvor styresmændene på ledings-skibene skulle være til hest, og Knud den Stores hirdmænd skulle ligeledes være hestfolk. I Valdemars-tiden blev det jo da også moderne at sætte svært væbnede rytterhære i stedet for de gamle ledingshære. Og dette afstedkom en social for-skydning i bondebefolkningen, idet kongens hærmænd fik rettigheder i landet frem for den grå bonde, som sad hjemme og nøjedes med at yde kværnsæde eller leding og stud og innæ, og hvad nu alle de gamle skatter hed. Hærmanden, herre-

manden, rytteren, ridderen gik fri for at svare skat. Han vovede jo sin hals for kongen. Han blev adel, og bonden blev ufri. Vi ser her, hvilke perspektiver brugen af hesten kaster også over vort lands historie. Og Danmark er ikke et isoleret tilfælde. Riddervæsenet er europæisk, og det spænder vel ud over alle de lande, hvor rytterhære brugtes. Hesten og brugen af den blev den direkte årsag til de europæiske landes klassesdelte samfund: ridder og bonde, adel og ufri, gennem middelalderen og den nyere tid lige op til den franske revolution, ja til vor egen tid.

Stodhorsene var alle dage grundlaget for herremændenes og fyrsternes storforbrug af rideheste. Derfor måtte middelalderens love sætte visse grænser for stod på landsbymarken. Det ville jo være fuldstændig ødelæggende at have disse flokke af halvville heste til at galopere over markerne. De mange hestehaver, som findes rundt om på landsbyernes udmarker og i småskove, er nok mindelser om, at man helst så landsbyens hesteflok holdt for sig selv. Stod-navnet kan man også træffe i stednavne på landsbymarkerne. I min fødeby havde vi en nabo, der undrede sig over, hvordan det kunne være, at én af hans marker kaldtes *Stodderfaldet*. Han syntes ikke, at jorden var ringere her end andre steder. Det var den heller ikke; men i landsbyens udkant lå der en herregård, som i middelalderen havde fået sin jord udskilt fra landsbymarken. Den havde også et *Stodefald*, og det lå side om side med vor nabos *stodderfald*, som i tidens løb havde fået sit navn forvansket; det hed i 1683 *Stodefald*, og her må vi have en mindelse om en udmark, som var forebeholdt *stoddet* og muligvis har været indhegnet, som Jyske Lov forlanger det. *Stodden* eksisterede forøvrigt på de kongelige godser helt op imod vor tid, og i forrige århundrede kunne kongelige *stodhingste* godt udstationeres for at ophjælpe hesteavlens, især den lettere. Som eksempel på, hvordan et kongeligt *stod* blev opretholdt, kan vi tage det lensbrev, som Erik Krabbe fik på Lundesnæs len i 1549. Her står der, at han skal underholde kongens *stod* og besørge det med gode og store heste (*hingste*); men han må selv beholde halvdelen af opføddingerne imod at holde også dem, der tilfalder kongen, på eget foder.

Ja, det skal være store *hingste*. I *enevældens* lovbog, Danske Lov, hedder det, at ingen må lade uskårne heste løbe på fælleden efter påske, hvis de ikke er 14 palmer høj eller ni og et halvt kvarter i sjællandsk mål. Og hver by er pligtig at holde én eller flere sådanne *hingste* efter fornødent mål til byens hopper. I landsbyerne var hestene tilbøjelige til at blive for små. Tidligt kom de i selen, dårlig røgt fik de, og avlen blev drevet helt tilfældigt – jævnfør Jepses brogede hest.

I *fæstevæsenets* klassiske tid, fra Frederik den Anden til Frederik den Sjettes tid, holdt bønderne særlig mange heste; men det var ikke til deres egen fornøjelse. Godsejerne forlangte, at de skulle have en hest for hver tønde hartkorn til *fæstegården*, og ved *fæsterens* død eller ved *fæsterskifte* blev det kontrolleret. I *skiftebrevene* ser vi, at har gården ikke de pligtige heste, så må dødsboet hæfte for mangelen. Årsagen til det store hestehold var *hoveriet*. Hele *herregårdsmarken*

blev drevet af hovbønderne med deres egne heste, vogne og redskaber. I Esbern Jespersens store artikel om hoveriet her i årbogen 1944 er der efter hoverireglementerne opgivet, at man på Rysenstens hovmarker forlangte, at bønderne mødte med 6 heste for plogen. På Ulsund i Nees skulle der også 6 heste for, på Tvisklosters hovmark skulle plovspandet foruden en karl og en dreng være 3 eller 4 heste, på Ausumgård ligeledes 4 bæster, på Nørre Vosborg, Vennergård og Rybjerg var der 4 folk og 6 heste, på Vosborg dog undertiden kun 4 heste. Tallene er opgivet af godserne, og vi kan nok uden overdrivelse sige, at 6 heste, 1 plovkarl og 3 køresvende har været regelen.

Om stude brugtes for plogen siger Hoverireglementerne ikke noget om. Dog siges der om Jens Christensen i Spejberg under Lergrav, at han havde en stud at pløje med. De fleste stude, som træffes i gårdene i 1700-tallets sidste halvdel ved opgørelser af dødsboerne, er da også under tre år. Dog havde Marcus i Hoverdal to stude, der var i fjerde år; men man har ikke indtryk af, at trækstude var almindelige, for så skulle der nok have stået nogle ældre stude iblandt de unge.

Først hen i 1800-tallet fik man lettere plove. Her i Vestjylland kom der dog temmelig tidligt en let træplov i brug. Den havde ikke det besværlige fortøj med to hjul, den havde et trillehjul, som vi har set det ved moderne plove, og kaldes trilleplogen. Den var beregnet til et forspand af to heste. Det var i grunden en svingplov, og den gjorde god nytte på de lette jorder, til den smedede svingplov kom i brug.

Man kunne nu indskrænke hestenes antal, og samtidig begyndte bønderne at få mere interesse for avlen af gode heste. I Østjylland var der egne, hvor hesteavlen fra ældre tid havde stået særlig højt. Her i Vestjylland fik Ole Kirk det første dyrskue i Ringkøbing amt afholdt i 1832 på Smedegårds mark i Ulfborg. Her fremstilledes 3 hingste og 9 hopper.

Kun den ene af hingstene fik præmie; det var en brun 5-års hingst, som tilhørte Chr. Sørensen på Voldbjerg. Den var 10 kvarter og 4 tommer høj og karakteriseres som en stærk og kraftig hest af god rejsning, velsluttet, stærk af ben, med lige og god lænd, havende de egenskaber i det hele som hørende til en god vognhest. Af hopperne blev Mogens Tangs røde fireårs og Knud Kirks brune på otte år præmieret. Knud Kirk boede i Stadil. De to hopper var omtrent lige store og målte 10 kvarter og 1 tomme, den røde dog lidt over.

Dyrskuerne skulle blandt andet tjene til at give bønderne forøget interesse for hesteavlen, og man tør antyde, at det lykkedes. Resultatet deraf blev forøget tilførsel af dyr til de store hestemarkeder, som holdtes i byerne. Holstebro hestemarkeder var blandt de store, og der holdtes en hel række af dem i det tidlige forår. Endnu for 1967 siger almanakken, at der i Holstebro holdes marked for heste og levekvæg en gang månedlig fra januar til november; men da landejdommene snart kan melde udsoigt for heste, er hestemarkederne nu uden større betydning.

Egnen nord for Holstebro har været bekendt for sine gode heste, siger Hald i sin amtsbeskrivelse 1833; men ret skønne dyr frembyder egnens heste ikke, skønt der forhen holdtes kongelige hingste i Holstebro. I hedeegnen i Hammerum herred er hestene smukkere, men ikke så store. De er muntre og kraftfulde uden dog at være store løbere. Deres hals er kort og mangler rejnsning. Under krigen 1808-14 blev en del opdrættet til salg. Amtet leverer heste til de holstenske lansenerer, og de er på omkring 10 kvarter. Ole Kirk siger da også, at der fra Ulfborg omkring 1831 nu sælges omkring 20 gode heste om året mod 4-6 stykker før i tiden, og det var jo dette forøgede salg, han ville have stimuleret ved afholdelse af dyrskuer. Det vides ikke, om Ole Kirk havde lært folkene i Ulfborg, at når en hest skulle trækkes til marked, så skulle der stå én og smide en lime i røven på den, for så ville den blive solgt. Nej, sådan noget troede Ole Kirk ikke på; men det var der nu mange andre, der gjorde.

Der findes en hel del overleveringer om heste i Evald Tang Kristensens bøger. Vi har i det foregående hørt, at hestene gik løse på græs mange steder om efteråret. Var der bar jord og noget læ i skov og krat, så holdt de til sådanne steder, og de trivedes godt i skoven; de kunne komme hjem med en ryg så bred, for der var græs nok. Man kunne træffe de løsgående heste mange steder.

Nogle unge folk havde en efterårsnat været til legestue i en naboby. Om natten, da de gik hjem, skulle de over en bæk i engen, og der kunne de nemt få våde fødder. En af dem fik så øje på en gammel hest, som gik i engen, og han foreslog, at de skulle tage den og ride over. De fik fat på dyret, og han satte sig op; men han syntes, der godt kunne være én mere, og da der stadig var plads, kom hele flokken op at sidde på hesten, der nu begyndte at gå ud i vadestedet. Den forreste karl hældte sig så lidt til siden og ser efter, om de er med alle sammen. Og da han ser, at dyret er så forskrækkelig langt, at de alle sidder på dets ryg, udbryder han forskrækket: „Jøsses, kors! Sikkert langt hors!“ Men det skulle han ikke have sagt, for i det samme var hesten borte, og de lå alle i vandet. Det var mosehesten, de havde fået fat i, og den har vist været kendt over hele landet. Den er vel i familie med de andre spøgelsheste.

Vildtlevende og løsgående heste lærte sig i tidens løb særlige kampformer over for rivaliserende hesteflokke, eller måske rettere hingstene, skal vi kalde dem stodhingstene, havde særlige kampformer. Dette har man i nogle lande udnyttet ved at afholde hestekampe, som det kendes på Island. Det var en voldsom, men storslået folkeforlystelse. Imod rovdyr som ulve og bjørne måtte hestene udkæmpe mange kampe, og især hingstene udmærkede sig også her. I Norge talte man om bjørneheste og herhjemme om ulveheste, og det var heste, som havde udmærket sig i kampen mod rovdyrene.

Her i Danmark, hvor ulvene har været udryddet i over hundrede år, kunne man sidst i forrige århundrede fortælle mange ting om hestenes kampe med ulvene. Mange af disse kampe udkæmpedes af hingste, som efter en nats kamp vender til-

bage til gården hvid af skum, og når man så op ad dagen finder stedet, hvor kampen havde fundet sted, så ligger der de dræbte ulve eller den dræbte ulv. I mange af disse fortællinger om ulvekampe nævnes helt fantastiske tal på de nedlagte ulve. En 6-7-8 stykker er mange, synes vi; men lad gå med det. Helt utænkeligt er det vel ikke. Dog tallene vokser til helt uanede højder. Hvad siger man til 17 dræbte ulve! Så er det ikke sært, at hingsten er skumhvid, at den sorte hingst var bleven hvid i nattens løb, som det hedder i fortællerens mund. Det højeste tal, som jeg har set nævne efter en sådan nattekamp, er 25 dræbte ulve; men så er historien nok også fortalt så mange gange, at tallet i tidens løb er blevet fordoblet et par gange. En fjer kan jo i tidens løb vokse og blive til 12 høns. I hønsegården. Og hvad kan så ikke et par dræbte ulve blive til, mens lyseklynen blafrer og skyggerne famler sig hen over vægge og loftsbjælker, og ulvene hyler ude i heden.

Hestekampe med ulvene er dog visselig udkæmpet mange gange. En beretning derom lyder i al korthed således: Et føløg gik ude om natten sønden for Brændhustoft. Det havde en jernhilde på begge forben (for at det ikke skulle løbe bort). Så kommer en ulv og vil tage føllet. Øget vil frelse det og fik hilden over ulvens hals og holdt den sådan nede. Ulven gnavede alt kødet af dets forben; men øget var så tro mod sit føl, at det blev ved at holde fast, og så fik de ulven slået ihjel om morgenen. Fra forskellige egne af Jylland fortælles lignende hændelser. Øget, der støder efter ulven med forhovene og fanger den i sin hilde.

Og hør så til sidst, hvad et rigtigt levende mandfolk fortæller om en ulvekamp. Det er Niels Faurby i Lem stationsby, som fortæller. Han er født i Faurby der i sognet. Da han var en lille dreng, fortalte hans bedstefader om ulven. Han var født i 1825, og hans fader igen havde været soldat under Napoleons-krigene og var født 1789. Altså, Niels Faurbys bedstefader fortalte, at hans bedstemor igen (født 1745) kunne fortælle om ulve. Hun hed Ane Andersdatter, og hun fortalte, at hendes faders føløg blev revet ihjel af ulve, og det plejede endda at gå sejrrig ud af kampen imod dem. Og hun levede i en tid, da disse glubende udyr var en realitet. Da hun var en voksen kone, var der en mand i Ahle i Vorgod, der fangede ikke mindre end 9 ulveunger ude i heden.

Hestens sanser er noget anderledes udviklet end menneskers. De hører vidunderligt, og deres lugtesans er stærkt udviklet, mens synet ikke er så skarpt. I almindelighed kunne de ikke lide lugten af blod. Jeg kan huske, hvordan hestene snorkede og var vanskelige at få forbi det hus, hvor slagteren boede. De var rædde for den lugt af blod og indvolde.

Man mente også, at hestene kunne se eller mærke ting, som mennesker ikke kunne opfatte, overnaturlige ting. Her er et par eksempler. En mand havde hentet læge i Ringkøbing og kom sildig om aftenen forbi Timgård, hvor vejen går langs med den store lade. Da de kom dertil, ville hestene ikke længere. De kunne ikke drives længere, hvor meget han end piskede på dem. Manden stod af vognen og gik rundt om køretøjet, men kunne ikke opdage noget. Det var, som om hestene

ikke kunne trække vognen af stedet. Både manden og lægen stod af vognen; men det lykkedes dem først at komme frem, da de fik hentet en lygte og kom ud til vognen med den.

Gamle Kristian Graversen i Kronhede i Torsted har fortalt mig, at der var et sted i heden noget øst for hans ejendom henne ved *æ Brokkbak*. Der var det sket for ham mange gange, at hestene gik i stå, når han høsteaftener lidt sildigt kom kørende med tørv. Der var noget på det sted, sagde han; men han vidste ikke hvad.

Man mente også, at hestene havde en ualmindelig stedsans, og jeg kan belægge det med et eksempel: Da jeg var dreng, tjente en af mine store brødre som karl hos vor nabo, ham med Stodderfaldet. De havde en ung rask hest, kulsort med hvid blis og hvid bagfod. Den hed Pitter Rask, vistnok efter dens forrige ejer. Da Pitter Rask blev fem år, skulle den sælges. Den blev trukket til Silkeborg til marked. Jeg tror, det var i november måned. Der var to mil til byen, og hesten blev solgt til en mand fra Balle, som ligger nord for Silkeborg, mens min landsby ligger øst for ved Århus landevejen. Min broder syntes, at der var så tomt i stalden, da han gik i seng. Manden var kommet hjem fra marked, og hestens bås var tom. Men så skete det, da de var gået til ro, at der blev larm i gården, en hest kom galoperende ind i gården, og det var noget, der kunne høres over det hele. Den standsede foran staldøren. Manden kom ud, og min broder kom i et par bukser og fik de bare fødder i træskoene. Da han lindede staldøren, så han, at det var Pitter Rask, der stod og vrinskede uden for døren. Han ville ind i sin egen bås, og det kom han. Da jeg hørte historien, syntes jeg, at det var vidunderligt, at hesten kunne finde hjem ved natstid den lange vej, og min broder var også ked af at komme af med ham igen, for karlene holdt jo – som Jeppe – af bæsterne, når de var nogenlunde omgængelige.

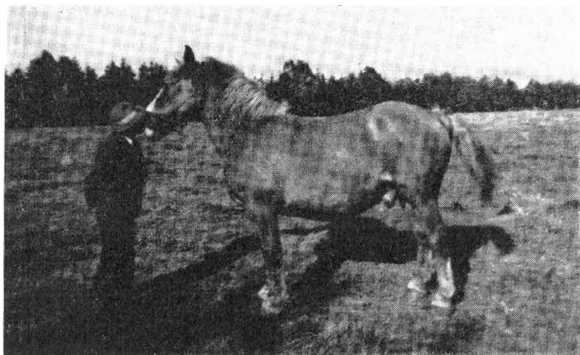
Om foråret, når der var travlt i marken, var der mange karle, som bjergede lidt ekstra havre til hestene, især hvis de syntes, at der skulle for meget halm i hakkelsen. Der lå gerne en korndyng på loftet, og det kunne jo ikke ses, om der forsvandt et par skæpper havre i ny og næ.

Fra Ole Kirks dage og op til vor tid blev hestene røgtet forholdsvis godt. De repræsenterede en markedsværdi. Og til alle tider var tabet af en hest mærkbart i gården. Man var omhyggelig med føløgene og de nyfødte føl. Om nedenstående historie er i overensstemmelse med den rene skære sandhed, ved jeg ikke; men den er fortalt af Niels Uglø i Sønder Os i Sunds for sådan noget som firsindstyve år siden: I Store Uglø i Ryde havde deres føløg fået føl om natten. Da de kom op om morgenen og så det, skulle øget flyttes hen i en bøv i det østre hus; men det havde været sådan et snevejr, at huset var knøgen efter, og så måtte de have øget og føllet ind i stuen, hvor de bøvlede en plads af til dem. Ja, sådan noget er der jo ingen af os, der har oplevet; men jeg har da set et par får med deres lam sat i bøv i køkkenet hos et par gamle mennesker. Lammene blev født lige ved nytårstid, og de

kunne koste en god pris til påske, sagde manden, men det var sådan en stærk frost, og de var rædde for, at lammene skulle fryse ihjel ude i fårestien.

Jo vist gjorde man noget ud af hestene, for de var noget værd på flere måder.

Gamle Laust Andersen i Fjand var meget syg. Han lå i sengen og kunne ikke leve. Så kom præsten for at se til ham og spørger, hvordan han har det.

Christen Svendsen i Skinderholm hilser på Klaus. 1956.

„Skidt, skidt,“ siger gamle Laust. „Vi har en højst, der er syg, Jens Gådgoer æ ve en. Den vel nok et løw.“

Efter 1945 var det så slut med hesten som dansk landbrugs vigtigste arbejdskraft. For hvert år svandt deres tal ind, og nu er der næsten ingen tilbage. De trofaste slidere kunne ikke klare sig i konkurrencen med traktoren, og de sidste heste på gårdene blev tit en slags kæledyr, som man havde ondt ved at skille sig af med. Man kunne, som Kristen Svendsen i Skinderholm, ikke skille sig af med Klaus.

„Klaus, du er min broder,“ sagde han. „Kan du give mig et kys,“ og så kom Klaus med sin bløde mule mod hans kind og fik klap og kærtegn for det og måske et stykke sukker.

„Kan du lægge dig ned, Klaus, så skal du få et æble.“ Så pirrede han Klaus lidt bag forhaserne med en pind, og Klaus lagde sig beredvillig, så lang han var, med benene strakt ud fra sig, og i den stilling modtog han belønningen af sin „broders“ hånd. I mange år var Klaus knap nok i selen; for traktoren gjorde arbejdet både hurtigere og mere præcist, end Klaus kunne gøre det.

Op sådan endte sagaen om hesten i den danske gård.

En udvandrers historie

Af N. C. Søby

FRA 1864 og op til første verdenskrig udvandrede der fra Danmark mange mennesker hvert år til oversøiske lande. Hvor mange har man ikke tal på, da staten først begyndte at føre kontrol med udvandringen så sent som i 1934; men man må skønmæssigt gå ud fra, at det drejede sig om mange hundrede, ja måske langt over tusinde hvert år.

Den største udvandring fandt sted i 80erne og 90erne og især fra landets fattigste egne, hvor forholdene var sådanne, at den fattige landbougdom næsten ikke så nogen fremtid herhjemme og derfor valgte udvandringens tunge vej.

Desværre mistede Danmark derved mange af sine mest lovende borgere. Mange kunne se det ulykkelige i denne udvikling, og folketingsmand J. K. Lauridsen talte ungdommens sag i rigsdagen, men ingen ville gøre noget for at forbedre de fattiges kår for derigennem at dæmme op for den stadig tiltagende menneskeflugt.

De allerfleste af disse udvandrere vendte aldrig tilbage til deres fædreland. Nogle hørte man aldrig mere fra. Andre gav livstegn fra sig nogle enkelte gange - og så lidt efter lidt gik forbindelsen itu.

Atter andre holdt tråden vedlige gennem mange, mange år, indtil den store endelige tavshed indtrådte.

Kun et ringe fåtal fik råd og tid til et eller to besøg i deres hjemland, inden de døde ude i det fremmede.

En ting var dog fælles for dem alle: Længselen efter den plet, hvor deres vugge stod. Og denne dragen forlod dem aldrig, men sad og gnavede i dem, så længe de levede.

Naturligvis bragte al denne udvandring sorg og savn ind i mange danske hjem. Det var tungt for et forældrepar at sige farvel til en søn, der skulle drage over det umådelige hav. De fleste håbede vel nok på gensyn, men inderst inde følte mange, at det var et farvel for stedsse.

Moderens hulken og tårer og faderens forstenede sorg fortalte mere end ord, hvordan afskeden føltes.

I det følgende skal fortælles om en af de mange udvandrere fra Hammerum Herred. Han hørte til dem, der blev ved med at holde forbindelsen vedlige med

sin hjemstavn, så længe han levede. Hans liv kan belyses ved hjælp af nogle af hans breve, som er blevet bevaret.

Udvandrerens Nikolaj Søby blev født den 21. april 1876 i Fejerskovhuse i Rind sogn ved Herning som søn af Niels Søby og Christine Søby, født Nikolajsen. Han blev nævnt op efter sin morfar, Nikolaj, der boede i den sydligste gård i Kollund

Christine Søby, 1871, ca. 20 år gammel.

Niels Søby, ungdomsbillede, ca. 1871.

by. – Faderen havde mange jern i ilden for at ernære den voksende børneflokk. Af uddannelse var han murer, men han boede i et lille husmandssted, hvor der kunne holdes et par køer og nogle får og grise. Daglig gik han ud som murer, og jorden dyrkede han i sin fritid.

Ydermere var han landsbyspillemand. Han var den eneste på egnen, der virkelig kunne spille violin. Der var noget kunstnerisk over hans musik. Undertiden kunne stemningen gribe ham sådan, at folk blev helt fortryllet af hans spil. Han var derfor en meget anset mand i sognet, og alle havde bud efter ham.

Moderen var flittig og arbejdede hårdt både inde og ude. Hun var meget følelsesfuld og opofrende, havde en beskeden fremtræden og et lidt tilbageholdende væsen, så hun var meget værdsat i sin kreds.

Men tiden lige efter den fransk-tyske krig var en fattig tid. Indtægterne var minimale, så familien sad i små kår. Trods de små indtægter var det alligevel et godt og kærligt hjem, som Nikolaj voksede op i. Han følte sammen med sine søskende hjemmets trygge atmosfære.

Som alle andre børn måtte han praktisk talt gøre nytte, så snart han kunne gå alene. Faderen havde nemlig hurtigt taget den beslutning, at han ville dyrke den store hede op, der begyndte nogle hundrede alen fra ejendommen, og denne opdyrkning gav arbejde til alle. Selv de allermindste kunne gøre nytte – de blev sat til at slæbe sten væk fra de sandede agre.

Skønt hjemmet lå ret ensomt, omgivet af lynghede, så var der alligevel meget at opleve for en rask dreng. Blandt naboerne var der mange særprægede mennesker, ja, egentlig originaler, hvis snak og væremåde satte drengens fantasi i bevægelse. Og så var der taterne, som gav egnen en vis kolorit og spænding. De fleste børn, men også mange voksne, var bange for disse mennesker, som reagerede på en helt anden måde end egnens egne folk. Et par gange om året kom således Kjælle Kasper vandrende ad vejen, som førte fra Fastrup op forbi Fejerskovhuse, og hvis hjulspor var overvokset med lyng. Han havde som regel én eller to kvinder med sig og et par hunde.

Så snart Nikolaj så Kasper med sit følge komme op ad skråningen, løb han hen og averterede faderen. Dernæst skyndte han sig at lukke hunden inde, da Kasper havde ord for, at han kunne lokke enhver hund med sig.

Det mærkelige optog nærmede sig langsomt. Kasper forrest, dernæst de to kvinder, medens hundene strejfede rundt i lyngen. Faderen var gået frem på pladsen foran huset – moderen med børnene om sig henne ved den åbne dør.

Lidt efter standsede Kasper op ca. 3 alen fra faderen. De to lige høje og stovte mænd hilste på hinanden med et nik. De kendte hinanden godt, de havde en tid gået i skole sammen.

God dag, Kasper, hvorhen går rejsen i dag?

Ingen steder og alle steder, svarede Kasper med et grin.

Ingen af de to mænd gav hinanden hånd, og Kasper overskred aldrig de 3 alen, der skilte dem. Efter et par ligegyldige ord satte den lille karavane sig i bevægelse igen. Ingen af kvinderne havde mælet et ord. Selv hundene havde sat sig på halen og ventede på afgang. Jo, Kasper havde disciplin i sin flok.

Nikolaj havde også en anden barndomserindring om taterne, som han aldrig glemte:

En nytårsaften omkring 1881–82 sad familien i husmandshjemmet efter nytårs-maden og legede med pebernødder, da alle for op, ved at en lerpotte eller lignende med stor kraft blev slynget mod yderdøren. Endnu på den tid skød man nytår ind på den måde nogle steder i Rind sogn.

Børnene for ud for at lukke gæsterne ind, men kom baglæns og bestyrtet tilbage, efterfulgt af 3 mænd, der tilhørte natmandsfolket.

De blev budt velkommen, som skik bød, og skålen med sirupskager og pebernødder gik rundt. Da værten spurgte, hvorlangt de agtede sig omkring, sagde en af dem: „Vi ska et længer æn hærte i avten.“ Han sad lidt og så sig om i den pæne stue – så fortsatte han: „Sier du, Niels Sjøby, a haar hør, té Stine (moderen) haar faat æn nøj kov (kåbe) – O dæn ær vi kommen faar o kyeu (købe) – O vi haar æ pæng mæ.“ – Efter disse ord smed han et par skillinger på bordet.

Husfaderen, der var en høj, kraftig mand, for op og råbte: Ud mæ jer, a ska fanden tæj-mæ knus hvær bien i æ krop o jær. – Måbende for taterne ud af døren. De havde nok troet, at de havde let spil, når de kom 3 mand høj. Men det gik altså ikke i dette tilfælde.

Under alt dette udviklede Nikolaj sig hurtigt til at blive en af de kvikkeste drenge i nabokredsen. Man kaldte ham såmøj en granne knægt, såmøj en hvælle dreng. Da han var 7 år, kom han i Lind skole. Han var heldig, for der var lige kommet en ny lærer, L. A. Pedersen, der forstod sig på børn, og som indførte en helt ny tone i skolestuen, samtidig med, at han afskaffede både stok og tamp.

Da drengen havde gået i Lind skole nogle år, henvendte lærer Pedersen sig til hjemmet og anbefalede, at han blev sat i Herning realskole. Forældrene var naturligvis glade og stolte over sønnens dygtighed, men de var meget betænkelige ved de udgifter, der ville følge med den forlængede skolegang.

Endelig gav de dog efter, og Nikolaj kom i realskolen, hvor han også klarede sig godt, skønt han hver dag havde over 10 km at trave i al slags vej.

Efter en flot præliminæreksamen var det galt igen. Realskolen anbefalede varmt, at han skulle gå videre på Viborg latinske. Men nu sagde forældrene absolut nej. Hvordan skulle de kunne holde ham endnu 2–3 år i skole? Men det endte dog med, at de atter bøjede sig, skønt hjemmets økonomi absolut talte derimod.

Hvis man vil spørge, om Nikolaj selv var glad over, at det gik ham så godt i skolen, må man svare, at han naturligvis var smigret over sin placering blandt de dygtigste elever, men inderst inde var han langt fra lykkelig. Sagen var den, at han meget tidligt begyndte at ræsonnere over tingene. Hans søskende derimod levede i nuet og tog verden, som den nu engang var, for det var jo deres verden, som de jo ikke kunne ændre noget ved. – Men anderledes med Nikolaj. Han var dybt bekymret over, at hans forældre sad i så små kår, skønt de sled og slæbte næsten hele døgnet rundt. Han følte det som noget uværdigt, at han skulle ligge forældrene til byrde, nu da han var stor og stærk og selv kunne tjene sin føde.

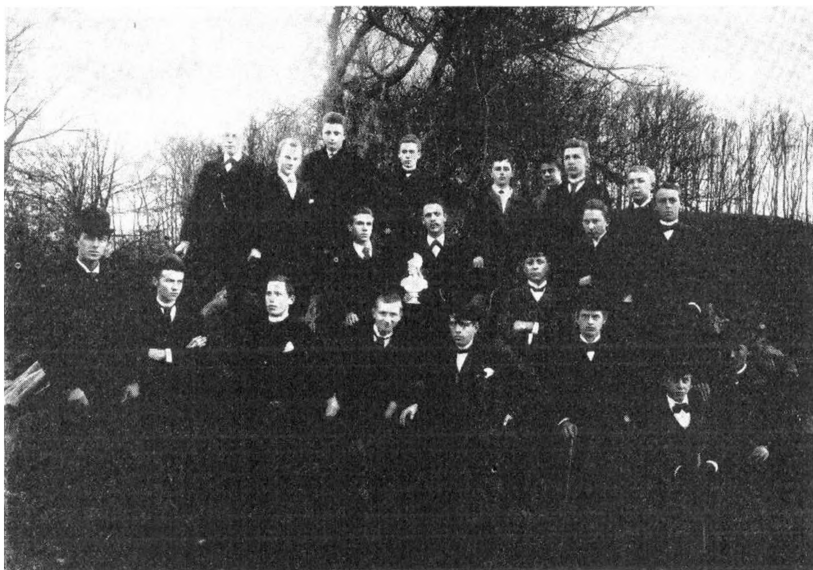
Det var med sådanne tunge tanker, at han i 1893 satte sig på den hårde skolebænk i Viborg lærde skole.

I Viborg 1893–95

I latinske skolen klarede han også lektierne godt, men her mødte han straks en stor vanskelighed: Rigtig at blive optaget i kammeraternes kreds. Viborg var på den tid en embedsmandsby. De allerfleste elever var sønner af embedsmænd og offi-

cerer, der så godt som alle var trofaste tilhængere af Estrups regeringsform. Det var jo midt i den allerværste provisorietid, hvor de rige skulle have alt og de fattige intet.

Skolens disciple var som regel godt forsynet med lomme penge, og de så ned på murersønnen, der sjældent var ved muffen og derfor ikke ret ofte kunne deltage

Elevbillede fra Viborg Latinskole 1894. Nikolaj sidder til højre for statuen med korslagte arme og elevbue på.

i noget, der kostede penge. Nikolaj følte sig derfor straks sat udenfor og søgte sine egne veje – søgte ensomheden og begyndte allerede dengang at blive en ensom natur.

Hans begavelse var imidlertid så alsidig, at han ikke følte savnet af kammeraterne ret meget. Han var litterært interesseret og læste en bunke. Poesi elskede han og skrev selv vers. – Og så eksperimenterede han med alt muligt – med elektricitet – med gips – med cement o.s.v.

Blev han for trist i sindet, vandrede han milevidt omkring i byens skønne omegn. På sådanne traveture tænkte han sin stilling rigtig igennem. Han blev mere og mere overbevist om, at der ingen fremtid var for en ung fattig mand her i landet, og de politiske forhold syntes jo ikke at kunne ændres. Allerede på den tid begyndte antagelig hans tanker om udvandring så småt at spire frem.

Hans tanker kommer egentlig ganske godt frem i følgende digt, som han skrev den første vinter, han tilbragte i Viborg.

Mel.: Rosen blusser . . .

Vinteren raser nu i Danas have,
fløjen er alt længst den sorte stær.
Sneen dækker tæt de stolte grave,
sulten plager fattigmandens mave.
Ræven nøjes må med rønnebær.

Her bag vindvets frosttilagte rude
sjælden solens vakre glimt jeg ser.
Stormen i de nøgne træer tude,
alt er lavt og koldt og mørkt derude.
Himlens dybe blå ej skimtes mer.

Når så her imellem sne jeg vanker,
og den valne hud på hånden klør.
Hvem vil undres da, at mine tanker
ile mod orangens gyldne ranker
og de palmomkranste Sundaøer.

Indiens søn har stedsegrønne vange,
blå er himlen, æterklar hans luft.
Har han end ej nattergalens sange,
kan hans fugl nok ørets vellyst fange.
Man beruses af hans blomsters duft.

Hvad og nytter det at gøre nummer
af vor fortids tapre kæmpe-slægt.
Af dens blod vor' årer lidet rummer,
fra hint manddoms bord der faldt kun krummer.
Trællen i os har den største vægt.

Danmarks bønders kår er ikke blide.
Jorden er af gæld og lån belagt.
13 timer må han daglig slide.
Brød med margarine må han bide,
smørret bliver jo til England bragt.

Nej, så solens muntre søn jeg priser
i sin rønne under brødfrugttrær.
Sorgløst let sit daglig' brød han spiser,
bryder sig kun pokker om deviser,
som forskruet har hans frænder her.

Ej jeg tør på Danmarks fremtid håbe.
Umoral jeg skimter, danske mand,
bag din glatte civiliserede kåbe.
så jeg næsten fristes til at råbe:
Danmark er et lidet fattigt land.

Der er mange, der har efterlignet Poul M. Møllers berømte sang. Nikolajs efterligning, gengivet ovenfor, er dog ikke den ringeste, idet den er meget personlig præget og viser, at han er en blanding af sortsyn og romantik.

Nedenfor følger nu uddrag af et brev til hans to år ældre søster, Petrea:

Viborg, 24-9-1893.

Kære søster!

Mange tak for dit brev, som jeg modtog i dag, og som glæder mig meget, hvorfor jeg endelig overvinder min træghed i brevskrivning for at sende dig et brev til gengæld.

Det er dog kun meget lidt nyt, jeg kan fortælle dig . . . Nej, kærester har jeg ingen af, så dermed kan jeg ikke tilfredsstille din nysgerrighed . . . Men hvad med dig selv? Vel ved jeg, at du tænker meget ilde om vort køn, men det er dog kvindens bestemmelse engang at skulle lyksaliggøre en mand. – Men Gud bedre det! Det er kun få par, der lever et lykkeligt liv her på jorden. Hvis der overhovedet gives nogen lykke her i verden.

I det mindste kender jeg ikke til det. Dog, jo. Der ligger lyksalighed tilnærmelsesvis ved at arbejde. Man kan måske kalde det lyksalighed, når man en dag efter endt arbejde, hvor man til fulde har gjort sin pligt, er tilfreds med sig selv og sin gerning. — De eneste timer, hvor jeg har følt mig rigtig lykkelig, er, når jeg har vandret 5–6 mil gennem egne, som endnu den dag i dag ligger hen, som de er skabt af Guds hånd. Dermed mener jeg Alheden . . .

Men er man så vendt tilbage til menneskenes verden igen, så er sandelig også lyksaligheden forbi. Mennesket er den elendigste skabning, som Gud har skabt, men det er også den ulykkeligste af alle jordens skabninger. – Herre over dyrene, så har det dog en endnu frygteligere herre over sig. – Jeg mener ikke hermed Gud – men dets egne onde tanker og lidenskaber.

I sammenligning med det almindelige menneske anser jeg ligefrem hesten som en lykkes pamfilius. —

— skrives, at du ønsker at blive sygeplejerske, men det synes jeg ikke, du skal, da du slet ikke er skikket dertil. Og vil du have at vide hvorfor, så vil jeg sige, at du snarere selv trænger til en sygeplejerske, der kunne bortjage al din sørgmodighed.

Som sygeplejerske vil jeg dog særlig anbefale Guds fri natur, dette eneste sande mesterværk fra skaberens hånd. Lær at tænke dig ind i disse områder, og du vil blive løftet højt over hverdagens tant og tomme ord.

Jeg har mange gange forjaget mine bekymringer ved at se på den strålende himmelhvælvning med de millioner og atter millioner af tindrende stjerner.

Jeg tror imidlertid også, at naturen er meget bedre præst end de, der går under navn heraf, men ikke er det; thi den, som ikke kan mærke skaberen i hvert græsstrå på marken eller i vindens susen gennem træerne – og den, der ikke føler sit

hjerter hæves og løftes ved så megen herlighed – han er i sandhed en dåre – seende og dog blind.

Hermed slutter jeg med ønsket om, at du må være rask.

Din broder
Nikolaj.

Skriv snart igen. Hvis du ikke har de 8 øre, så se at få dit brev stukket i faders konvolut.

Nu da jeg alligevel har skrevet så meget, så vil jeg tilføje et lille digt, som jeg lavede i går, medens jeg spiste til middag:

Har I været i Provence
med de underskønne roser.
Der, hvor vinteren nu kun sætter
hist og her sit hvide spor.

Har I set det skønne Arles,
fyldt af sagn og poesier.
Har I hørt skøn Rhonen sladre
sine muntre melodier.

Har I været i Monaco,
Jorderiges Edens have.
Har I set de mange grave,
spredte rundt omkring El banco.

Skønt der intetsteds på jorden
findes un si beau miracle,
er det dog et helved vorden
ved El bancos grønne table.

Ja, i verden næppe findes
to så mægtige kontraster:
udadtil den største skønhed,
indenfor en pøl af laster.

Ovenstående brev afslører, at Nikolaj er en religiøs natur, der søger ensomheden, når sorger og bekymringer plager ham. Der er også noget overspændt og romantisk i hans væsen.

Endvidere viser det også det gode og fortrolige forhold, der var mellem de to søskende, og som de bevarede, til døden ramte dem.

Men tro nu ikke, at latinskoledrengen ikke kunne være glad. Jo, det kunne han rigtignok. Og allergladest var han, når sommerferien kom. Han tog da sin skoletaske, pakket med det allernødvendigste, på skulderen og begav sig til fods de mange mil gennem den store og øde Alhede til sit hjem i Rind sogn.

I ferien var han faktisk lykkelig. Han legede med sine små søskende, men havde desuden mange andre ting for.

I faderens murerbalje lavede han således forsøg med cement, kalk, mørtel og gips for at finde frem til de stærkeste og hårdeste blandinger. Endvidere lavede han en elektricermaskine og optrådte også som arkæolog. På faderens mark hævdede den store Vigshøj sig op over den nærmeste omegn. På egnens mål hedder den: æ stuer hyv eller æ suaat hyv.

Denne kæmpehøj fik Nikolaj lov til at udgrave på den betingelse, at den udgravede jord blev kørt på plads igen. – Højen var på den tid ikke fredet endnu.

Drengen og nogle hjælpere gravede under stort slid en lang, smal gang fra vest ind til højens midte, men stor blev deres skuffelse, da de overhovedet intet fandt. Al jorden blev derefter ført tilbage igen. Kun en svag fordybning i højens top vidner endnu den dag i dag om denne udgravning.

I skoleåret 1894–95 mødte Nikolaj sin skæbne. Han kom da i forbindelse med en emigrant, der var hjemme på besøg, og som havde haft succes ude i det fremmede. Det var en kaffegrosserer Thun fra Rio de Janeiro, og han fattede interesse for den opvakte og idérige unge mand og tilbød ham tjeneste i sin forretning i Rio nogle måneder, indtil han havde vænnet sig til livet i denne storby . . . og hvis de kunne sammen, så ville Thun gerne fortsætte samarbejdet i længere tid.

Nikolaj var begejstret over dette lokkende tilbud. Her var hans livs store chance, syntes han, og han slog derfor til med det samme. Der var dog en betingelse, han ikke kunne opfylde. Han skulle selv skaffe rejsepenge til Rio. Og hvor skulle han få dem fra?

Også dette problem blev løst, idet han tog plads som karl på en gård i Dybvad mellem Aalborg og Sæby. Ved hjælp af sin løn der kunne han klare billetten.

Der var intet, der bandt ham til Viborg. Han var træt af skolegang, træt af at gå uden lommepege – og så var der eksamen, der stod truende forude, og som han med eller uden grund frygtede. Det var en usigelig lettelse at slippe for alt dette.

Og uden at spørge sine forældre om lov gjorde han sig med ét slag fri, sagde skolen farvel og rejste direkte til sin plads. Hans pludselige handlemåde bragte naturligvis sorg og fortvivlelse ind i hans hjem, og selv kom han til at føle sig brødebetyngt og mindreværdig hele livet, fordi han havde påført sine forældre denne sorg.

Her følger uddrag af et brev, skrevet i Dybvad den 6. januar 1896.

Kære forældre!

Hermed vil jeg da bryde min lange tavshed. Først vil jeg ønske eder alle et glædeligt nytår og dermed håbet om, at dette ikke må bringe eder så mange skuffelser som det gamle . . .

Jeg beder så inderligt om tilgivelse, fordi jeg ikke har svaret på jeres brev og takket mange gange for tilsendte bukser, garn, penge og strømper, men jeg har været i en så sørgmodig stemning, at jeg har sat det op dag efter dag. – Ligeledes

er der heller ikke meget at skrive om – den ene dag går som den anden – tidlig op og sildig i seng – både søndag, juledagene og nytår.

Folkene her er temmelig fordringsfulde og jager mig fra det ene til det andet – men det nytter så lidt at gøre indvendinger, når der er så langt til lov og ret for de små her i landet.

Men vi lever jo allesammen i håbet, og selv om et eller endog to håb blev brudt, farver det dog den næste dag rød med sin strålende glans og gyder ild i vort øje og kraft i hjertet.

Også jeg tror på håbet – håbet om, at bedre tider også må oprinde for mig – så jeg atter kan kaste min nedværdigelseskjortel af mig . . .

Tjenestefolkene her er gyselig rå for en, som første gang kommer til at høre på dem, men ved daglig omgang forsvinder dette, og man kan tit opdage godhed og villighed over for næstens krav, som er mange gange sandere og naturligere end den, de mere dannede stiller til skue. – – –

Nu ikke mere jammer fra mig. – – –

Jeg glæder mig over, at I nu har 8 køer, som jeg ønsker må give megen mælk og bringe eder en god månedlig indtægt. – – –

Kan I ikke sende mig en skudsmålsbog. Sognefogeden her truer mig hver dag med bøde.

Mange hilsener til alle.

Eders søn
Nikolaj.

Der er så langt til lov og ret for de små her i landet. Med denne tankevækkende sætning giver han en glimrende karakteristik af de sociale forhold i datidens Danmark.

Senere bruger han udtrykket nedværdigelseskjortel. Dermed mener han antagelig den skam, han føler over at have bragt sine forældre sorg og skuffelser.

Endvidere afslører brevet til sidst, at forældrene nu har slidt sig gennem fattigdommen, og at de går lysere tider i møde.

I Brasilien

Rio de Janeiro, 5. maj 1896.

Kære forældre!

Jeg skrev til jer fra Hamborg, at jeg var vel ombord på „Olinda“, og nu vil jeg skrive til jer, at jeg er vel fra borde og har sovet nogle nætter i Rio uden at den gule feber er kommet over mig.

Rejsen var slet ikke behagelig. – 26 dage om bord bliver fordømt kedelige, når man ikke har noget at foretage sig. – Og tilmed var jeg utilpas hele rejsen på grund af, at jeg mistede appetiten ved søsyge, skønt jeg kun var syg 2 dage. – – –

Kosten herovre er ikke som den danske. Man spiser 2 gange daglig, men da det

er varm mad og et rigeligt måltid begge gange, kan man meget godt være tjent dermed. — —

Jeg tror, at min principal er en samvittighedsfuld mand, så han og jeg forliges nok. Men mere herom senere. — —

I denne tid er varmen ikke større end den allervarmeste tid i Danmark, og denne temperatur holder sig et halvt år, så jeg meget godt kan være her for varme foreløbig.

Nu har I jo også sommer derhjemme, og jeg vil ønske, at I må få et godt år, thi det er jo sommeren, I skal leve af.

Her i Rio er der arbejde at få til enhver tid, så her behøver man ikke at bekymre sig for den dag i morgen.

I kan ikke vente brev fra mig førend om to måneder. Dog, hvis noget indtræffer af ondt, skal jeg nok meddele eder dette; thi jeg vil ikke mere gøre som i gamle dage: ikke skrive, når det var skidt med mig.

Men det vil vi håbe, at Gud vil mage det så, at I skal få glæde af mig på eders gamle dage.

Mange hilsener fra eders hengivne søn

Nikolaj.

Adresse: A. Thun, Rua S. Clemente 62.

Næste brev, der bringes nedenfor i uddrag, er udateret, men er antagelig skrevet i januar 1897.

Rua de Amazonas 4, Rio.

Kære gode forældre!

I kan ikke tro, hvor glad jeg blev ved atter at modtage brev fra eder nu snart efter 6 måneders forløb. — Jeg troede næsten, at I helt havde slået hånden af mig, siden jeg skrev til jer den ene gang efter den anden uden at modtage et eneste brev til gengæld. — Der er i den forløbne tid ekspederet 4 breve fra mig, men det ser altså ud til, at nogle af dem er gået tabt på den lange rejse. — —

Som I ser, er jeg flyttet fra hr. Thun, men jeg er i hans tjeneste endnu. Jeg har ca. 150 milreis om måneden, men da kost og logi står mig i 100, så er det ikke nogen guldkalv, jeg har fundet i Brasilien endnu; thi hr. Thun har stadig i den forløbne tid mest givet med munden; men ord — selv om de klinger af guld — gør ikke nogen rig. — —

Imidlertid vil jeg lade Thun vederfares retfærdighed; jeg vil indrømme, at en udlænding det første halve års tid ikke er meget bevendt i et fremmed land. Han kan hverken tale eller læse, er ukendt med klimaet, så han ikke engang er i stand til at forrette det samme arbejde som de indfødte. — Men han har alligevel stillet sagen på en sådan måde for mig, at jeg med fuld ret kan tage fra ham og arbejde for mig selv, når tiden er gunstig for mig.

Nu lader det imidlertid til, at forholdet mellem mig og Thun skal blive klarere. – Det bliver i hvert tilfælde afgjort i løbet af en måneds tid, om han vil lave fabrik eller ikke. Hvis han gør det, bliver jeg nok til slutningen af dette år hos ham, og jeg kommer vel til at tjene fra 300–500 milreis pr. måned, så der kan nok blive noget at sende hjem. – Alt kan jo heller ikke blive godt på en gang.

– Men jeg beder eder om, kære forældre, at må I end vente, så må I ikke blive skuffede ved at høre, at jeg endnu ikke er blevet til noget, for det koster jo så meget at komme frem i verden. – Ikke alle er født som herremænd, så den fattige må være glad for, hvad den rige mand byder. – Og hjælper han ikke sig selv, kan han gå ad h. . . . til.

Nej, kære forældre, hvordan det end går, så beder jeg eder aldrig tabe troen på mig – og på, at jeg vandrer ad de rette veje – nu da jeg selv må bære ansvaret for mine handlinger – og nu da I ikke længere kan hjælpe mig; thi det umådelige Atlanterhav skiller os og gør vore breve gamle, så der i et sådant tidsrum af 2 måneder kan være sket så meget. – –

Hils Tronhjem fra mig og sig ham, at det gør mig ondt, at jeg ikke kan tilråde hans bror at rejse herover. Det tegner til oprør og revolution, og brazilianerne hader alle udlændinge, så det er ikke godt at komme herover, når man ikke kan sproget.

Medfølgende brev bedes givet til Julie som tak for den hilsen, hun sendte mig.

En hjertelig hilsen til alle.

Eders hengivne søn.

Nikolaj.

Det ser ud til i brevet, at det var en aftale i Danmark, at Thun skulle bygge en fabrik for fremstilling af kunstgenstande i gips og cement. Thun skulle være merkantil leder og Nikolaj den kunstneriske, men af en eller anden grund holdt Thun ikke aftalen, og han ville ikke være med, da det kom til stykket.

Endvidere viser brevet, at Nikolaj håber at kunne sende penge hjem til forældrene. Han havde nemlig fået den idé, at han ville betale sine forældre de penge tilbage, som hans Viborg-tid havde kostet. Derved mente han, at han kunne mildne den sorg, han havde forvoldt dem.

Han fik dog aldrig sit ønske realiseret, dels fordi forældrene ikke ønskede det, og dels fordi hans moder døde et par år efter hans afrejse.

Brevet til Julie

Nikolaj efterlod sig et sværmeri i Danmark. Pigen hed Julie Tronhjem og var en søster til en af hans skolekammerater. Hun var en meget smuk pige, der var lidt ældre end Nikolaj, og som altid havde behandlet ham som den skoledreng, han var. Nu da hun havde sendt ham en hilsen over det uhyre hav, flammede

hans beundring for hende op på ny, og han sendte hende en hyldest i form af et digt, som desværre er gået tabt.

Der findes imidlertid en afskrift af det, men denne er meget ødelagt af tidens tand. Her følger, hvad der er til rest af dette smukke digt.

O, undres ej og vredes ej, veninde,
 jeg skriver her jo ej om kærlighed,
 men hvad i brevet her jeg har i sinde,
 derom jeg skal Dem give klar besked.

Først beder jeg Dem om mig at tilgive,
 hvis brevet bli'r lidt knudret og lidt tungt;
 det er ej let, veninde, brev at skrive,
 når blodet svulmer varmt og er så ungt.

Men nu jeg hilser Dem fra sol og sommer,
 fra blomster, palmer, eviggrønne træ'r,
 herhen hvor vintren kun som saga kommer,
 og dog, trods al den skønhed, jorden rummer,
 jeg ønsker, jeg var atter Danmark nær.

Til fædrelandet mine tanker drage,
 ak, det er vårens, det er vårens skyld;
 men skal der end henrinde mange dage,
 i håbet kommer jeg engang tilbage,
 og håbet dør først der bag bøg og hyl.

For mindets skyld jeg end en hilsen bringer
 og ønsker Dem alt godt på livets gang,
 et liv, hvis lyst ej sorgen tung betvinger,
 et liv, som bæres på de lette vinger
 af hedelærkers muntre morgensang.

Nikolaj Søby.

Man véd, at Julie sendte ham et brev som tak for hans hyldest, men dette brev er gået tabt, og hvad der stod i det, er aldrig blevet røbet.

Men som en anden Romeo forblev Nikolaj sin Julie tro. Han glemte hende aldrig, ligesom han heller aldrig giftede sig.

*

I løbet af 1897 ophæver han og Thun samarbejdet. Thun ville gerne have beholdt ham i sin tjeneste, idet han manglede en pålidelig landsmand som støtte i

sin forretning, men Nikolaj ville nu bane sig sin egen vej. Hans mål var at blive selvstændig.

Skønt han egentlig var lokket derud under falske forudsætninger, nærrede han dog intet nag til Thun. For øvrigt kunne han let være kommet tilbage til Danmark igen ved blot at tage hyre på et af de danske skibe, der af og til anløb havnen, men den tanke skød han fra sig. Rio var også en så spændende by, der talte til hans optimisme og fantasi, så den ville han ikke forlade.

Nu er han også så fortrolig med forholdene, at han kan stå på egne ben. Med sit sprognemme klarer han let de forskellige sprog og begynder snart at leve som brasilianer. Han omgås de indfødte, der kalder ham Nicolao, og det var det navn, han blev kendt under, og som han kom til at gå under lige til sin død.

Så snart Nikolaj havde forladt Thun, begyndte han at realisere sin kongstanke: Fremstilling af kunstgenstande i gips, ler, cement m. m. efter dansk mønster. Det gik også meget godt med arbejdet, men da han skulle afsætte tingene, begyndte vanskelighederne for alvor. Der var næsten ingen købere, så han snart måtte indstille fabrikationen.

Han blev da også straks klar over, at der ingen fremtid var i dette foretagende, der højest egnede sig som fritidsbeskæftigelse. For at få føden måtte han slå ind på noget andet. Men hvad skulle det være?

Morsomt nok blev det alligevel hans arbejde med de nævnte materialer, der bragte ham ind i den virksomhed, som han skulle ernære sig ved til sin død. Han begyndte nemlig at isolere dampkedler i fabrikker og på skibe, og isolator blev hans livsstilling. Han blev snart en meget søgt og anset mand på sit specielle område. Han fik ord for at lave fint og solidt arbejde, der kunne holde.

*

Arbejde havde han altid nok af. Undertiden havde han flere folk i arbejde, men somme tider kun een eller to håndlangere. Jo, han havde virkelig dannet sig en selvstændig stilling.

Han bekymrede sig aldrig for den dag i morgen, for han tjente penge nok, som han brugte med det samme på grund af de ustabile politiske forhold.

I et brev fortæller han, at oprør, omvæltninger og statskup med skyderier i gaderne næsten hørte til dagens orden.

Så snart det tegnede til uroligheder, så strømmede sparerne til bankerne for at få deres penge ud, men de blev som regel jaget væk af soldater. Hertil kom, at pengene hver dag tabte i værdi på grund af en forrygende inflation.

Han omtaler også den gule feber, en slags pest, der hærgede byen i den varmeste tid af året og gjorde livet usikkert for alle.

*

I slutningen af 1898 døde Nikolajs mor pludselig og uventet, og meddelelsen herom ramte ham hårdt. Han havde glædet sig til at være noget for hende på hendes gamle dage, og nu lå alle hans planer i gruset.

Moderen havde været som en magnet, der hver dag vendte hans tanker mod det fjerne hjem. Men nu da hun ikke var mere, tabte han lidt efter lidt sin interesse for alt derhjemme. Hans breve blev kortere og sjældnere, oftest kun et postkort, der med lange mellemrum fortalte, at han stadig var i live.

*

Men tiden ruller videre. Arhundredskiftet passerer. Tråden mellem Rio og hjemlandet var tynd, ofte bristet, men blev stadigvæk knyttet igen. I året 1911 fik hans yngste bror, Kresten, der var sergent ved 30. bataillon i Aalborg, orlov i 3 år for at rejse til Argentina.

Under skibets korte ophold i Rio opsøgte han Nikolajs bopæl, men traf ham ikke hjemme. Han lagde besked til ham, og ved en senere brevveksling blev det bestemt, at han skulle gøre ophold i Rio et års tid på sin hjemrejse til Danmark. De to brødre var derefter sammen fra 1913-14, hvorefter sergenten vendte hjem til sin garnisonsby.

*

Verdenskrigen 1914-18 afbrød igen tråden, men den knyttedes atter ved faderens død i 1919. Kresten skriver da til ham og udbeder sig hans mening angående skiftet efter faderen.

Nikolaj svarer i følgende brev:

Rio de Janeiro, januar 1920.

Kære broder Kresten!

Jeg takker dig så mange gange for dit brev. Jeg har været så uheldig, siden du rejste. Jeg kunne have været en god broder for dig, men jeg var blot en elendig for dig og hele min familie.

– På hvad der bliver til overs efter fader, kan jeg jo slet ingen fordring have – dertil har jeg været en alt for dårlig søn – det ville tynde mig som glødende kul på mit hoved. –

Gør dermed, hvad I vil!

— — —

Hele verden har jo lidt i 4 lange år for den gamle arvesynd. Kunne der nu blot blive fred og mere kærlighed mellem folk, så at ikke krigens lære skal være forspildt.

Mange kærlige tanker til jer alle
Nicolao.

Nicolaos selvbekendelser var dog uden nogen som helst berettigelse, men de bundet sikkert i, at han er oprevet ved meddelelsen om faderens død, og at han har følt sig mere ensom efter broderens besøg.

Brevet viser endvidere, at han ikke vil have del i arven efter sine forældre, og dette standpunkt var alvorlig ment, og det holdt han fast ved trods gentagen påvirkning.

Hans arvepart blev derefter indsat og bundet i en bank her i landet, hvor han så kunne få pengene, hvis han skiftede mening. -- Men han hævdede dem aldrig.

Rio de Janeiro, den 5. august 1920.

Kære søster Petrea!

Det er regnvejr i dag, og så vil jeg skrive et par linjer til dig. Du har altid været en god søster, og det gør mig ondt i hjertet, at jeg aldrig har været noget for dig.

Kære søster, hvad arbejde angår, har jeg altid mit udkomme, men jeg lever så ensom – har dog mange bekendte og omgangsfæller, men egentlige venner har jeg vel slet ingen af.

Det gør mig derfor så godt, at der så langt borte fra som i Danmark af og til sendes mig en venlig tanke.

Jo, jeg kunne nok have lyst til at rejse hjem – men når jeg tænker på al den sne, is og kulde, forlader modet mig straks. Ikke at jeg holder så meget ved livet, men det er vanens skyld.

Du skrev noget om fader. Det gør mig ondt, at han tænkte på, at han havde været for hård ved mig. Jeg kan kun takke ham for alt, hvad han gjorde for mig – han gjorde endnu meget mere, end han skulle.

Rio er nu en storby og bliver meget visiteret af udlændinge. – Der er ikke gul feber mere – og hvis vi havde en bedre regering, så var det måske det dejligste sted i verden.

Kong Albert af Belgien kommer nu her i visit. Folk her er helt gale efter at se, hvordan en konge ser ud. Mig interesserer det ikke. Han bliver jo til støv som vi andre.

Kære søster, du, som har lyst til at se dig om, hvem ved, om du ikke får i sinde at besøge mig her. Til føden kan jeg altid tjene for os to – blot du vil koge vor mad.

Mange venlige hilsener til alle, men først til dig, gode gamle Petrea, og mine lykønskninger på din fødselsdag (hvis jeg ikke tager fejl) den 6. september.

Nicolao.

Søsteren, Petrea, har været på rejse i Sydeuropa og Afrika, og hun har sendt ham rejsebreve, hvori hun har opfordret ham til at forlade Rio og rejse til Danmark og blive der på sine gamle dage.

Brevet, der er citeret ovenfor, er et svar på disse hilsener. -- Nej, han har ikke mod til at forlade Rios dejlige klima og natur og rejse til Nordens kulde og is. Nu har han vænnet sig til Brasilien, som er blevet hans andet fædreland. -- Men i stedet for inviterer han sin søster til Rio.

*

Petrea modtager indbydelsen og rejser til Rio i 1922 og opholder sig der 6-7

måneder. Hun er forbavset og henrykt over byen og dens skønne omegn. Det er det herligste sted, hun endnu har set. De to søskende har det hyggeligt sammen og nyder livet i hinandens selskab.

Men da hun er rejst hjem igen, føler Nicolao sig endnu mere ensom end før – ja, endogså ulykkelig. Hun har jo sikkert ved sin metodiske livsførelse betydet meget for ham. For en kort tid har hun rusket ham op af den sløvhed og slaphed, som det vedvarende hede klima har bragt ham ind i.

Han skriver derfor efter hende igen i følgende brev:

Rio de Janeiro I Junho 1925.

Kære søster!

Jeg har modtaget dine breve og takker dig for, at du stadig husker mig.

Hvad sundheden angår, har jeg det godt nok, og jeg har altid haft godt at bestille, men jeg kan ikke komme frem alene, for jeg forstår ikke at bruge pengene – spiser dårligt og betaler meget. Jeg bliver udnyttet.

Den eneste måde kunne være, at du kom her igen og holdt hus for mig – du er jo alligevel så fornuftig og sparsommelig, men du er måske for træt til at lave noget i et fremmed land, så jeg vil nødig forstyrre din fred.

Men hvis du ville komme her, er du hjertelig velkommen. Der er jo flere steder, hvor der ikke er så mange moskitoer.

Jeg har også tænkt på dit forslag om at rejse hjem, men jeg er bange for, at jeg er for blodfattig, at jeg ikke kan holde kulden ud.

Kære søster, du ved jo, at i livet kan ingen stilstand eksistere, så hvis man ikke går frem, går man tilbage, og jeg er nu desværre i tilbagegang.

Jeg kunne have det meget godt her. Folk er meget flinke, men deres tankegang er så vidt forskellig fra vores, så jeg holder mig altid på afstand. Det er måske forkert, men jeg er nu sådan og vil altid forblive en fri mand, thi, kære søster, jeg er bange for arvesynden, og ligesom jeg ikke har været en søn over for mine forældre, som jeg skulle, har jeg alligevel lært at indse, at *jeg skulle blive, som jeg er*. Og dit ophold her var mig til usigelig nytte og bestyrkede mig i den tankegang.

Hvis du kommer her, skulle du se at blive et helt år for at have noget udbytte af rejsen.

Din hengivne bror

Nicolao.

I 1926 fyldte Nicolao 50 år, og i den anledning sendte søsteren ham et portræt af moderen samt en pengegave. Han svarer således: Først af alt mange tak for moders portræt. Det har udøvet en stor indflydelse på min tankegang. Ja, tankerne går hjemefter hver eneste dag, når jeg ser på hende.

Han er også glad for pengene, som han udelukkende vil bruge til sine kemiske forsøg. I sit brev løfter han et øjeblik sløret for, hvad det er, han arbejder med på værkstedet i sin fritid.

Det ser ud til, at han har gjort flere opfindelser. Han omtaler en betonblanding, der kan modstå de tropiske hedegrader. Endvidere nævner han midler mod moskitoestik, mod hudsår og akutte mavetilfælde o. v. s.

Man forstår, at disse forsøg har været hans trøst. Når længselen efter hjemlandet piner ham, så går han ud i sit værksted, og her glemmer han sin hjemvé og får fred i sit sind.

*

Petrea havde for længe siden lovet sin bror at rejse til Rio endnu engang – men hun tøver stadig. Hun tør simpelthen ikke, fordi de politiske forhold i Rio er så usikre.

Endelig modtager hun følgende brev:

Rio 2de março 1927.

Kjære Petrea!

Her i Brazilien går det nu bedre. Revolutionen, som har været næsten 3 år, er nu forbi. Den gjorde en stor skade på landet, men det er alligevel et af de rigeste i verden af naturen.

I Europa begynder man at mangle træ. Men her er jo disse gamle urskove med mere end 50 forskellige arter af bedste kvalitet. En uendelig rigdom.

Du behøver ikke mere at være bange for at rejse herover. Kom, så snart du kan. Jeg vil se at få arrangeret et par værelser ude ved Atlanterhavet. Få moskitoer der. Bliv herovre mindst 2 år.

Din bror
Nicolao.

I slutningen af 1927 rejser søsteren så til Rio med den faste beslutning, at denne gang skal Nicolao ledsage hende tilbage til Danmark, hvor han skal tilbringe sine gamle dage.

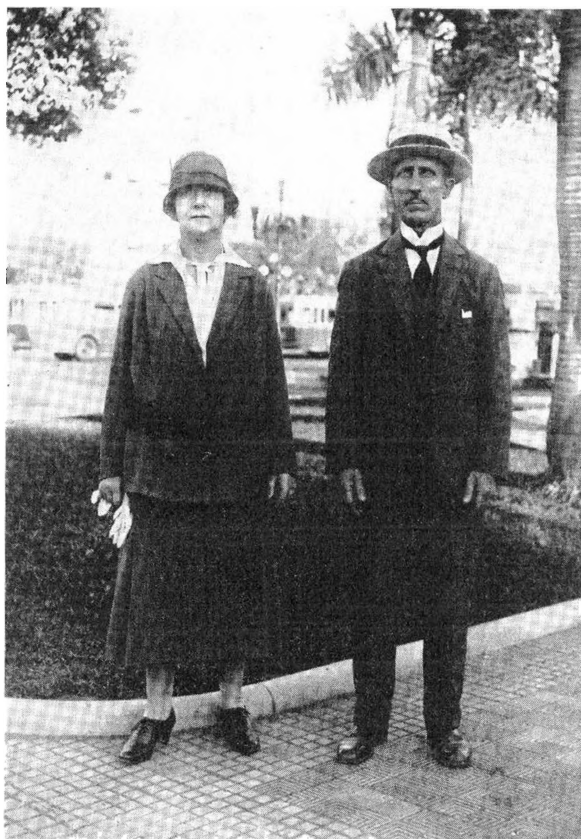
Hendes besøg blev ligesom sidst en succes. Nicolao kvikkede op under hendes søsterlige omsorg. Han slog flere gange på, at hun skulle blive boende i Rio og holde hus for ham.

Derimod nægtede han bestemt at vende hjem til fædrelandet. „Her har jeg en selvstændig stilling, er min egen herre og kan altid klare mig, men hjemme kan jeg intet efter over 30 år i troperne“, forklarede han.

„Men hvad vil du gøre, når du bliver gammel“, indvendte søsteren.

„Det er meget lettere at være gammel her end hjemme, for her er varmen gratis“, svarede han leende.

Det viste sig imidlertid, at Petrea ikke tålte det hede klima så godt som for 6 år siden. Hun blev derfor nødsaget til at rejse hjem efter godt et års ophold

Petrea og Nicolao i Rio 1928.

De to søskende, som altid havde stået hinanden så nær, tog en gribende afsked med hinanden. Begge vidste for sikkert, at det var sidste gang, de sås.

Og årene ruller videre. Nicolao holder stadigvæk forbindelsen med hjemlandet vedlige. Hans breve bliver kortere, men indeholder altid en eller anden sætning, der vækker opmærksomhed.

Engang slutter han således: Jeg har alligevel ikke lært at slutte mig sammen med de indfødte efter snart 40 års ophold. Jeg er endnu en fremmed her.

I et andet brev siger han: Jeg har ikke været rigtig rask. Der er vist snart ikke mere olie på lampen.

Det sidste brev, der er blevet bevaret, har som overskrift et portugisisk ordsprog:

Mas que o berço da,
so a cova tira.

Hvad vuggen giver, alene graven kan ændre.

Man forstår af brevet, at dette ordsprog har han taget til sig og nærmest gjort det til sit valgsprog.

Som tidligere fortalt begyndte han allerede i skolen at gruble over tilværelsen, og denne filosofien fortsatte han hele livet.

Han taler således flere steder om arvesynden, som han er bange for.

Arvesynden er for ham de egenskaber, som vi har fået i arv fra vore forfædre i tusinde led, og som vi lader gå videre til vore børn og deres efterkommere.

Man kan godt tage kampen op mod disse egenskaber, men som regel uden held og resultat; thi man bliver ved med at være den samme.

Nikolajs arvesynd var hans escapisme og hans mangel på viljekraft til at sætte sine planer igennem. Han erkender, at hans kamp mod disse karakterbrist har været forgæves, og derfor finder han trøst i ovennævnte ordsprog.

Sin livsvisdom udtrykker han i følgende originale ord:

„Jeg skulle blive, som jeg er“.

Andre tænkere har længe før ham givet udtryk for den samme filosofi. Goethe f. eks. siger det således: „Du bleibst doch immer, was du bist“. (Du bliver dog altid, hvad du er). Og Balzac det samme på en lidt anden måde: „On ne peut devenir que ce qu'on est“. (Man kan kun blive det, man er).

Der er dog ingen tvivl om, at Nicolao har fundet frem til sin livsfilosofi helt på egen hånd.

*

Nicolao havde ikke ret mange omgangsfæller blandt de øvrige indvandrere, og han kom aldrig i europæernes fornemme klubber. Han havde hedebondens medfødt mistro til de store, og måske følte han sig også som håndværker mindreværdig i disse fine omgivelser.

Nej, han fandt sig bedst tilpas blandt de indfødte jævne mennesker, hvis sprog, portugisisk, han talte flydende. Han var også vellidt og anset blandt dem, ligesom han fandt sine håndlangere og medarbejdere i deres kreds.

Når han gik ned ad gaden i sit kvarter, kom beboerne ofte frem i døren og tilråbte ham deres muntre „Goddag, Nicolao“. Glad og lidt smigret af deres venlige og umiddelbare hyldest hilste han smilende igen.

*

Egentlige venner har jeg vel slet ingen af, siger han i brevet august 1920. Jo, tilsidst fik han en virkelig ven, og denne ven var døden. En morgen i 1938, da han

gik til sit arbejde i forstaden Caju, styrtede han død om på fortovet, ramt af en hjerneblødning. Efter landets lov blev han begravet samme dag. Det danske gesandtskab i Rio underrettede familien i Danmark.

Og dermed slutter denne emigrants historie.

Af verdens ære og magt fik han kun en ringe part. --

Men som menneske nåede han vidt.

Johan Rantzau i Ringkjøbing 1534

Af J. Bøgner

DEN 6. december 1534 sent på eftermiddagen stod Johan Rantzau med sine tropper foran Ringkjøbing. Byen var åben og tom; dens borgere havde søgt tilflugt andre steder ved efterretningen om, at Rantzau nærmede sig, så nogen art af kamp-handlinger fandt ikke sted. Hvad skete der så den decemberaften og nat? Blev byen brændt af, som det stadig berettes, sidst i Palle Laurings: Rejse i Nord- og Vestjylland og i Politikens: Danmarks Historie? Det blev den næppe.

Kilden til Rantzaus krigstog gennem Vestjylland er ellers sikker nok; det er en primær kilde, idet det er et samtidigt brev skrevet på plattysk fra Rantzau selv til en slægtning i Holsten, dog ikke Rantzaus originale brev, men en, som det synes, omtrent samtidig afskrift, udført af Jacob von Barthen, en udsending fra rådet i Danzig, og ordlyden af denne afskrift, der formodes stadig at befinde sig i arkivet i Danzig, kom historikeren Casper Paludan-Müller i hænde og trykt i den plattyske form i hans værk: Grevens Fejde II i 1854. Det er optrykt sidst i værket som et tillæg, idet brevet først var tilgået ham fra professor dr. G. Waitz i Gøttingen, efter at han havde fuldført arbejdet om Grevens Fejde.

Første del af brevet, der handler om felttoget langs Vestkysten, har følgende ordlyd:

„Kære frænde. Som I uden tvivl véd, drog jeg fra Kolding til Varde, hvor 400 bønder havde forsamlet sig. Da de nu fornam, at jeg var kommet, tog de benene på nakken og slap med nød og næppe fra os. Derfra drog jeg med knægtene og to andre faner, som min herre havde stillet under min befaling, til en bro over Skjernå, otte mil fra Varde; dog lå vi en nat undervejs.¹⁾ Ved samme bro havde samlet sig mange bønder og afkastet broen. Jeg havde ikke kunnet omgå den på mindre end 4 eller 5 mil, og så skulle knægtene i denne vintertid have vadet over

¹⁾ I følge Erik Aarup: Danmarks Historie II s. 475 drog Rantzau fra Varde den 4. december, den 5. december fandt altså bataljen sted ved Skjernå, og næste dag, den 6. december – en søndag – gik turen videre mod Ringkjøbing. Rantzau beskriver dagmarcherne og hviletiderne nøjagtigt i sit brev, og da man véd, at han stormede Aalborg fredag den 18. december, kommer man ved at gå baglæns i hans beretning til ovenstående datoer.

til midt på livet. Desårsag drog jeg lige løs på broen, hvor bønderne havde samlet sig. Der begyndte vi at skyde på hinanden, men med vore håndgeværer ængstede vi dem så hårdt, at de veg fra broen, hvorpå vi gav os til at gøre broen i stand. Da de så det, flyede de for os, og vi gik næste dag løs på en lille købstad, kaldet

Johan Banbau

Ringkjøbing, som har stor skyld i dette oprør. Der fandt vi ingen hjemme. Byen stod helt tom. Der kogte vi og anrettede samme²⁾ og drog om morgenen videre“.

Det er sidste sætning, man især skal bemærke. I den plattyske form hedder det: „Dor kakeden wie vnnd richteden suluen (sic: stichte den suluen?) ann“ og må oversættes: „Der kogte vi og anrettede samme“ – eller rettede selv an. Afskriveren må imidlertid ikke have været helt sikker på, om han læste rigtigt med „richteden suluen“ og har derfor i parentes med spørgsmålstegn indsat „stichte den suluen“, hvilket betyder „stak samme i brand“; forskellen er altså, om der læses et „st“ i stedet for et „r“. Dog må man vel have lov til at slutte, at afskriveren har holdt mest på, at der stod „richteden“, eftersom han sætter „stichte den“ i parentes med spørgsmålstegn, og man må vel også mene, at vendingen „anrettede samme“ står i bedre relation til det foregående, „der kogte vi“, end hvis man antager den parantesiske form „stak samme i brand“; samme må jo hentyde til byen, og den er ikke nævnt umiddelbart foran.

Brevet er som nævnt optrykt med den plattyske tekst i „Grevens Fejde“ II i

²⁾ „samme“ må henføres til „kogte“, altså maden.

1854, men da Casper Paludan-Müllers „De første konger af den oldenborgske slægt“ udkom i 1874, altså 20 år efter trykningen af den plattyske tekst, er oversættelsen kun gengivet i den parantesiske form med „stak byen i brand“, og det er denne oversættelse, der er gengivet i Storgård Pedersens „Hing Herreds Historie og Topografi“ og i senere historiske værker lige til denne dag.

Rantzaus brev synes at være den eneste kilde til byens påståede brand, og det må anses for højst mærkeligt, at en sådan ulykke ikke skulle have efterladt sig andre kilder og spor; der er aktstykker nok helt tilbage, ja før den tid.

I Frost's „Beskrivelse over Købstaden Ringkjøbing“ (udkommet 1817) hedder det: „Det ældste document, som her haves, er Kong Christopher af Bayerns Stadfæstelse på Ringkjøbing Købstads Privilegier udstedt 1443“, og der nævnes ligeledes breve fra 1482 og 1515; disse breve er altså ikke gået til ved en eventuel brand, om end man teoretisk kan hævde, at borgmesteren hin decemberdag 1534 har været så betænksom, at han har stukket disse aktstykker til sig, da han sammen med byens andre borgere stak af før Rantzaus komme. Dokumenter fra Kristian d. Tredies besøg i Ringkjøbing palmesøndag 1537 omtales også, men ikke et ord om byens brand 3 år før. Der kunne vel ellers have været god grund til at bede om skattefrihed nogen tid, som tilfældet var, når store ulykker overgik en by. Ved nævnte besøg var Kristian d. Tredie iøvrigt nådig over for byen og synes at have glemt, at „Ringkjøbing har stor skyld i dette oprør“, som Rantzau skriver.

Frost skriver videre s. 11: „Det første betydelige vanheld, jeg i gamle dokumenter har kunnet opsøge at have rammet Ringkjøbing, indtraf i året 1615 d. 1. decbr., thi på denne dag udbrød den såkaldte store vandflod, som ikke alene ødelagde en hel del af byen, men også anrettede megen betydelig skade på marken og engene“. Altså stadig intet om en brandulykke og heller ingen gammel overlevering om noget sådant nævnes. Selv om der i 1817 var forløbet 283 år, ville en sådan overlevering dog have været sandsynlig.

Man kunne også forvente, at der ved udgravninger o. lign. i den gamle indre bykerne ville være fundet brandspor, hvis hele byen var blevet brændt af. Der er talt med flere af byens bygmestre, om noget sådant er fundet, men det har ikke været tilfældet, derimod nok på formuldede pælerester, men det tyder mere på oldtidsbebyggelser.

Endelig kan man jo anlægge nogle almindelige fornuftsbetragtninger set med Rantzaus øjne. Som repræsentant for den ny magthaver Kristian d. Tredie kunne han ikke være interesseret i mere ødelæggelse af landet end højst nødvendigt. Tolv dage efter hans indtog i Ringkjøbing stormede han Aalborg, modstanderne, bønder og borgere, blev hugget ned, men byen gik ikke op i luer, og efter bataljen ved Skjern bro d. 5. decbr. og marchturen til Ringkjøbing d. 6. om morgenen og formiddagen kunne hans tropper nok trænge til en ordentlig hvil, og der var god lejlighed til en sådan hvil i indendørs fred og ro, da „byen stod helt tom“, det synes bedre og fornuftigere end at lade folk og heste overnatte i fri luft en kold

decembernat. Alt i alt er der derfor størst sandsynlighed for, at den godt hundred-årige beretning om Rantzaus afbrænding af Ringkjøbing skyldes en fejltydning af hans brev, da dette kom historikerne i hænde. Historiens sus er nok gået over Ringkjøbing ved den lejlighed, men den røde hane har næppe galet.

Interessant er bemærkningen i Rantzaus brev om Ringkjøbing, som „har stor skyld i dette oprør“. Borgernes frivillige evakuering viser jo også med tilstrækkelig tydelighed, at de ikke har haft så god en samvittighed. Højest sandsynlig har nogle af dem sammen med omegnens bønder været deltagere ved træfningen ved Skjern bro, og da de ikke kunne hindre Rantzaus tropper i at forcere Skjernå, har de i nattens løb søgt tilbage til byen og med kone og børn salveret sig i tide.

Af andre kilder³⁾ fra den tid kan det også ses, at ikke alle i byen oprådte korrekt i den urolige tid, men i høj grad søgte at fiske i rørte vande til egen fordel. Allerede i 1535, da Kristian den Tredie var herre i Jylland, indstævner sognepræsten i Hemmet hr. Villum „Niels Mickelsen i Ringkjøbing med hans tilhængere, som vare med ham, og som vare i hans gård, førend Skipper Clement kom der i landet og borttog, hvad han havde uden al skyld og brøde“. Niels Mickelsen og konsorter skulle nu møde på Lundenæs følgende fredag. Hvor dyrt eller hvor billigt, Niels Mickelsen er sluppet fra sit togt sønderud, kan ikke ses.

Endvidere foreligger et brev til borgmestre, råd og menige borgere i Ringkjøbing, at „de straks ufortøvet skikke den monstrans, samt kalk og disk med andet sølv, som de tog af Egvadt kirke udi Nørre Herred til Horsens og tage der kvittering igen“.

I al sin korthed giver disse to små meddelelser et godt billede af den urolige tid, som Grevens Fejde var. Som det fremgår af præstens indstævning, har det været i begyndelsen af borgerkrigen, inden skipper Clement havde fået ordentlig organisation i oprøret, at den tids ringkjøbingensere har foretaget deres små private røvertogter. Hvorledes brevet til Ringkjøbing skal tydes er vel ikke helt klart. Det er stilet til borgmestre, råd og menige borgere, og der siges, at „de“ tog o. s. v. Om man deraf kan slutte, at borgmestre og råd har gået i spidsen ved kirkeranet i Egvad, er måske lidt dristigt, men udelukket er det ikke i den både politiske og religiøse uro, der var i landet; de drages i hvert fald til ansvar for, at det ranede nu bliver afleveret igen. Det fremgår ikke af materialet, om der er overgået dem anden straf; dette er dog næppe sandsynligt; der blev i nogen måde givet amnesti; kun oprørslederne, først og fremmest Skipper Clement, måtte bøde med livet.

E. S.

Efter at ovenstående var skrevet, har jeg haft forbindelse med arkivet i Danzig, hvor afskriften af Rantzaus brev skulle bero, for om muligt at få en fotokopi af brevet. Jeg modtog også et venligt svar, men desværre kunne arkivet ikke nu finde

³⁾ Efter tegnelser over alle lande 1535.

det pågældende aktstykke. – Da Rantzaus brev indeholder yderlig oplysninger om hans togt gennem Hardsyssel, kan det måske have sin interesse at læse fortsættelsen. Resten af brevet har følgende ordlyd:

Der kogte vi og rettede selv an (i Ringkjøbing) og drog om morgenen (mandag d. 7. decbr.) til en landsby 4 mil derfra (sikkert Ulfborg), hvor vi fik at vide, at en fem tusinde bønder havde samlet sig i en lille købstad, hedder Holstebro. Næste dag drog vi videre derhen, men næppe en time før vor ankomst var bønderne løbet deres vej. Der lå vi 2 nætter. Bønderne i omegnen aflagde hyldingseden til min nådige herre (Kristian d. 3.). Derfra drog jeg til en lille købstad, hedder Skive, hvor jeg erfarede, at Skipper Klement med Skipper Herman og al deres anhang var samlet i Viborg med mange tusinde bønder. Så gik vi fra Skive halvvejs til Viborg, og jeg havde givet de tre fænniker knægte, som jeg tilforn havde ført til Randers, befaling til at forene sig med mig. Da jeg nu fik disse tre fænniker til mine seks, ville jeg med de ni fænniker have angrebet bønderne i Viborg; da berettede mine spejdere, at Skipper Klement, Skipper Herman og deres anhang flygtede til Aalborg. Så blev jeg to nætter i Viborg og lod bønderne forny deres troskabsed. Derefter drog jeg i tre dage de 12 mil fra Viborg til Aalborg og lejrede mig den tredie dag en halv mils vej fra Aalborg, tog de øverstbefalende officerer med mig og beså Aalborg om natten, og da jeg havde beset det, blev jeg enig med dem om, at vi næste morgen (fredag d. 18. decbr.) tidlig ville spise morgensuppe med dem og skikkede vore sager således, at både ryttere og landsknægte skulle storme; thi vi hørte om natten tydeligt, at de arbejdede af al magt derinde, medens vi beså byen. Den der før har været i Aalborg og ser den nu, han skal sige, at de har befæstet den med magt. Altså begyndte vi at storme og stormede en god time eller halvanden. De værgede sig også mandeligt og havde besat brystværnet rundt om med godt artilleri. Dog gav Gud os lykke, så vi trængte ind med stormende hånd, og fjenderne blev alle nedhuggede. Med landsknægte, fodknægte og bønder og borgere var de mellem 800 og 900. Skipper Klement selv undløb af staden på en bondehest, men bønderne leverede ham igen i vore hænder. Derhos har vi afvundet dem tre gode skibe.

Æ gammel dæjn

Af P. Skautrup

OM HUNDRED ÅR er alting glemt!

Måske alligevel en og anden husker ham, den gamle degn født i 1866. Ikke fordi han skilte sig meget ud fra omgivelserne, for han var selv af bondeæt og huskede ikke altid at sige *je*. I den indre tale var det afgjort a. Og han havde så megen føling med landbruget, at han godt kunne nyde at lade hånden gå hen ad kreaturets ryg eller at gå med ud i marken for at se på afgrøden. Og der var én tradition, han holdt fast ved så længe, jeg mindes: når der var marked i byen, så skulle han „derud“, skønt han absolut ikke havde noget at gøre der, hverken at sælge eller købe. Men her – og det var nok det, der trak – mødte man kendinge, her var mulighed for kontakt med mennesker – og så fik man jo da også i tilgift til passieren „en bette swot“, måske to-tre, skønt jeg aldrig har set ham vaklevorn eller hørt ham højroestet.

Men så havde han jo det forsprog frem for naboerne, at han havde „læst“, selv om han ikke – nok på grund af økonomien – fik nogen afsluttende skolelærer-eksamen. Derfor begyndte han som vinter- og biskolelærer med 300 kr. i rede penge som løn for vinteren. Da det åbenbart gik godt, bad man ham fortsætte også om sommeren, og så steg årslønnen til hele 400 kr.! Jeg spurgte engang: Hvordan kunne I leve af den løn? Udmærket, svarede han – det kunne vel knibe, men et par gange købte vi en spædkalv, den kostede 6 kr., og skindet fik vi en 3-4 kr. for, så vi havde kødet for en 2-3 kr., hvad der var billigere end brød! Og for øvrigt: dengang var det almindeligt, at børnene kom med en pot mælk nu og da, lige som der i slagtetiden altid kom små naturaliegaver, en „slag“ til rullepølse, medister, blodpølse o. s. v. Jo, jo, vi sultede ikke. Der var også visse andre småindtægter. Han var i sin ungdom god på fjolen, og et gammelmandsbal i en eller anden gård gav hele 2 kroner for en nats virtuose strygning. Og så var han især en skattet regnemester og taljonglør. Hvor mange regnskaber har han ikke behandlet eller revideret – også uden for skolens regnetimer. Der var han i sit es. Det var individuel undervisning, så det forslog. Der var næppe to børn, som var i samme „afdeling“. Og prøvede én at sætte tempoet op ved sidemandens hjælp og gik op på „pulten“ for at få regnestykket godkendt, fik han med degnens arm

på skulderen oftest stillet spørgsmålet: Nå, hvis kalv har du så pløjet med? Der var ingen mulighed for uredeligt at benytte andres trækdyr. De dygtigste nåede langt, havde allerede i 11–12 års alderen arbejdet sig igennem „tredje del“ af

*Niels Jensen Skantrup, * 1866 · † 1940.
Vinterlærer forskellige steder. 1890–93 lærer i Hallundbæk, derefter Kolvraa, og fra 1902–31 lærer i Skantrup i Tris sogn.*

regnebogen og blev så belønnet med at få regnestykker fra „Seminarie-regnebogen“ af den kendte slags: Søren og Jens kan i fællesskab grave en grøft i 8 dage, men så bliver Søren syg efter 5 dage, og hans lillebror Hans kommer til, men han er kun halvt så dygtig som Søren; hvor længe skal så Jens og Hans nu arbejde for at grave grøften færdig – eller endnu mere indviklede fortrædeligheder. Ja, enkelte blev endda indviet i algebraen – med ligninger og sligt. Også udadtil blev denne hans færdighed i det skriftlige taget i brug: ved ansøgninger, anbefalinger, attester, selvangivelser o. s. v. Det kunne knibe med at overbevise om, at indtægten ikke var de 3–400 kr., manden havde fået sat fra og sat i banken i årets løb.

Da han fik fast embede, steg lønnen til 600 kr., men deraf skulle han rigtignok „afkorte“ 44,27 kr. for højtidsoffer og 48,62 kr. for accidenser, i alt 92,89, således at restpengelønnen var 507 kr. Derfor var det altid spændende at gøre op, hvad der var i de grønne offersedler (præstens var hvide), når de ved hjemkomsten fra højtiden jul, påske og pinse blev bredt ud på bordet. De første to år fik

han ikke afkortningen „hjem“. Det omhyggelige regnskab viser, at første år kun gav 72,65 kr. og det andet 82,39 kr., og først tredje år er der gevinst: 99,83! Fjerde år igen underskud, men femte år hjælper et gevaldigt bryllup til 59,70 kr. til et pænt overskud! Jo, der var øjeblikke af spænding i tilværelsen også dengang. En boelsmand (til en skæppe) havde morskab af at lægge en bukseknep i offer-sedlen, men degnen vidste, at han nogle dage senere ville møde op med konanter varierende fra 35 til 50 øre – selv om der jo så nok gik et par kopper kaffe og måske en dram til. En gårdmand ville ikke ofre, og degnen førte derfor sag om sin ret – fastsat efter hartkornet til 1 krone pr. højtid – og vandt den.

Ildebrændsel til skole og degn var også fastsat efter hartkornet. Når tørveskæret var godt overstået, mødte skoledistriktets beboere op en dag – bekendtgjort gennem skolebørnene eller ved kirkestævne – med deres pålignede tørvelevering. Den, der havde en fjerdingkar eller mindre, skulle levere en ti–tyve tørv, som han kom med i en sæk, hel- og halvtønde-manden i forhold dertil med et større eller mindre læs. Der var stor stemmel hen på eftermiddagen, når de – højst uensartede tørv blev afleveret. At nogle var rene ræverøde fusttørv, andre mortørv, men med megen jord i, var uden betydning, det var tallet, der gjaldt. Degnekonen var meget ked af ordningen – den var også dyr med al den kaffe, der skulle til, og brød og småkager, der skulle bages, og måske også en dram – og ordningen blev da også snart afskaffet.

I skolen var det foruden regning især religion, læsning og skrivning, der blev lagt vægt på. Om vinteren dyrkedes i „den store klasse“ også skriftlæsning. Mærkværdigvis fandtes – eller anskaffedes – et sæt skriftlæsningsbøger af Thyregod og P. A. Holm, hvor man en time om ugen blev øvet i at læse „gotisk“ skrift. Det var meget fornuftigt, da der dog stadig fandtes bedsteforældre, som benyttede den skrift – og det var en spændende time. Navnlig var der én side med en skriftprøve, som var ganske ulæselig – hvis man ikke vidste, hvad der skulle stå. Det var også en leg i en religionstime at finde først frem til et skriftsted – om nu Kolossenserne kom før eller efter Filippenserne! Det var i det hele en lystbetonet skolegang hos æ gammel dæjn. Disciplin var et ukendt ord, da den var unødvendig. Kun én gang har jeg oplevet, at han gjorde en rebende parat. En hjorddreng, en københavner, der oftest fik lov at døse hen, søvnic som han var, når han kom i skole, havde lavet en skarnsstreg, til stor fortræd for alle tørstige i frikvarteret, idet han havde pisset i fælleskabets blikkop, der hang ude ved pumpen – denne hjorddreng, for hvem klø måske var det mest kendte, men mindst nyttige straffemiddel, fik klø. Og en ny blikkop blev anskaffet.

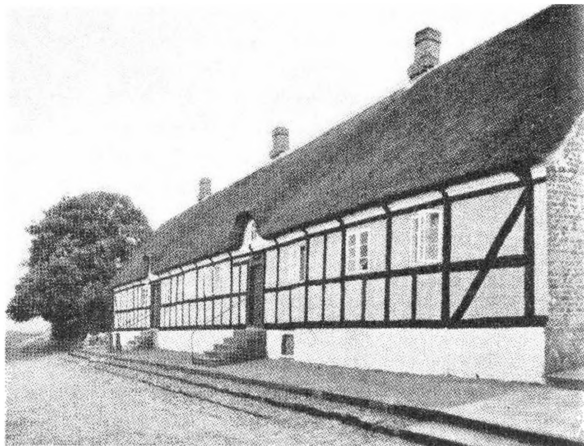
Der kom nye fag frem – som gymnastik og håndgerning, som degneparret delte imellem sig. Degnen tog endda et gymnastikkursus, og der blev – meget imod sognerådsformandens vilje – opstillet ribber og bomme i det fri. Formanden skriver til degnen med sviende ironi: „Jeg indrømmer, at det vil være nødvendig for Dig og andre, der har med Gymnastik og ordnede Lege at bestille at anskaffe en

Lægebog omhandlende Forstuvninger, Benbrud og anden Legemsskade, det viser sig jo, at Fodboldspillerne sparker Benene i Stykker paa hinanden foruden anden betydelig Skade, der i et enkelt Tilfælde endog har forvoldt en Lærers Død“, og han fortsætter: „Det er jo nu ikke det værste med de, der kommer til Skade, det er jo da endnu Mindretallet, og det bliver jo nok snart ordnet saaledes, at de kan faa Invalidepension, men værre er det, at flere og flere af Kræfterne bliver anvendt til uproduktivt, unyttigt, ja endog skadelig Arbejde, hvilket bevirker, at vi, der skal udføre det produktive Arbejde - Fremskaffelse af Brød til hele Slængtet - ikke kan skaffe fornøden Arbejdskraft, det vi ogsaa har faaet at føle nu i Høsten“. - Jo, der kunne nok være besvær med fremskridtet, men „Alle-ret“ o. s. v., som der står så smukt skrevet på degnens samling af „kommandosedler“, det gik dog fremad.

Degnens evner og kræfter blev taget stærkt i brug uden for skolen. Værgerådet (1905) bragte flere vanskelige prøvelser, og navnlig huskes sådanne tildragelser, hvor lys og mørke, liv og død støder metalhårdt sammen og skaber et tomrum, hvor tiden lige som står stille. En sommerdag med glade skolebørn hjem fra udflugt, syngende og med flag og farver ud af toget - og så på perronen en rystende meddelelse om en mor, der har taget livet af sine seks mindste børn. - Hjælpekassen (1907) til afløsning af „de fattiges kasse“ fik han også at passe. - Sygekassen tog meget af hans fritid gennem mange år. Et forsamlingshus (på tikroners aktier) var han med til at få rejst. Og med mellemrum holdt han aften-skole, hvor unge og ældre var med, og hvor især regnskabsføring og skriftlig fremstilling var centrale fag. En af eleverne var en energisk og målbevidst husmand, som senere - landskendt som formand for standen - takkede for en god indførelse i det elementære. Også en husflidsforening blev oprettet, men den levede dog kun få år.

Der var altid nok at gøre - tiden blev mættet af indhold, men degnen var rask i tanke og handling. Det var sjældent, at han brugte lang tid til overvejelser. Men det kunne ske, at han ikke vidste råd, og da var han utilpas. Så kunne degnekonens tålsomme og stilfærdige bemærkning hjælpe til at skaffe balance - eller en lille solstråle udefra, en tak fra en gammel elev (dem var han altid meget glad for) kunne mildne besværligheden, så tingene kom i gled igen. Han havde - som de fleste - en del faste vendinger. En af dem, brugt ved afsked, var stående: Skik dig vel, det spørges mindst. Han var en jævn mand, men med ganske bestemte meninger, uden at han på nogen måde generede andre med at propagandere for dem. Enhver skulle have sin frihed.

For en lille menneskealder siden gik han bort, og skolen er som så mange andre ikke mere skole. Men hans nærmeste mindes ham som den muntre mand, den raske mand, der frem for alt ønskede orden og retfærdighed, og derfor har én, der stod ham særlig nær og skylder ham særlig meget, følt trang til i dette forsøg at tegne et rids af æ gammel dæjn.

Teglværket Frederiksværk og gården Nørlund i Bording sogn. Kolonikasserer Søren Thestrup

Af Vald. Andersen

EFTER at Alhedens kolonisation i 1759 var påbegyndt, fulgte en travl tid, hvor det bl. a. kom an på at skaffe indvandrerne tag over hovedet. Forsøg på at få dem midlertidigt indkvarteret hos omegnens bønder havde mødt den mest ubetingede afvisning, og hermed måtte byggeprogrammet betragtes som presserende. Dette program omfattede til at begynde med 9 gårde, men måtte snart udvides betydeligt, idet der stadig strømmede flere kolonister til. Man havde oprindeligt tænkt sig gårdene opført efter egnens almindelige skik, bindingsværk med stavre og lerklining, men endnu inden byggeriet var kommet i gang, blev det ved kongelig resolution bestemt, at bindingsværket skulle være af norsk fyr, og der skulle være mursten i tavlene.

Der blev anlagt 2 teglværker i Alhedens nærhed, et i Skræ, Torning sogn, og et i Hvam, Vium sogn, ret simple anlæg, dog med nogenlunde tilstrækkelig kapacitet. Herfra leveredes sten til gårdene i de nordlige kolonibyer, *Havredal* og *Grønboj* samt til *Frederiksdal* og *Frederiksmose* (Graamose). Da man, af hensyn til kolonisternes stadig voksende antal, havde besluttet sig til en udvidelse af koloni-

anlægget ind på *Harbo hede*, hvor byerne *Julianehede* og *Christianshede*, Bording sogn, skulle oprettes, fandt man det praktisk at anlægge et tredje teglværk i disse egne.

Teglværkernes drift og administration blev forestået af kolonikasserer *Søren Thestrup*, der var teologisk kandidat og i mange år forgæves havde søgt præstembede, da han 1760 fik ansættelse ved kolonivæsenet. Hans årlige løn var 150 rdl., nok en ringe aflønning for den post, han gik ind til, hvorfor han desuden fik løfte om et embede efter 2 års tjeneste. Hans velynder og protektor var *Hans de Hoffman*, hovedkommissær for kolonisationen, der nogle år forinden var blevet opmærksom på Thestrup, da denne besvarede en prisopgave angående hedens udnyttelse og derved vandt en guldmedalje.¹⁾ Om kassererpostens omfang og de dertil knyttede opgaver forelå der ved Thestrups ansættelse ingen nærmere aftale. Hele situationen i 1760, de mange uoverskuelige problemer, lovede dog ikke for godt. På den anden side måtte han, den brødløse kandidat, skønne på den opnåede stilling og i øvrigt håbe på fremtiden.

15. februar 1761 skrev Thestrup til Rentekamret, at han havde fundet en god plads til det ny teglværk ved *Julianehede*. Der synes ikke at være nogen videre diskussion om placeringen, og 9. august s. a. skrev Thestrup til Rentekamret: „Jeg er nu færdig med det nye teglværks bygninger, hvilket vel nok bliver det bedste af zirlighed og importance blandt alle dem, der så vidt mig er bekendt findes i Jylland, efterdi alle requisita falder meget belejligt. Da det nye værk ligger på Hs. kgl. Majst.s grund på *Gl. Engsvang*, hvorom man er forvisset,²⁾ så har jeg dristet mig til at opsætte Hs. Majst.s høje navn på dette værk“. Videre berettede Thestrup, at kolonikommissærerne syntes, det ny teglværk skulle kaldes *Frederiksværk*, hvorom han udbad sig kamrets resolution, som også snart forelå.

De to forannævnte værker må have været fuldt udnyttet med at brænde sten til kolonigårdene, for man måtte købe sten til tegloven ved *Frederiksværk* af landsdommer *Fr. Schinkel* på *Hald*. *Sr. Holt* i *Ålborg* nævnes som leverandør af tagsten til værket, som allerede herved adskilte sig fra de ældre teglværker, der var lyngtækte. Som yderligere luksus havde Thestrup hos blikkenslager *Conradi* i *Ålborg* bestilt „en stjerne af blik til værket“, kostede 3 rdl. 3 mk. Maler *Kreutberg* i *Torning* forsynede stjernen med de kongelige initialer og forgyldte 2 vindfløje, hvilket beløb sig til 5 rdl. 2 mk.

Indretningen af *Frederiksværk* foretoges af den praktiske doktor *J. G. Erichsen*, tidligere leder af salpeter værket i *Hillerød*, hvis sagkundskab ligeledes havde været taget i brug ved anlæg af de andre teglværker. Erichsen blev dog ikke længe på *Alheden*, men kom til kolonierne i *Slesvig* og *Holsten*. Man måtte derfor se sig om efter en kyndig mand til at forestå teglbrændingen. Han fandtes i *Grønæk* hos den kendte provst *Niels Hurtigkarl*. Manden hed *Søren Andersen* og havde været i provstens tjeneste fra 1749-58. Provst *Hurtigkarl*, der på mange områder viste sit tekniske og mekaniske snille, havde sit eget teglværk, hvor han brændte

stenene til den 1757 opbyggede Grønbæk præstegård. Ikke mindre end 30 forskellige former af sten brændtes til formålet, og udvalget var så gennemtænkt, at det ikke blev nødvendigt at tilhugge mursten ved byggeriet.³⁾ Denne usædvanlige teglbrænderpræstation var et resultat af samarbejde mellem provsten og Søren Andersen, som da også fik en god anbefaling fra sin tidligere arbejdsgiver. Foruden det rene teglbrænderi havde Søren Andersen efter Hurtigkarls forslag i 1/2 år lært pottemagerprofessionen, ligesom han havde været provstens avlskarl.

Foruden teglmesteren var der beskæftiget 14 mand ved Frederiksværk. Først på året 1762 indsendtes en mursten af produktionen til Rentekamret med oplysning om, „at samme sten har ligget hele vinteren igennem her på et højt sted exponeret den frie luft“.

— — —

„Ikke over et kanonskud“ fra teglværket lå gården *Nørlund*. Den havde som de fleste gårde på egnen et stort tilliggende, herunder hede- og mosearealer, hartkorn 6. 6. 2. 2. Ved skøde af 9. marts 1761 var gården af krigsråd *Rosborg* på Fris-holt solgt til *Peder Jensen Lundum*, der vil være kendt fra egnens lokalhistorie.⁴⁾ 19. oktober 1761 skrev Thestrup til Hoffman: „Jeg ville gerne, om jeg turde bede hr. velynder om lån af 300 rdl. til snapsting til at betale min købte gård med mod pant i gården . . .“ Thestrup havde købt *Nørlund* af P. J. Lundum. Skødet blev udstedt 26. januar 1762. Om han fik det ønskede lån vides ikke, men det er sandsynligt. Dog har Thestrup nok måttet se hen til snapsting, 26. april, med nogen bekymring. Allerede 19. januar havde han skrevet til Rentekamret og foreslået, at kongen købte *Nørlund* for 400 rdl., hvad han selv havde givet. Han henviste til gårdens mose, hvorfra der kunne leveres tørv til teglværket. Dog forbeholdt Thestrup sig forkøbsret til gården samt fæsterettighed. „Thi jeg må sælge den igen, om jeg kan, i fald Hs. Majst. ikke vil købe den til teglværket, da jeg selv har lånt pengene, den er købt for“.

Rentekamret gik med til købet, og Thestrup sad herefter som fæster på *Nørlund*. Hermed havde han sikkert opnået, hvad han ønskede, nemlig at bo nogenlunde standsmæssigt uden for det egentlige koloniområde. Tilbage stod dog at få gården ombygget, idet dens bygninger ved overtagelsen synes at have været yderst miserable, navnlig stuehuset. I sommeren 1763 blev dette ombygget, hvorved det fik den skikkelse, som bevaredes til op mod nutiden, en præsentabel bygning efter tidens og egnens forhold.

Det står ikke helt klart, hvor meget Thestrup selv måtte betale til det ny stuehus, men noget tyder på, at hans økonomi blev belastet ved etableringen. Stenene leveredes selvfølgelig fra værket, ca. 50.000 stk. Men Thestrups glæde over den nye residens blev kort.

„Næppe var han to dage i gården, førend han døde af et stikflod, uden at overdrage gården i følge sit fæstebrev til sine slægtninge, følgelig er den nu ledig og igen skal bortfæstes“, skrev kommissærerne til Rentekamret.

Søren Thestrup døde natten mellem 8. og 9. oktober 1763, pludselig og uden at de nærmere omstændigheder kendes.⁵⁾ Alt tyder dog på, at han på dette tidspunkt var en bebyrdet og træt mand, overvældet af kassererpostens krævende opgaver, hvortil kom problemer, der skyldtes hans personlige økonomi.

Den 37-årige teolog, med adskillige års huslærervirksomhed bag sig, havde ved sin tiltrædelse som kolonikasserer næppe større forudsætninger for at kunne klare regnskabsmæssige opgaver.⁶⁾ Disse omfattede foruden udbetaling af dagpenge til kolonisterne også teglværkernes drift. Pengene skulle hentes på amtstuerne, og der skulle hver måned aflægges regnskab. Det betød for Thestrup ugentlige ture til hest ud over heden til Skive, og efterhånden som efteråret og vinteren nærmede sig med korte, mørke dage, kunne han, som han skriver, ikke tænke på disse Skive-ture uden bekymring, da en ensom vejfarende med mange penge på sig var udsat for overfald. Så galt gik det dog aldrig for Thestrup. Derimod mødte han anden vanskelighed. 8. oktober skrev han til Hoffman, at han havde fået 800 rdl. på Skive amtstue, men fik samtidig at vide, at der ikke her var flere penge at få „i klingende mønt“, før der indkom skatter for oktober kvartal;⁷⁾ derimod kunne der fås *bancosedler*. Disse kunne han imidlertid ikke bruge til udbetaling af dagpenge, da kolonisterne skulle have småbeløb. Thestrup tog til amtstuerne i Randers og Ringkøbing, og ingen af stederne kunne han få klingende mønt. I Skanderborg fik han dog et mindre beløb.

Bancosedlerne, der skyldtes landets inflationsprægede finansielle situation,⁸⁾ blev for Thestrup et problem, der fulgte ham til det sidste. Senere fik han på amtstuerne udbetalt 100 rdl. – sedler, som det voldte ham store besværligheder at få vekslet, så kolonisterne undertiden måtte udbetales en sådan stor bancoseddel til deling mellem familierne, hvilket kunne forvolde stridigheder. Der måtte regnes med 10 % tab, når man ville have bancosedler vekslet til klingende mønt. Disse omstændigheder bidrog stærkt til at gøre kassererposten brydsom for Thestrup, der tilmed lejlighedsvis selv måtte bære tabet, når der skulle veksles penge.

Ved siden af det administrative var der tillagt Thestrup en opgave som inspektør ved kolonierne. Han skulle påse, at alt gik som det skulle, samt holde kolonisterne til orden og arbejde, hvilket var svært for ikke at sige umuligt. Som medhjælper havde han fået ansat *Lucas Kloch*, der kaldtes inspektør og fik sit arbejdsfelt fastslået i en instruks, dateret 1. september 1761.

Kort efter nytår 1762 skrev Thestrup og Kloch til kommissærerne: „Med dette års indtrædelse nødes vi ærbødigst at indberette det, som vel er Dem, gunstige herrer bevidst, nemlig, at det falder os overmåde besværligt, ja, fast umuligt at styre de tyske kolonister her i de 6 byer på Al- og angrænsende heder. Til sådan egensindig selvrådighed – „wir wollen so haben, wir wollen so machen“, er der vel en dobbelt årsag. Dels har de fleste af disse i Tyskland sammenløbne og sammenkrabede folk ikke været under nogen bestandig ordentlig øvrighed, men i dag under een, i morgen under en anden jurisdiktion, efter deres eget indfald og den

forfatning, der er på de steder, hvorfra de er kommet. Dels er disse folk inviterede herind – men ikke fordrevne og landflygtige som de Salzburger og Hugenotter – at nyde alting omsonst, så det står på rede hænder for dem; derover indbilder de sig, at der er så fornødne folk her, at de ikke kan undværes, og just de, som man ved for vist har været stoddere, ikke har ejet hund eller kat, som man siger, ja, gået med bettelstaven i Tyskland, er de allerfrækkeste og mest opsætsige. De ganske få, som selv har ejet noget i Tyskland, er bedre sindede, skønt man mærker, de og bliver fordærvede.

Her er ingen anden udvej end præsent justits udøvelse, men den har vi ingen magt til at bruge uden forespørgsel og omstændigheder, som forhaler tiden . . .“⁹⁾

Bag disse beklagelser lå konkrete tilfælde af opsætsighed blandt kolonisterne, således under et forhør, som Thestrup og Kloch havde foranstaltet over folk, der havde forset sig, men de anklagede havde vist megen respektløshed over for inspektørerne. Den fremførte betragtning var utvivlsomt rigtig. Lige så rigtigt var det dog nok, at Thestrup, som Hoffman skrev, „ikke just var oplagt til at have inspektion“ over kolonisterne.

Det her fortalte vil være tilstrækkeligt til at forklare de vilkår, hvorunder Thestrup måtte virke. Siden blev samarbejdet med Kloch belastet ved kompetancestrid, og særlig pinligt blev det for Thestrup, da hans uregelmæssige udbetaling af dagpengene indbragte ham en henstilling fra Hoffman om at være mere påpasselig, og få samme forebragt af Kloch. „Det gør mit hoved kruset at tage mod monita gennem Kloch, som har været min tjener, og jeg har så godt som hjulpen til brød,¹⁰⁾ allerhelst han med en slags gloire og triumf ved at forkynde mig samme . . .“

„Udi Thestrups stervbo ligger et ravgal hus“, skrev amtmand Trappaud 20. oktober 1763. Han beretter til Hoffman, at der fra boet var stjålet 500 rdl. i sølv, som fandtes i tørvestakken og på høloftet.

„Jeg takker Gud, at han døde på Nørlund, hvor han kuns boede på 3die nat: det vil vise sig, at han har været en dum skælm, hvis hovmod har forført ham (til) at gøre så store bekostninger på kongens og andres regning uden at se til enden. Han skal have sendt sin søster til Holland med 700 rdl., som er forgået med et skib på vesterkanten, der tilhørte en købmand i Varde.“¹¹⁾ Trappaud, der som amtmand over Silkeborg m. fl. amter havde fået overdraget at lede byggeriet i kolonierne, minder i sit brev om, at han i sin tid havde advaret imod at ansætte Thestrup som kasserer. Det senere samarbejde mellem dem gav vist anledning til nogen gnidning, og Thestrup skriver engang, at han i pengesager ikke gerne vil have med Trappaud at gøre, „thi man kan aldrig komme til sine penge hos ham“. Det var derfor næppe uden skadefro følelser, at Trappaud nu kunne pege på det endelige resultat af Thestrups placering på kassererposten. Noget andet var imidlertid, om amtmandens bedømmelse af forholdene var rigtig.

Lucas Kloch skulle i første omgang forsøge at gøre Thestrups bo op, d. v. s. at opstille regnskaber for henholdsvis dagpengene og teglværkernes drift. Det var utvivlsomt rigtigt, når Kloch skrev, at der var „stor konfusion i papirerne“. Thestrup, der selv i sine breve taler om sin træthed og aftagende kræfter, var kommet bagefter med de månedlige regnskaber, men havde alligevel af amtsforvalteren i Skive fået nye udbetalinger. Nu viste det sig, at der på dagpengeregnskabet manglede kvitteringer for 1337 rdl. 32 sk.

Uden her at komme nærmere ind på den omstændelige opgørelse af Thestrups mellemværende med de forskellige kasser, han havde forvaltet, kan nævnes, at skiftet efter ham, der afholdtes af amtmand *Peter Albertin*, Lundenæs-Bøvling amter, også blev en omfattende affære, hvis enkeltheder her må forbigås. Efter sædvanlig praksis solgtes Thestrups efterladenskaber ved en auktion, der indbragte 1676 rdl., hvortil kom nogle tilgodehavender, så boets formue kunne opgøres til 2000 rdl. Da alle kreditorerne havde indgivet deres fordringer, herunder kravene fra den kgl. kasse, viste gælden sig at være 4734 rdl., altså et fallitbo. Først skulle den kgl. kasse, d. v. s. amtstuen i Skive, have sit, dernæst fik tjenestefolkene på Nørlund og enkelte andre, hvad de tilkom i indtjent løn. En række kreditorer fik intet, idet der ikke var dækning for 3195 rdl.

Alt i alt var der hermed tydelige beviser på, at Søren Thestrup med sine 150 rdl. i årlig løn havde slået for stort op og ved letsindige indkøb bragt sig i en efter omstændighederne bundløs gæld. Dette kunne ikke undgå at tiltrække sig en vis opmærksomhed, og Trappauds karakteristik af kolonikassereren, en dum skælm, var trods den injurierende biklang ikke ubegrundet. Den almindelige opfattelse var vel, at Thestrup havde flottet sig for kongens penge. Sikre beviser herpå forelå dog ikke. Derimod kunne der ikke være tvivl om, at han havde været en særdeles dårlig administrator af sine egne midler, og hermed var han også karakteriseret som kolonikasserer.

For kolonisationen, der i forvejen var udsat for megen kritik, blev den Thestrupske affære yderligere belastende. De mange skuffede kreditorer havde givetvis gjort deres til at befordre kolonikritikken.

Efter Thestrups død var det et spørgsmål, hvad der skulle ske med Nørlund. Hans forbehold ved salget om fortrinsret for hans familie til at fæste gården fik ingen aktualitet, da ingen slægtning fremkom med ønske herom, heller ikke Thestrups søster, der opholdt sig på gården.

Sommeren 1763 var *Hans Kjærsgaard* blevet antaget som koloniforvalter med 400 rdl. i årlig løn.¹³⁾ Han fik anvist bolig i en ledig gård i Havredal. Det faldt næsten selvfølgelig, at han skulle overtage Nørlund, og det blev resultatet. Han skulle fæste gården på samme betingelser, som var gældende for Thestrup. Kjærsgaard opgjorde, hvilke udgifter han årligt måtte udrede af gården, ialt 209 rdl., hvoraf landgilden var 16 rdl. Folkehødet omfattede 3 karle, 3 piger og 2 hyrder, hvis samlede løn ville beløbe sig til 53 rdl. 10 tdr. rug, som husholdningen ville

kræve, kostede 60 rdl., hvilken post indbyder til sammenligning med folkeholdsudgiften.

En synsforretning over Nørlund blev foretaget den følgende sommer. De to Munklinde-gårdmænd *Peder Andersen Ubre* og *Niels Pedersen* var synsmænd og beså først:

Sals- eller våningshuset, liggende sønder i gården, 18 fag bindingsværk, søndre side af egetømmer, de øvrige sider af fyr, men egeleder, tavlene af røde mursten. Indvendig: Storstuen, 4 fag med 6 karm vinduer uden beslag og hængsler, samt nye fjælgulve og loft, i stuen en dør uden lås og lukkelse. Gangen eller forstuen med fjælgulv samt et karm vinduer uden beslag eller hængsler, med en dobbelt dør af fyr uden lukkelse. Næst ind tilorstuen et lidet sovekammer med et karm vinduer uden beslag eller hængsler, nyt fyrloft samt gulv af ganske ringe fyrfjæl. Dagligstuen bestående af 3 fag med fjælgulv og -loft samt 3 døre uden lukkelse, 4 karm vinduer uden beslag eller hængsler. Næst dagligstuen et lidet skrivekammer med fjælgulv samt et karm vinduer uden beslag. Køkkenet bestående af 3½ fag ved den søndre side af næstermeldte skrivekammer, 2 karm vinduer uden hængsler eller beslag, nyt fjælloft. – Desuden nævnes bryggers, spisekammer o. s. v.

Øst i gården lå 19 fag hus med en port, der optog 2 fag. Nord for forannævnte hus lå et andet med 3 fag stald og 3 fag hakkelsehus. Norden og vesten i gården lå to gamle huse på 12 og 10 fag, begge stærkt forfaldne, så synsmændene mente, at det ene burde nedbrydes, og materialerne bruges til reparation af det andet, „da samme heller ikke uden stor reparation kan stå et år til ende“.

Hans Kjærsgaard beboede Nørlund til sin død o. 1784. –

Straks efter Thestrups død skrev teglmester Søren Andersen til kommissærerne og bad om at måtte blive ved teglværket, så han ikke blev nødt til igen at ned-sætte sig på proprietærgods, „hvorfra han dyrt havde erhvervet sig fripas“. Det fik han naturligvis lov til, for Frederiksværk skulle indtil videre fortsætte driften, selv om der var konstateret kludder i regnskaberne. Samtidig måtte det dog erkendes, at den tid nærmede sig, da behovet for mursten i kolonierne ville være dækket. At drive Frederiksværk videre som et kongeligt, d. v. s. offentligt, foretagende ville savne rimelig begrundelse, idet der måtte forudses en svigtende afsætning af værkets produktion.

Hoffman foreslog, at Søren Andersen overtog værket på den betingelse, at han svarede en bestemt afgift til kongen for hvert 1000 sten, der brændtes, og have lov til at sælge 50.000 sten årlig til dækning af omkostningerne. Dette tilbud synes ikke at have været tilstrækkelig fristende for Søren Andersen, for vi finder en anden skrivelse fra Hoffman af 27. februar 1764: „Til at forpagte dette store og prægtige teglværk, som doktor Erichsen og afg. kasserer Thestrup har anlagt og bygget, uden at vi (kommissærerne) har haft det mindste at gøre dermed eller samme har været til vores erklæring,¹⁴) førend det blev bygget, har vi gjort os stor

umage for at få en liebhaver til, men da samme ligger 4 à 5 mile fra nærmeste købstæder, og der er 4 teglværker på et par mile nær (ved Hald, Avnsbjerg, Palstrup, Herningholm), så er der ingen, som samme vil forpagte, og at lade det nedbryde og bortsælge materialerne for en bagatel var stor synd, førend stenene var brændte til kirker og skoler, og hvad der endnu kunne behøves“.

4. september 1765, da Kjærsgaard havde været i Skive efter dagpenge og var på hjemvejen, fik han meddelt, at Frederiksværk var brændt. Det viste sig at være gået ud over teglladen samt to små huse, som Søren Andersen beboede. Det kunne fastslås, at branden var opstået i middagspavsen, men om brandårsagen kunne Kjærsgaard „hverken med det gode eller onde“ få nogen forklaring frem. Han ville dog antage, „at det må være sket af skødesløshed med tobaksrøgning, og vel lige så snart (godt som af værket egne folk) forårsaget af forbirejsende mandfolk, der samme formiddag kom fra Lund marked. Der var endnu på den tid beskæftiget 14 mand ved værket, men efter en allerede truffet, eller muligvis af branden fremkaldt, beslutning skulle værkets drift opføre med årets udgang 1765.

Søren Andersen, der var blevet husvild ved branden, fik tilladelse til at flytte bygningerne fra en ledig kolonigård i Christianshede til Frederiksværk. Gården kaldtes først *Teglgården*, siden blev navnet *Frederiksværk*.¹⁵⁾

Ved værkets nedlæggelse var der et lager af sten. Disse fandt anvendelse til bl. a. Frederiks kirke, hvilket medførte et transportproblem, som andetsteds findes omtalt.¹⁶⁾

6. maj 1766 blev værkets bygninger, inventar samt restlageret af sten, 30.540 stk., solgt ved auktion og indbragte 522 rdl.

Frederiksværks kortvarige historie indgår i kolonisationens almindelige historie som et typisk indslag. En kritisk eftertid vil fæstne sig ved den svage planlægning og den altfor ofte uheldige realisation af opdukkende idéer; man havde med kolonisationen stillet sig en opgave, som dag for dag antog større omfang. Den gode vilje til at løse opgaverne savnedes ikke, men overblikket.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) I „Oeconomisk Magazin“ 1. bd. stilledes prisopgaven: „Er det muligt, og på hvilken måde er det bedst gørligt at optage til agerdyrkning og skov-vækst, de adskillige ødeliggende hede-marker i Nørre-Jylland? Hvilke er de sande forhindringer, og hvorledes kunne samme bedst ryddes af vejen uden nogen vedkommendes fornærmelse?“ Der indkom kun 2 besvarelser.
- 2) Der var endnu 1761 i Alhedens grænseområder nogen uvished om, hvad kongen ejede af heden, og hvad der ejedes af private. Således var kolonibyen Grønhøj uheldigvis blevet lagt på hede, som ejedes af konrektor Jessen i Viborg.
- 3) Jyske Samlinger, 6. bd., 77.
- 4) Peder Jensen Lundum er udførligt omtalt i *L. Hagelskjær Lauridsen*: Munklindebogen II, 89 f.
- 5) Lucas Kloch nævner sig i brev til kommissærerne 9. oktober 1763 „som overværende ved dette hastige dødsfald“.

- 6) I sin besvarelse af ovennævnte prisopgave beklager Søren Thestrup, at han, der var født på landet „et par bøsseskud fra den såkaldte store Alhede“, ikke var blevet ved landvæsnet, som han dog havde skaffet sig indsigt i som huslærer hos præster, der var dygtige landmænd.
- 7) Thestrup bad Hoffman om at udvirke en dispensation for Skive amtstue, at den måtte være fri for at modtage og veksle bancosedler, hvad den som andre amtstuer ved kgl. ordre var forpligtet til. Rentekamret svarede, at man fandt det betækeligt med en sådan ordre til Skive amtstue, men man ville skrive til amtstuen om, så vidt muligt, at levere Thestrup kurant mønt.
- 8) Ved forordning af 6. oktober 1757 indskræpedes et forbud mod, at der førtes penge ud af landet. I stedet skulle der betales med vekslers. Navnlig i Tyskland var der efterspørgsel efter kurant mønt (sølv).
- 9) Alle dispositioner vedrørende kolonisterne skulle gennem kommissærerne forelægges Rentekamret, i tilfælde af forseelser vedlagt udskrift af forhørsprotokollen. Først efter modtagelsen af kamrets resolution kunne en straf eksekveres, hvis ikke det besluttedes at eftergive straffen.
- 10) Thestrup havde selv antaget Lucas Kloch som medhjælper, inden dennes ansættelse godkendtes af Rentekamret.
- 11) Jydske Samlinger, 4. rk. II bd., 134.
- 12) Således: Aakjær: Af min Hjemstavns Saga, 634, fodnoten. Vald. Andersen: Alheden, 87.
- 13) Hans Kjærsgaard havde tidligere været ridefoged på Birkendegaard, Sjælland.
- 14) Hoffman gør også i andre tilfælde opmærksom på, at en sag var afgjort uden om kommissærerne: her gives tilsyneladende udtryk for en vis kritik.
- 15) Søren Andersen, der omtales som en stræbsom mand, solgte 1772 Frederiksværk selvejergård til sr. Rasmus Nislev, Bording mølle.
- 16) Se: Århus stifts årbøger, 58. bd., 144 f.

Utrykte kilder:

Vejledende arkivreg. XII, Rentekammeret I, 2247.30 – 37, 2425.290 – 295 (Ra).
Alhedens Commissarier. X 157.1 – 17 (LaVib).

Erindringer fra besættelsestiden 1940-45

Af N. Jensen-Dam

DEN 9. april 1940 kl. 0.05 meddelte arrestforvarer Urth telefonisk, at jeg skulle gøre mig klar og omgående møde ved politikontoret i anledning af, at en tysk flyvemaskine lige havde kredset over Lemvig; den var kommen langs over Østergade, og den fløj så lavt, at den omtrent var nede mellem husene, og den ville mulig nødlande, hvorfor vi alle skulle ud på eftersøgning.

Det var en dejlig mild forårmorgen, men der lå tætte tågebanker forskellige steder, og der var tæt tåge over Lemvig.

Jeg tog straks afsted til politikontoret, men inden min ankomst dertil var politimester Schnekløth og politifuldmægtig Preben Buhl sammen med landbetjent Petersen, Humlum, taget til Hygum, da sognefogden derfra havde meddelt, at flyveren var landet i Hygum. Da politimesteren m. fl. kom tilbage ved ca. 7-tiden, kunne de kun meddele, at turen havde været forgæves. Landet var blevet besat, og hæren havde kapituleret.

Den pågældende flyvemaskine var en transportmaskine på vej til Norge, og den var nødlandet. Der var en officer som leder af transporten, og politimesteren havde betydet ham, at de alle skulle interneres. Der var udsat vagter omkring maskinen, en maskingeværskytte i hvert af de fire verdenshjørner. Officeren trak sin pistol og erklærede overfor politimesteren, at landet var besat, og danskerne måtte ikke gøre modstand, hvortil politimesteren svarede, at han telefonisk ville indhente forholdsordre fra generalkommandoen i Viborg, og det blev ham tilladt, men en sådan henvendelse bekræftede kun, hvad den tyske officer havde påstået, og dermed blev tyskerne overladt til sig selv.

Både politimesteren og fuldmægtigen var helt chokerede, og fuldmægtigen udbrød: „Det er ret en forbandet ubehagelig situation at stå i, når man mener sig i sin gode ret og så får stukket en pistol for brystet og tilkendegivet, at man intet har at gøre på stedet“.

Nu fulgte så meddelelsen over radioen. Opråbet fra von Kaupitz, kong Kristians tale til landet om at „vise korrekt holdning o. s. v.“. Der blev givet ordre til total

mørklægning fra om aftenen samme dag, og nu blev her noget at tage vare på for os i politiet. Jeg for mit vedkommende tog ud til alle sognefogder og bad dem indskærpe ordren om mørklægning hver indenfor sit distrikt. Om aftenen patruljerede jeg for at se, om påbudet var efterfulgt, var eventuelt beboerne behjælpelig med at få ophængt tæpper eller andet, som kunne bruges midlertidig, da mørklægningspapir endnu ikke var fremkommet. De nærmeste dage gik med at få dette forhold endelig bragt i orden.

Tyske tropper indfandt sig til stadighed til at begynde med i mindre enheder, der slog sig ned på spredte steder for nærmere at orientere sig, men det varede kun kort tid; derefter kom håndværkere, jordarbejdere og mange flere, det var medlemmer af „Organisation Todt“ – kaldet OT – og nu tog „befæstningen“ fart. Der blev rekvireret jord til bygninger – træbarakker – som blev opført i camouflerede områder, plantager o. lign. En sådan baraklejr blev bygget i en privat plantage sydøst for Lomborg kirke og præstegården. Den var kun beregnet for arbejdsmandskab fra OT. Der var endnu ikke kommet egentlige militære enheder af større format.

Efterhånden som disse barakker blev fuldført, blev de belagt med en arbejdsstyrke på mellem 100 og 200 mand. Mændene var ikklædt halvuniformer, alm. våbenfrakke og skråhuer, men bar ikke våben, og iblandt dem var der adskillige fra det tyske mindretal i Sønderjylland, der havde sluttet sig til de tyske tropper ved invasionen, og disse sidste gik nu tyskerne til hånd som tolke og iøvrigt med orientering om danske forhold.

Hen på sommeren – det var stadig i 1940 – begyndte den førnævnte arbejdsstyrke at foretage indledende arbejde til anlæg af en flyveplads i Klosterhedens plantage i Lomborg-Rom kommune, syd og øst for Rom kirke. Der begyndtes med gravning af grøfter til kloakledninger og elkabler, og hver morgen ved 7-tiden marcherede nu arbejdsstyrken fra baraklejren ved Lomborg kirke til Klosterheden. Den var under kommando i marchkolonne med 4 mands front, og hver mand bar over skulderen redskaber som skovle, spader, grebe o. lign. til arbejdet. Under marchen sang de af fuld hals, som vi senere skulle erfare, at de regulære tropper også gjorde. Om aftenen foregik hjemmarchen på samme måde, ligeledes under sang.

Efterhånden som grundarbejdet blev færdigt, rykkede håndværkere ind på arbejdspladsen, og dermed også lastbiler, dels tyskernes egne OT-biler og dels biler fra danske vognmænd, som var blevet engagerede af tyskerne, og opførelsen af bygninger begyndte. Det var særlig træbarakker, men dog også enkelte grundmurede bygninger, f. eks. vandværker og elværker.

Et areal til øvelsesplads for flyvere på ca. 1 kvadratkilometer, som var beplantet for flere år siden, blev ryddet, idet træerne blev gravet op med rodknold og flyttet til et andet areal, og derefter blev det ryddede areal, der havde været hede, pløjet. Dette foregik med en dybdepløj ca. 1/2 m i dybde, den var vendbar og blev truk-

ket i svære stålwirer fra to store damplokomobiler anbragt i hver sin side af arealet, og så blev ploven ført frem og tilbage mellem lokomobilerne af wiren.

Da arealet var færdigpløjet, blev det tilført gødningskalk og superfosfat og derefter gennemharvet, så jorden blev porøs og bekvem, hvorefter hele arealet blev beklædt med tykke græstørv af nygræs. Tyskerne havde nu opkøbere ude på gårdene, og de opkøbte derfra store arealer med nygræs, som blev skrællet af i græstørv – ca. 10 cm tykke – som sirligt blev udlagt på det forannævnte areal og tromlet fast. På den måde fik tyskerne på et tidligt tidspunkt tag i omegnens folk, for nu fulgte der penge med dem, men når ret betænkes, blev markerne blottet for den fede, kultiverede muld og græsset, og betalingen skulle jo i sidste instans uddedes af Danmarks Nationalbank, der som bekendt skulle betale for alle tyskers rekvisitioner.

I slutningen af 1941 var pladsen så meget udbygget, at militæret kunne besætte den, og det skete med stadig større styrker. Der var nu foruden mandskabsbaraker opført kontorer, kantine, sygehus, materiale- og våbenlager, autoværksted, brandstation, store dybe cementstøbte branddamme og to lokale elværker til supplering af vekselstrøm fra Holstebro og Omegns Elværk.

Derefter blev der taget fat på startbanerne, men nu var den tyske arbejdsstyrke, som indledede arbejdet, så godt som forsvundet fra pladsen og erstattet af udelukkende dansk arbejdskraft med tyske instruktører. Danske lastbiler blev rekvireret fra næsten hele landet, og der blev oprettet kørselskontorer med vognfordelere – også danskere. Startbanerne blev opført længere inde i plantagen med anlæg af 12-15 meter brede cementbetonveje af ca. 1/2 m's tykkelse, og de krydsede over store områder, så de havde retning til alle sider for at give mulighed for start og landinger efter vindforholdene.

I forbindelse med startbaner blev der også opført hangarer; de blev bygget inde i plantagen af stolper overtrukket med trådvæv og camoufleret med vegetation svarende til skovens udseende. Der var 35 ialt.

I begyndelsen af 1942 kom flyverne, og nu blev der for alvor gang i de militære øvelser. Græsplænen, jeg før har omtalt, kunne nu bære flyvemaskinerne, og der blev fløjet med 25 ad gangen, så der altid var 5 klar til start, 5 i luften og 5 under landing, og sådan gik det dagen igennem, men blev engelske flyvere rapporteret eller kom sådanne indenfor området, røg de alle i skjul i hangarerne.

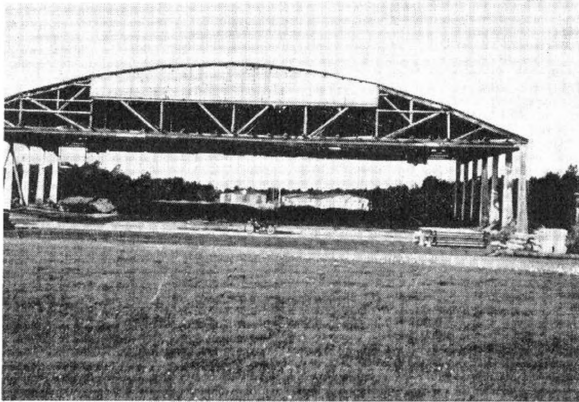
Flyvepladsen var nu udbygget, men trods det blev der til stadighed udvidet med bygninger og anlæg, og det så en tid ud, som om hele Klosterheden skulle spækkes med militære anlæg. Tropperne rejste og nye ankom i en ustandselig strøm i 1942 og første del af 1943.

I december måned 1943 havde tyskerne fået indtryk af, at englænderne mulig ville gøre landgang på den jyske vestkyst, og det blev nu i hast besluttet, at der skulle udføres helt nye og andre befæstningsanlæg, nemlig et pansergravsanlæg hele vejen ned igennem Vestjylland, og her i mit distrikt skulle anlægget udføres

fra Nr. Lem, øst om Lemvig gennem Rom, Lomborg, Flynder og Nees sogne til Nissum Fjord i syd.

Til udbygningen af dette anlæg forlangte tyskerne udelukkende dansk arbejdskraft.

På det tidspunkt var der blevet oprettet en stilling som „forbindelsesofficer“ mellem den danske regering og besættelsesmyndighederne, og den blev beklædt af

En af bangarerne under nedbrydning efter kapitulationen. – Se størrelsen i forhold til motorcyklen. – Foto: M. Spanggaard, Lemvig.

amtmand Herschend, Silkeborg. For ham skulle herefter samtlige rekvisitioner fremsættes, og i mange tilfælde skulle priser aftales parterne imellem.

Tyskerne forlangte nu rekvireret en arbejdsstyrke til det forannævnte pansergravsanlæg, og den blev fremskaffet på den måde, at tyskerne engagerede sig med en del entreprenører, som rekrutterede mandskab i danske byer; hovedsagelig København, men også andre store købstæder skulle afgive mandskab. Mændene blev opsøgt på kontrolsteder og fik tilbudt arbejdet, fri rejse + et kontant beløb på ca. 40 kr. – nærmest svarende til en dagløn, og nægte kunne de ikke, for det var et arbejdstilbud, og der var lukket for understøttelse, såfremt de undslod sig.

Dette medførte de værste og mest kaotiske forhold, som endnu var opstået under besættelsen, idet denne arbejdsstyrke skulle indkvarteres på militær vis hos beboerne langs det planlagte befæstningsanlæg, og yderlig vanskeligt blev det derved, at tyskerne fra den ene dag til den anden beordrede kvarterer til ca. 500 mand ad gangen. Ordren kom til politimesteren fra den kommitterede i Silkeborg en formiddag kl. 10, og transporten ville allerede ankomme næste dag kl. ca. 14.00. Jeg fik straks instruks om at informere sognerådene og sognefogderne. De sidste skulle beordre indkvartering hos beboerne, og sognerådene skulle foretage en lig-

ning på det antal mænd, enhver beboer skulle modtage, og det var ikke alene gårdere, men også husejere, både på landet og i stationsbyerne, som skulle have indkvarteringen.

Det var på forhånd blevet tilkendegivet fra tysk side, at vægring ved at modtage arbejderne i kvarter ville medføre indkvartering af tysk militær. Samme tvang, som var blevet udvist mod arbejderne, blev nu anvendt over for borgerne i almindelighed, blot på et andet grundlag.

Til politikredsen her fik vi ialt 3 transporter på ca. 2600–3000 mand i tiden fra 15/12 til 22/12 1943. De kom til Vemb med særtog direkte fra København i store DSB-gennemgangsvogne, som blev ført igennem ad privatbanen til Thyborøn, idet der så blev afsat 150–200 mand på stationerne i de sogne, som skulle have indkvarteringen.

Jeg modtog ordre om den første transport en formiddag kl. 10; der blev budet ca. 700 mand, 200 til Bækmarksbro, 150 til Faare, 200 til Ramme og 200 til Bonnet, og transporten kunne ventes allerede næste dag kl. 14.00. Det blev overladt til mig at foranledige, at indkvarteringerne kunne foregå i umiddelbar forbindelse med ankomsten til stationerne; det var lettere sagt end gjort, men jeg tog straks ud til sognerådsformændene, med hvem jeg traf aftale om at foretage en „ligning“ over indkvarteringer, underrette sognefogderne, som derefter skulle give kvarterværterne besked om det antal mand, de hvert sted ville få, derunder også at udfærdige kvarterbilletter, f. eks. i et spillekorts størrelse, som kun skulle indeholde kvarterværtens navn og bopæl, samt antal mand til det pågældende kvarter, og at have disse klar til udlevering næste dag, når transporten ankom, og dette arbejde fortsatte både den dag og natten med. Efter at jeg havde været rundt hos sognerådsformændene, holdt jeg mig telefonisk underrettet om, hvorledes ordningen gled frem, og politimesteren ringede mig op omtrent hver time indtil kl. ca. 2 nat, da jeg kunne meddele ham, at ordningen nu syntes at være klar.

Sognerådsformændene mødte så sammen med mig på de pågældende stationer, når transporten ankom; arbejderne blev ført gennem ventesalen, og ved dens bagdør blev de talt ud i grupper, som skulle samme sted hen. De fik kvarterbilletten, blev vist på vej og dermed afgang; der var ikke tid til megen snak, for ved næste station skulle jo også afsættes et par hundrede, og jeg måtte i bilen ile dertil for at bistå sognerådsformændene der.

Det er jo ganske indlysende, at en sådan foranstaltning var særlig vanskelig den første gang, de to øvrige gange gik det meget lettere med indkvarteringen.

Indkvarteringen skulle betales af sognerådene, og det blev et indviklet og vanskeligt arbejde særlig for sognerådsformændene, for det varede ikke længe, før der kom uorden i tingene, nogle rejste med det samme, andre klagede over sengen, maden, værelset o. s. f., og så rejste de eller flyttede hen til andre, som de mente havde det bedre, og det siger sig selv, at det ikke var til at styre.

Og hvad var det så for folk, som blev indkvarteret? Det var jo først og frem-

mest langvarigt arbejdsløse, men også mennesker, som var blevet uden erhverv som følge af besættelsen. Der var både skræddere, bagere, tjenere, kontorfolk, chauffører og jord- og betonarbejdere og iøvrigt håndværkere af alle fag.

Om værdien af disse befæstningsanlæg – pansergrave eller tankgrave, som de også blev kaldt, selv om de var af betydelige dimensioner såvel i dybde som i bredde – blev der næret megen tvivl, når det blev betænkt, hvilke enorme panservogne og tanks m. v., der blev benyttet i krigen; men de blev også snarere betragtet som et påskud fra tyskernes side til at få foretaget en „folkeflytning“, en spredning af de store masser i byerne til det mere udstrakte bondeland, for at undgå uro eller eventuelle optøjer i byerne, og hvis det var formålet, blev det i hvert fald opnået til fulde.

Da nu arbejdet i pansergravene kom i gang omkring jul 1943, blev også danskerne grebet af „guldfeberen“, de ville også danse med om „guldkalven“. Der blev oprettet kørselskontorer af danskere, der optrådte som vognfordelere. De tog ud og kaprede vognmænd med lastbiler, og nu havde de taget ved lære af tyskerne med hensyn til indkvarteringsmetoder. Således fik de pågældende kaprede besked om at møde med sengetøj, og de blev derefter indkvarteret af de pågældende vognfordelere, der udenom myndighederne, men undertiden ledsaget af en tysk feldvebel, henvendte sig på gårdene eller andre steder med ordre til at modtage de pågældende i kvarter, da de i benægtende fald ville få tyske soldater indkvarteret.

Også en del af landbrugerne både fra større gårde og fra husmandsstederne ønskede nu „at lege med“. De mødte op hos entreprenørerne og tilbød kørsel med hestevogne ved pansergravene, nogle anskaffede sig flere vogne og heste – en enkelt således 7-8 køretøjer med kuske – som blev indsat i arbejdet. En husmand indsatte et ekstra spand heste, foruden sit tidligere spand fra bedriften, men efter en tids forløb fik han en nat skåret alle fire sæt seletøj itu, og dermed var hans debut afsluttet. Han mødte ikke mere med sine køretøjer.

Heldigvis var det dog kun en mindre part, som benyttede sig af forholdene på denne måde. Der skulle snart dukke nye muligheder op, og det var kun kort efter arbejdets begyndelse, at der skulle foretages afstivning og beklædning af pansergravene. Hertil skulle benyttes gran- og fyrkvas bundet i faskiner; og stammerne skulle bruges til afstivning, medens faskinerne skulle benyttes til beklædning indvendig i gravene.

En del danskere blev engageret som opkøbere af sådanne materialer, og der var nu ikke den private plantage eller fredsskov, heri også indbefattet Klosterhedens plantage, som gik ram forbi. Opkøberne, der som regel var ledsaget af en tysk officer eller underofficer, indfandt sig og meddelte kort og godt, at den pågældende plantage blev taget, og at der kom mandskab i morgen og begyndte fældningen. Der var faste priser for stammer og faskiner – godkendt af den kommitterede – og disse blev betalt af entreprenørerne, som havde fået arbejdet i pansergravene overdraget.

En stor del af de forannævnte kaprede lastbiler blev nu sat ind på transport fra skovene af faskiner og stammer, medens de lokale med hestekøretøjerne fortrinsvis udførte kørselen ude i pansergravene.

Det blev en udbredt sport for lastbilerne at køre med „blinde“ læs, og det foregik på den måde, at et læs på f. eks. 600 faskiner blev delt ude ved pansergravene med 200 faskiner til én entreprenør, andre 200 til en anden og endelig til en tredje de sidste 200 stk. Der var ingen kontrol, og bilen blev betalt for ialt 3 læs – et til hver af entreprenørerne – à 600 stk.; det var noget, som særlig kunne betale sig, dersom faskinerne blev kørt fra Sørvad, Vind eller Abildå til pansergravene i Lomborg.

Ja, sådan gik det til.

Dette arbejde fortsatte helt til begyndelsen af 1945, men allerede i februar-marts 1944 mødte tyskerne op med nye krav, og denne gang var det tysk militær indkvartering, det drejede sig om, og den var af en sådan størrelsesorden, at nu ingen gik fri. Tyskerne tog end ikke denne gang de danske myndigheder i betragtning, de tog selv ud, en løjtnant og et par ordonnanser, og gav ordre til indkvarteringen.

Alle forsamlingshuse og mange private bygninger blev rekvireret, og i mange tilfælde blev beboerne henvist til kun at have et enkelt rum til familiens ophold, således i Lomborg og Dybe præstegårde, i stuehuset på Rammegaard og Vester-mølle i Ramme, i Bonnet Kro, på Ramme Afholdshotel, Bøvling Gæstehjem og mange, mange flere steder, og i stationsbyerne fik alle én, to eller flere tyskere indkvarteret, dog kun for ophold; de skulle bispises i kostforplejningerne, forsamlingshuse el. lign. – På landet i almindelighed var fremmedarbejderne endnu indkvarterede, og derfor slap man fri herude i denne omgang. Tyskerne ville heller ikke have styrkerne spredt, de skulle være samlet på mindre områder, så de til stadighed kunne være under effektiv kontrol.

Nu var mulighederne for yderligere indkvartering udtømt, der var overhovedet ikke flere pladser, og denne tilstand varede til 1945, idet dog de private indkvarteringer blev frigivet i slutningen af 1944, da tyskerne på det tidspunkt formindskede styrkerne heromkring for det uddannede personales vedkommende; men så kom der til gengæld uddannelsesstropper, nogle ganske unge helt ned til 17-18 år, og de blev indkvarteret fortrinsvis i større kvarterer for at blive holdt samlet.

Den 19. september 1944 slap jeg ud af det virvar, som efterhånden var opstået, og det foregik på følgende måde:

Jeg var ude i distriktet i tjeneste, da jeg af en af mine beboere blev gjort opmærksom på radiomeddelelsen om aktionen mod politiet, og jeg tog derfor straks hjem, men inden jeg nåede så langt, blev jeg underrettet om, at tyskerne havde omringet mit hus, og at de var vist ude efter mig. Der var imidlertid ikke andet at gøre end at tage hjem, og da jeg indfandt mig, var der posteret maskinpistolbevæbnet vagt udenfor, min hustru var spærret inde i spisestuen, og min med-

hjælper Christensen befandt sig på kontoret sammen med en oberstløjtnant og en ordonnans, og udenfor døren stod en soldat med maskinpistol. Det var uægtelig en hård „fæstning“ at træde ind i, og idet jeg kom ind, fik Christensen lejlighed til at hviske til mig: „De vælter hele skrivebordet og undersøger hele huset“. Det havde de gjort hos ham. Han havde værelse ude i byen.

Tyskerne beklagede, at det var blevet pålagt dem at afvæbne politiet; de skulle udbede sig pistoler og stave. Min pistol, der havde hængt i lædertøjet ude i entréen, havde de lagt ind på bordet, og så beklagede de påny, at de ikke havde fundet Christensens pistol.

Nu kom jeg Christensen til hjælp derved, at jeg var ejer af en privat pistol, hidrørende fra min tjeneste som sergent i 1922, og den opbevarede jeg i en skrivebordsskuffe sammen med noget ammunition. Jeg oplyste nu, at jeg havde Christensens pistol, og så afleverede jeg min private pistol og ammunitionen, og dermed erklærede tyskerne sig tilfreds, og de beklagede endnu engang, at de måtte nødsages til o. s. v., og derefter forsvandt de, og der skete ikke mere den dag.

Dagen efter om formiddagen indfandt en ordonnans sig med vore stave, både de lange og de korte, og sagde med megen beklagelse, at de ikke skulle have været inddraget, og om eftermiddagen indfandt en tysk major fra artilleriet i Fjaltring sig hos mig; han ville have bistand til at udfinde et lokale til et lokalt sygehus, men jeg kunne selvfølgelig ikke være ham behjælpelig på grund af tyskernes fremfærd mod politiet, og jeg betydede ham, at han ikke måtte påregne nogen som helst bistand i fremtiden.

Derefter havde jeg ikke mere at gøre med tyskerne og iøvrigt heller ikke med anden polititjeneste indtil 5. maj 1945.

Hvorledes en del politimæssige opgaver i forbindelse med besættelsen blev løst

Den første tid efter besættelsen, da arbejdet på flyvepladsen var begyndt, og der begyndte at indløbe politianmeldelser mod de danske statsborgere – af mindretallet – som var beskæftiget der, havde jeg uhindret adgang over hele pladsen og til alle anlæg, og jeg kunne da tage lige ud til de pågældendes arbejdsplads og foretage afhøringer m. v., uden at nogen gjorde indsigelse herimod, men efterhånden som pladsen fik militær belægning og blev afspærret, forsynet med hovedindgang og portner til kontrol med ind- og udgang fra pladsen, meldte vanskelighederne sig. Jeg fortsatte dog med at tage ind på pladsen som tidligere, men en dag i foråret 1941 blev jeg attrapperet af en vagt og ført til kommandanten, og da jeg skulle gøre nærmere rede for mit ærinde på pladsen, kunne jeg meddele ham, at det drejede sig om tyveri af en cykel fra bestyreren af det sydlige elværk på pladsen. Han havde ringet til mig og anmodet om at få optaget rapport om tyveriet. Kommandanten undersøgte nu først, om de havde den mand på pladsen, og om mit angivende var rigtigt, og da det viste sig at være tilfældet, fik jeg til-

ladelse til at fortsætte, men samtidig fik jeg ordre til på kommandantens kontor at få udstedt et „ausweis“, som skulle medbringes; det skulle påtegnes ved porten med tidspunkt for indgang, og derefter skulle jeg på kommandantens kontor meddele, hvem jeg skulle tale med, i hvilken anledning, sagens art o. s. v. og så igen ved udgang fra pladsen få ausweis påtegnet om tidspunkt for udgang.

Denne ordning var mig imod, og jeg tænkte over, hvorledes jeg kunne holde tyskerne udenfor min tjeneste og alligevel udføre den, uden at komme i vanskeligheder med dem.

Der var nu efterhånden blevet knyttet et stort antal danske borgere til pladsen og beskæftiget der, og der kom mange sager til dem, det var jo ikke just eliten, som var blevet samlet her. Endvidere følte jeg det også kompromitterende, at jeg skulle lade mit ausweis afstempe af en tysk mindretalsmand, der var portvagt, eller af en dansk arbejdsmand fra Fjaltring, der var afløser i vagten, for i det hele at kunne udføre min legale tjeneste, og dette sammenholdt med kommandantens forlangende om at få sagerne forelagt, bevirkede, at jeg udspekulerede en anden ordning.

Flyvepladsens kantine lå på den anden side af amtslandevejen modsat de militære anlæg, og bestyreren der var mindretallets tillidsmand og bortset fra, at han bar Nazistemblemet i knaphullet, var han iøvrigt en fornuftig og forstående mand, der tidligere havde været vognmand ved DSB i Haderslev, men som var fulgt med hertil. Han havde kartotek over alle mindretallets medlemmer, deri deres respektive arbejdspladser, og endvidere telefon, som kunne stilles i forbindelse med alle bygninger på pladsen. Han henvendte jeg mig nu til og forhørte, om han ikke ville overlade mig et af sine private værelser til afhøringer, samt at være behjælpelig med at få de pågældende tilkaldt til dette værelse, så jeg derfra kunne foretage behandlingen af sagerne, og dette fandt han særlig tiltalende og fuldt i orden, og jeg må tilstå, at denne ordning virkede upåklagelig hele resten af tiden til 19. september 1944.

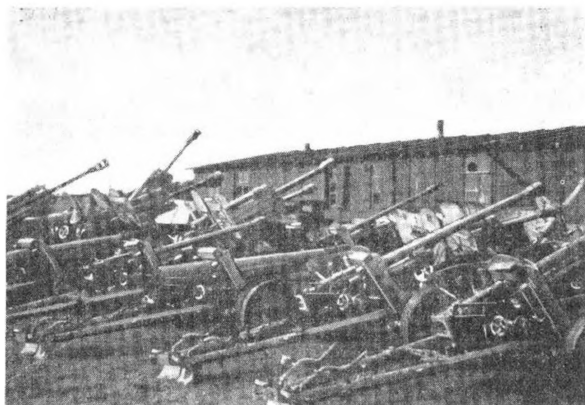
Om tjenesten blandt de forannævnte fremmedarbejdere, der heller ikke just var af eliten, må jeg sige, at den for det meste blev udført efter kl. 17.00, da det var umuligt at træffe de pågældende i kvartererne om dagen, og selv om jeg vidste, hvilke entreprenører de arbejdede for, var de umulige at finde om dagen, fordi de blev flyttet fra den ene arbejdsplads til den anden.

Det blev straks klart for mig, at jeg, for i det hele at holde styr på det, måtte oprette kartotek over de arbejdere, som der indløb sager til, og at dette skulle indeholde både deres respektive hjemsteds adresse og kvarterværtens navn og bopæl; et sådant startede jeg med det samme, og i tiden fra nytår 1944 til 19. september 1944 havde jeg alene af disse fremmedarbejdere registreret over 300, som alle havde fået oversendt sager fra hjemstedets politi; en stor del af dem havde endog fået flere sager hver.

Til at bistå mig ved den meget udvidede tjeneste, som jeg her havde fået ved

siden af tjenesten i det oprindelige distrikt (10 sogne), fik jeg tildelt en medhjælper i juni måned 1944, en ung reservepolitibetjent Tage Christensen, som efter et kort instruktionskursus på „Kjærsholm“ ved Skive blev ansat her.

Mange af danskerne begyndte nu i mere udstrakt grad at benytte sig af den lette adgang til penge ved at handle med tyskerne direkte, således bl. a. med salg

Et parti feltkanoner oplagret i Lemvig efter kapitulatonen som engelsk krigsbytte. – Foto: M. Spanggaard, Lemvig.

af æg, men dog særlig flæsk. Sådanne sager medførte også en stor øget arbejdsindsats.

En enkelt sag herom skal nærmere refereres.

En morgen i juni måned 1944 var jeg i Dybe, og da fik jeg bestyrket min mistanke om, at der hos en arbejdsmand L. C. blev slagtet svin. Jeg traf vejmanden, til hvem jeg nærmest i spøg bemærkede: „Jeg tror, at L. C. er ved at slagte julegrisen“, hvortil han med et lunt smil svarede: „Så har han slagtet mange i dag, for svinene har skreget ovre ved ham siden kl. 4.00 i morges“; klokken var nu 11.00.

Jeg havde i længere tid haft mistanke til manden, men ikke rigtig kunnet få noget holdepunkt for en sigtelse, men nu var det der, og jeg tog straks hjem og satte telefonisk politimesteren ind i forholdet, samt bebudede en eventuel anholdelse og beslaglæggelse, og det tiltrådte han fuldtud. Jeg var kendt med, at tyskerens „arbejdstid“ sluttede kl. 20.00, og jeg tog på det tidspunkt sammen med min medhjælper Christensen ud på ejendommen, hvor den sigtede blev gjort bekendt med sigtelsen. Han nægtede sig skyldig, ligesom han nægtede overhovedet at udtale sig, men i en tom stue på hans ejendom fandt vi 12 halve svinekroppe, der sirligt var lagt på gulvet i nyslået græs, samt 3 kar med saltet flæsk.

Pågældende blev nu erklæret for anholdt, og det blev ham betydet, at flæsket ville blive taget i forvaring, og han blev straks indsat i arresten i Lemvig.

Mens jeg kørte anholdt ind, blev Christensen tilbage som vagt ved flæsket. På tilbagevejen fra Lemvig tog jeg til Bonnet for at leje en vognmand til at køre flæsket til Lemvig off. slagtehus, og da kom en nabo på cykel og meddelte mig, at

Et parti tyske håndtåben, som blev tilintetgjort efter kapitulationen. – Foto: M. Spanggaard, Lemvig.

jeg skulle skynde mig at komme hen og bistå Christensen, for nu var tyskerne kommet, og de ville have flæsket. Da jeg kom hen på ejendommen, holdt der en tysk underofficer med en lastbil, og han havde en „tyskerpige“ – dansk tyskerpige – med i bilen. Vi kunne let identificere hende, hun havde opholdt sig på ejendommen, da jeg anholdt manden og var så i mellemtiden cyklet til en tysk afdeling i Lomborg præstegård og havde der slået alarm.

Pigen blev først undersøgt, hun havde intet legitimationskort, og derfor blev hun noteret, hvorefter hun blev jaget hjem. Lastbilen var en dansk indregistreret lastbil med københavner kendingsmærker, og da jeg noterede bilens nummer, blev tyskeren „lille“, der måtte ikke blive afgivet „meldung“, for så kunne han blive skudt. Væremagtens biler måtte ikke anvendes privat eller til privat brug, og det her var ikke tjeneste. Han forsvandt skyndsomst, og vi fik flæsket læsset og transporteret til Lemvig med Christensen på vognen sammen med kusken, medens jeg fulgte umiddelbart efter i bilen.

Umiddelbart før vi var kommet til ejendommen, var en anden vognmand kørt derfra med de første 12 halve svinekroppe til officerernes barak på flyvepladsen, men ham nåede vi ikke at få fat i.

Slagtning af svin var kun tilladt på offentligt slagtehus og under dyrlægekontrol, og der var maksimalpris på flæsk, 406 øre pr. kg, og det her omhandlede „sorte“ flæsk blev solgt for 800 øre pr. kg.

I grundlovsforhøret dagen efter, hvor anholdte fortsat nægtede at udtale sig, hvilket standpunkt han iøvrigt fastholdt under hele sagens forløb, blev flæsket konfiskeret til gratis uddeling blandt gamle og arbejdsløse med flere børn, $\frac{1}{3}$ til henholdsvis Lemvig, Dybe-Ramme og Flynder kommuner, og det blev overgivet til de respektive socialudvalg i de pågældende kommuner at forestå fordelingen.

Sagen kom til at dreje sig om ulovligt salg af ialt flere hundrede svin, og der blev rejst sigtelse mod ca. 35 landbrugere, som havde solgt svinene, samt 2 slagtere, som havde foretaget de ulovlige slagtinger.

Om sagernes udfald skal ikke berettes her, da der beror akter herom for hver især i politiets arkiv i Lemvig.

Af sager direkte med tyskerne, eller hvori tyskerne var den ene part, havde jeg også adskillige i 1944. Der skal nævnes nogle enkelte, hvori jeg traf en „salomonisk“ afgørelse.

En dag fik jeg af en ordonnans fra Bøvlingbjerg besked om, at man havde anholdt en mand fra Faare, og jeg blev anmodet om at overtage ham. Jeg tog straks til Bøvlingbjerg, hvor en oberstløjtnant meddelte, at den anholdte var blevet truffet kørende på en cykel med tyske dæk ($1\frac{1}{2}$ tomme mod danske $1\frac{1}{4}$ tomme), og han var derfor sigtet for tyveri af værnemagtsmateriel. Manden, som jeg talte med i enrum, erklærede, at han havde købt dækkene af en sønderjysk vognmand for 100 kr., men den historie troede tyskerne ikke på. Derfor foreslog jeg, at man tog dækkene fra manden, og så kunne han bære resten af cyklen hjem; det blev accepteret, og derefter blev manden frigivet, men da vi nu kom ud på gaden, forlangte han at få erstattet sine dæk med 100 kr. Jeg pegede ind på vagtstuen og sagde: „Det skal du jo have derinde“; han foretrak dog at forsvinde.

En person var også blevet anholdt af tyskerne i Bækmarksbro; der blev jeg ligeledes kaldt til vagten, og en løjtnant Müller oplyste da, at manden kørte på en tysk værnemagtscykel, som han havde stjålet. Pågældende erklærede overfor mig, at han havde købt cyklen for 100 kr. af en tysk soldat, men tyskerne hævdede, at tyske soldater ikke solgte værnemagtsmateriel, hvorefter jeg rådede dem til at tage cyklen og så give manden fri, og det skete. Denne mand ville ikke forlange erstatning, men sagde: „Tak, fordi jeg fik lov at komme ud“.

En dag var to tyske soldater gået ind i et snedkerværksted i Bækmarksbro, hvor de havde udset sig en dyng brædder og begyndte at trække brædder ud af dyngen. En svend på værkstedet sagde til dem, at de skulle forsvinde ud af værkstedet, og da det ikke skete, slog han til den ene, så han faldt om i bræddedyngen. Sven-

den blev omgående anholdt og ført til vagten, og jeg blev atter tilkaldt. Det var samme løjtnant Müller, der var vagtkommandør. Da jeg havde talt med snedkeren og hørt hans fremstilling, gjorde jeg løjtnanten opmærksom på, at snedkeriet var et privat foretagende, og det solgte ikke brædder, lageret var kun til eget brug, og såfremt de ønskede at købe brædder, skulle de henvende sig i en tømmerhandel eller anden forretning, som handlede med brædder, og denne oplysning forstod han og frigav villig snedkeren, men de to soldater påberåbte sig stadig, at han havde slået dem, hvilket dog nærmest blev overhørt af løjtnanten.

En dag modtog jeg fra politiet i Holstebro en telefonisk anmodning om at afhente en 14-årig pige fra Fousing, hun var rømt hjemmefra og opholdt sig formentlig hos tyskerne i Bøvlingbjerg; om jeg ville bringe hende til hjemmet i Fousing? Dette kunne jeg dog ikke indvilge i, men jeg tilbød at søge oplyst, om pigen overhovedet var der, og hvis det var tilfældet, måtte det under disse omstændigheder – hun var jo ikke taget af tyskerne – blive forældrenes egen sag, eventuelt bistået af børneværnet, at afhente pigen.

Jeg fandt pigen i køkkenet i Bøvling forsamlingshus, hvor hun sad på række med andre piger og skrællede kartofler, og hun arbejdede for betaling, fik jeg oplyst. Dette meddelte jeg Holstebro Politi, hvorefter faderen og børneværnsformanden afhentede pigen.

Dette var nogle enkelte af de forhold, som kun egnede sig til afgørelse ved forhandling.

Ja, det var en ond tid, om hvilken man kunne sige, „de gode græd og de onde lo“.

Bækmarksbro i 1966.

N. Jensen Dam,
pens. politiassistent.

PS:

I begyndelsen af 1945 fik jeg kontakt med en gruppe af modstandsbevægelsen i Lemvig, og jeg meldte mig til at udføre et stykke arbejde efter en eventuel kapitulation af tyskerne: at indlede efterforskning og undersøgelse mod den del af befolkningen, som uden al tvivl ville få et opgør efter krigens afslutning, og jeg kom til at arbejde hermed fra 5. maj 1945 til 1. juni 1946 i en særlig afdeling i Lemvig med kriminalbetjent Lundberg som leder; vi var ialt 14 mand om arbejdet, og i den tid passede forannævnte Christensen tjenesten i distriktet, og han blev ansat i politiet i Lemvig den 1. juni 1946, og jeg kunne atter vende tilbage til min sædvanlige tjeneste.

Småglimt fra Hemmet-Sønder Vium forstanderskabs forhandlingsprotokoller

Ved sognefoged *N. Thomsen Nielsen*
og *Alfred Kaae*

FRA Bjålum klit til Skovsende plantage strækker den nye storkommune Egvad sig i vest og øst sine fulde 45 km. Hele Nørre Horne herred samlet i én kommune. Ingen kan nægte, at der er historisk perspektiv i denne sammenlægning. Men en kæmpe er det. Nu må ordet *sogneråd* sammen med sognerådsmøde, sognerådsformand, sognerådsprotokol, sogneveje, sognerådsforening og sognekommunale foranstaltninger da forsvinde ud af sproget, sådan som sogneforstanderskab, sogneforstander, fattigforstander og skolepatron gjorde det i vore bedsteforældres tid. Det bliver nu sikkert ikke så let at finde gode mundrette danske ord at sætte i stedet.

I de godt og vel halvandethundrede år, hvor sognets egne har været med til at røgte fællesopgaver som skolevæsen, forsorgen for fattige, syge og gamle og svage, for vejevæsen og mange andre ting, har der hos formændene ophobet sig større eller mindre lagre af forhandlingsprotokoller, regnskaber, kopibøger, lister, breve og skrivelser af mange slags, et sognerådsarkiv, der nu mange steder er smukt ordnet, men tidligere var undergivet tilfældig omsorg og blev hårdt medtaget af tidens tand.

I virkeligheden er sognearkiverne værdifulde kilder til sognesamfundets historie og derigennem til landets historie. I det følgende skal vi fremdrage nogle enkelte sager hentet fra Hemmet-Sønder Vium sogneforstanderskabs og sogneråds ældre protokoller.

Om at være forordningen om ulovlig brændevinsbrænding hørig og lydig

Ar 1843 den 30. april var sogneforstanderskabet for Hemmet-Sdr. Vium forsamlet i Hemmet præstegård og vedtog at underskrive nedenstående skrivelse til beboerne om at være regeringens forbud mod ulovlig brændevinsbrænden hørig og lydig.

Kjære brødre og venner! Det er Eder bekendt, at hs. m. kongen har pålagt sogneforstanderskabet at virke med til smugbrænderiets afskaffelse. Forpligtet dertil som vi ere, undlader vi ikke at efterkomme denne opfordring og beder Eder derfor instændigen at være hs. majs. befaling lydlig sindet, (så) sagen endnu ved kongens hånd kan falde hen uden straf. At det er hs. majs. villie for alvor at gjøre ende på den ulovlige brændevinsbrænden er klart. Ligesom han også har fornødne midler dertil i hænde. Da I derfor dog til sidst ville blive nødsaget til at bøje Eder under magten, så lad hellere med det gode denne sag falde bort. Lad det ikke komme så vidt, at flere af Eder bliver ramt af straffen, forinden I kommer til den overbevisning, at lydighed mod loven er det ene rigtige, som I mest for Eders egen skyld har at udviise.

*H. H. Bruun. Jens Nielsen. Niels Pedersen.
Niels Christensen. Søren Christensen.*

Skrivelsen var beregnet til at oplæse på prædikestolen eller for kirkedøren i Hemmet og Sdr. Vium. I virkeligheden forlangte tolderne, at sogneforstanderne skulle være dem til hjælp med at opsnuse de ulovlige brænderier, hvad disse i almindelighed ikke ville. Derimod ville de nok uddele advarsler både til enkelte og som her til hele folket i de to sogne.

Om offentlig adgang til at overvære sogneforstanderskabets møder

Det var i 1848, at denne sag blev drøftet. Årsagen var frihedsrøret, der førte til, at kongen måtte indgå på at give landet en fri forfatning. I april tilskrev justitsministeren amtmændene, at det ikke var usandsynligt, at der ville komme krav om offentlighed i kommunalrådenes forhandlinger og beder dem æske de forskellige forstanderskabers betænkning om dette. Her blev man enige om følgende betænkning:

- 1) Man anså offentlighed i sogneforstanderskabets forhandlinger for ønskelig.
- 2) Dog forbeholder sogneforstanderskabets medlemmer sig at samles en time, før et offentligt møde er berammet for at gjøre sig bekendt med de omhandlede sagers arter, hvilket vanskeligt og ufuldstændigt lader sig gøre ved cirkulation imellem medlemmerne. Til denne sammenkomst måtte ingen andre end sogneforstanderskabets medlemmer have adgang.
- 3) Til det offentlig bestemte møde måtte enhver beboer af distriktet have adgang, dog kun som tilhørere. Det måtte være enhver anden end sogneforstanderskabets medlemmer forment at tage del i forhandlingerne eller at afstedkomme forstyrrelser. Skulle sligt indtræffe, så måtte sogneforstanderskabet være berettiget til at udvise forstyreren, som i tilfælde af gjentagen overtrædelse af den vedtagne regel måtte fortabe sin ret til at være til stede ved et offentlig sogneforstanderskabsmøde.

4) Skulle imidlertid nogen udenfor sogneforstanderskabet have noget at anke over stedfundne forhandlinger eller have ændringer i anledning af samme, da måtte dette ske skriftligt til forstanderskabets formand dagen efter mødet eller senere. Denne anke skulle da være at fremlægge i et nyt møde.

5) Man bestemte sig derfor til at forelægge beboerne det spørgsmål, om de ønskede den omhandlede offentlighed, men tillige betyde dem, at dersom spørgsmålet blev besvaret bejaende, da ville det blive en følge, at der manglede en lokal, hvor møderne kunne holdes, da man navnlig om vinteren ikke sjældent ville være forhindret i at afbenytte skolestuen til dette brug.

Sogneforstanderskabet vil dog ikke have den omtalte offentlighed antaget som en forpligtelse, som i ethvert tilfælde påhviler det, men forbeholder sig, når omstændighederne gør det tilrådeligt, at holde mødet for lukkede døre eller i alt fald, uden at nogen bekendtgørelse desangående var udgået til beboerne.

Man besluttede dernæst at forelægge sognenes beboere valget imellem ovenstående offentlighed og oplæsning af de i forsamlingen truffne beslutninger og udbede sig deres erklæring om, hvilke af disse de ønsker.

Beboerne var interesseret i at høre, hvad der blev forhandlet i møderne, men var tilfreds med, som sogneforstanderskabet hidtil har praktiseret, at man foretager oplæsning (antagelig ved kirken) eller indkalder beboerne til møde for at høre deres mening om sagen. På grund heraf indstilles det, at beboernes ønske tages til følge, ligesom sogneforstanderskabet, når sagens natur kræver det, ikke vil undlade at indkalde beboerne og affordre dem deres mening, hvilket allerede har været skik. Således vil der ikke fra sogneforstanderskabets side blive lagt beboerne hindringer i vejen, når disse måtte ønske at forelægge en sag for dem.

Om et kunstigt udløb fra Ringkøbing fjord

I begyndelsen af forrige århundrede var Nymindegab vandret så langt sydpå og blevet så ustabil både for udstrømning af vandet fra fjordens mange tilløb og for sejladsen på fjorden, at staten måtte til at arbejde med sagen. Det fortælles, at skibe, der ville ind til Ringkøbing, først gik ind til Fanø for at høre, om *æ mind* var åben, så de kunne slippe igennem, og det var ikke, fordi skibene var særlig store. Det var disse næsten fladbundede tjalke og kuffer, smækker, jagter og galeaser med buttede former, som i umindelige tider havde gået i fart langs Nordsøkysten – også ind gennem *æ mind* og ind til Ringkøbing, hvis købmænd i 1800-tallets begyndelse som redere ejede 21 skibe. Om udløbet siges i 1817, at det er forbunden med store vanskeligheder at komme igennem den smalle rende mellem sandbjergene, som dels fyldes med sand og dels ved strømmen forandrer sit løb, så der til tider er to render.

Fra 1818 og i de følgende hundrede år påtog staten sig at forsøge at lave et stabilt udløb. Hvor mange gennemgravninger og oprensninger og opfyldninger, der er sket, før det endelig i 1931 lykkedes ved sluseværket i Hvide Sande at få op-

gaven løst, skal der ikke her gøres rede for. Derimod kan det ikke skjules, at der ikke altid af fjordens naboer i nord og syd har været enighed om, hvor udløbet skulle være, og til sidst heller ikke om den vandstandshøjde, der var den mest formålstjenlige. At man i ældre tid var betænkelige ved alt for store forandringer ved udløbet, fremgår med tydelighed af nedenstående skrivelse. Den er indskrevet i sognerådets forhandlingsprotokol i november 1864 og underskrevet af fyrretyve mænd.

Der var på den tid tale om at lægge et udløb nord for Årgab, formodentlig omtrent ved det nuværende i Hvide Sande. Desuden var der planer fremme om inddæmning af den sydlige del af fjorden og et havneanlæg ved Årgab. Man kan vist godt sige, at det var i overensstemmelse med tidens tendenser. Vestjylland kom for alvor ind i den økonomiske planlægning efter tabet af hertugdømmerne. Det var ligesom politikerne og storhandelen opdagede Vestjylland, som før den tid havde fået lov til at ligge som et slags u-land uden nogen økonomisk betydning for det øvrige land. Et fjernt og fattigt land, som måtte kæmpe med sine egne problemer. Det er da også tydeligt, at Vestjyllands handelsforbindelser lå mod syd. Vestjylland var i særdeleshed et Nordsø-land med handelsforbindelser rundt til Nordsø-havnene fra Calais til Bergen, men især til Hamborg og til Holland. Allerede før krigen 1863 havde den danske regering søgt at modvirke Hamborgs handelsvælde op gennem Jylland ved at lægge en jernbane fra Flensborg til Husum pegende direkte imod England, vor store aftager. Og før og efter 1870 gennemførte den af vestjyderne så inderligt forhadte minister Estrup sin syd- og vestjyske jernbanepolitik, hvorved den vestjyske længdebane og den sydjyske tværbane mødtes i Esbjerg ved den med samme Estrups jernvilje og fremsyn indrettede eksporthavn. Ikke for intet fik kong Chr. IX sin statue på torvet i Esbjerg; men Estrup skulle have stået med sin hånd på tøjlen; for det var ham, der styrede imod målet både dengang og senere i provisorietiden. Det sidste har vi ikke tilgivet ham endnu, skønt han dermed var årsag til, at et lille folk blev vækket op af den politiske dvale til bevidsthed om, at det havde en magt og ville bære et ansvar.

Inddignings- og udtørringsforsøg i Vestjylland fra Bøvling i nord til Vrøgum syd for Filsø, og i særdeleshed sætter ind i denne tid, må ses som et led i opdagelsen af Vestjylland, dette fjerne, fjerne og øde Vestjylland, som det dog måske alligevel kunne betale sig at investere en smule u-landshjælp i. Forøvrigt må det jo siges, at der blev druknet nogle millioner i disse foretagender, inden ingeniør Bruun kom til og byggede både havnen ved Esbjerg og slusen ved Thorsminde. Men det er altså på denne baggrund, vi må se de gode mænd i Hemmet reagere mod de for dem at se umulige, ja vanvittige foretagender, som her måske skulle sættes i værk, dels med den dæmning og dels med et åbent udløb lige ud for „den hule fjord“, som de siger, og dette vil jo sige den dybe fjord.

Den skrivelse, som vi nu skal læse, om Hemmet-boernes og sognerådets stilling til den foreliggende sag bærer følgende overskrift:

Til den i anledning af det projekterede havneanlæg ved Årgab og i forbindelse dermed værende inddæmning af en del af Ringkøbing fjord nedsatte landvæsenskommission!

Undertegnede beboere i Hemmet sogn finder os beføjede til at fremkomme med og nedlægge følgende påstande for den meget ærede landvæsenskommission betræffende den påtænkte og projekterede flytning af Nymindegab til langt nord for Årgab samt den i forbindelse dermed projekterede inddæmning af fjorden. Det er ikke let, måske endog umuligt for nogen at forudse med hvilket held (det lykkes). Det omhandlede foretagende er tvivlsomt, og så vanskeligt er det vistnok at sige, om det under de forskellige forhold kan virke skadeligt eller gavnligt for os; men så meget er vist, at hvis arbejdet mislykkes, efter at et udløb er gravet igennem klitten – vi vil advare mod dette farlige sted lige ud mod den hule fjord – og der danner sig en bred gab mellem hav og fjord gennem klitrækken, det vil have de allerfarligste følger for os, da vore enge og lavere jorder jævnlig ville blive oversvømmet og afgrøderne dermed ødelagt. Og lige så vist er det, at hvis arbejdet lykkes, og vandet i fjorden i almindelighed kan synke 2 à 3 fod, vil vore enge, der i regelen allerede er højt beliggende, gradved endnu i en meget højere grad blive udsat for at fortørre.

Det påstås derfor:

1) At vi for hvilket af de tvende alternativer, der særligt indtræffer, tilkendes fuld erstatning efter uvildige mænds skøn.

2) At der tilpligtes (koncessionshaveren) at disponere en så rundelig sum hos den danske regering, at erstatning deraf kan udredes, og at denne erstatning må udbetales uden dertil indhentet samtykke, så snart nogen af de nævnte tilfælde er til stede.

3) At der tilkjendes Hemmet sogns beboere en passende strækning af fjordgrunden med en bredde af 300 til 400 alen ud fra land.

4) At der forbeholdes Hemmet sogns beboere ret som hidtil til at fiske i fjordens vande, hvor samme ikke indtørres, samt at de må få uhindret fart og adgang direkte til vandet.

5) Desuden reserverer vi vor ret i fuldeste omfang, ligesom i fornøden fald ret til genkrav, hvis der herimod måtte fremkomme nogen indvending.

Forøvrigt befuldmægtiges gårdmand Niels Bønnelykke Sørensen, Toftum, til at møde såvel ved det nævnte landvæsenskommissionsmøde som til dem, der i den anledning senere måtte blive afholdte, og der at afgøre alt på vore vegne. Lodsjerne skulle betale hans rejseudgifter.

Hemmet i november 1864.

Ærbødigst
(Fyrretve underskrifter).

Efter ældre folks meddelelse skulle den påtænkte udtørring ske ved hjælp af en dæmning, der skulle gå fra Skuldbøl i Hemmet og over til Tipperne og så formentlig over til Bjerregård på Klitten. Planen blev ikke til noget, og vi ældre kan jo endnu huske, hvad der skete, da man i 1910 gravede kanalen ved Hvide Sande. Da tog havet magten og lavede renden så dyb og bred, at det blev årsag til mægtige oversvømmelser; man måtte med store omkostninger lukke kanalen igen, og først da sluseværket blev lavet og åbnet i 1931 fik man det i sin magt nogenlunde at afgøre, hvor høj en vandstand der skulle være i fjorden.

Fjaltring Friskole gennem 75 år

Af Christen Christensen

DET ER i dette forår 75 år siden, Fjaltring Friskole begyndte sin virksomhed. Det vil derfor være naturligt at stoppe op et øjeblik og forsøge at kaste lys over det liv, som er levet i og gennem friskolen i denne lange årrække. Meget er gemt og glemt for altid. Kun lidt er nedskrevet gennem tiderne. De mennesker, der har været med i friskolens arbejde, har levet livet og været klar over, at det levende liv aldrig kan indkapsles i museumsskabe. Alligevel kan de småtræk, som her er samlet om friskolens virke gennem de 75 år, måske være med til, at vi kan føle, hvad der er levet og virket, og samtidig hjælpe os til at forstå, at hvor store forandringer, der end er sket i det ydre, så er det fundamentale i vort skolearbejde dog stadig det samme. Det står for os som en dyb sandhed, at fremtiden gror af dyre minder.

Før begyndelsen

De egentlige årsager til en tings oprindelse lader sig altid vanskeligt udrede. Når det drejer sig om oprettelsen af Fjaltring Friskole, synes det dog, som om præsten M. A. S. Lunds virke i Fjaltring er den betydeligste grundpille.

Markus Anker Secher Lund kom til Fjaltring som præst i 1869 og var den første præst på stedet, som var præget af det grundtvigske livssyn. Pastor Lunds forkyndelse var som et forår på egnen og satte sig dybe spor hos mange mennesker. Den gammelpræstelige stivhed havde han intet af. Lund kom hurtigt på en naturlig talefod med store dele af menigheden. Selvfølgelig følte en del i begyndelsen forargelse over en præst, der var „dus“ med „almindelige“ mennesker, og som kunne finde på selv at hente et læs mursten på et teglværk. Men det var kun småtteri, som hurtigt overskyggedes af Lunds personlighed.

Netop på grund af sit jævne væsen ejede Lund en evne til at komme i kontakt med mennesker. Der samledes en stor menighed i kirken om søndagen for at høre Lunds forkyndelse. Foruden sognets egne beboere taltes også adskillige sognebåndsløserne fra omliggende sogne, der ønskede Lund som præst. Ofte samledes man efter gudstjenesten i præstegården. Engang havde Lund indbudt sin forgænger Meinert til at prædike. Da Meinert bagefter så præstegården fyldes med mennesker, udrød han henvendt til sin kone: Sådan skulle vi have haft det. Dette er

dog ikke ensbetydende med, at Meinert havde været en dårlig præst. Tværtimod er det nævnt, at Meinert var den, der såede, og Lund vandede.

Også ungdommen samledes gerne i præstegården, når Lund og hans kone indbød. Lund kunne selv være med i legen og morskaben på en naturlig måde. Denne evne til at omgås mennesker på en ligefrem måde bevirkede, at både unge og ældre henvendte sig til Lund om hjælp, når mere alvorlige ting trykkede. Og han var i stand til at yde hjælpen. Lund var en munter og livsglad mand, dybt engageret i tidens rørelser, men der hvilede altid alvor bag munterheden.

Pastor Lunds frisind er fremhævet som hans særkende. Det stod for alvor sin prøve i 1875, da valgmenigheden i Bøvling oprettedes. En kreds stod i begyndelsen vakkende over for spørgsmålet, om man skulle danne valgmenigheden eller løse sognebånd til pastor Lund i Fjaltring. Der holdtes flere møder om sagen, hvor pastor Lund selv var med. Da han skønnede, at der var styrke nok til at oprette en valgmenighed, opfordrede han til dette, frem for at søge at styrke sin egen position. Pastor Lund følte sig altid som tjener i åndelige spørgsmål og var stor nok til at tilsidesætte sit eget.

I 1881 flyttede Lund til præsteembedet i Vium ved Viborg. Hans virke gennem 12 år i Fjaltring havde sat sig dybe spor, og han vedblev fremdeles at stå i levende forbindelse med mange af vennerne i Fjaltring, hvad en omfattende brevveksling vidner om.

En udførlig skildring af Lunds liv findes i bogen: Præsten M. A. S. Lund. Den er udgivet i 1915 af Jens Damsgård.

Oprettelsen af Fjaltring Friskole og de første år

Et af de nulevende mennesker, der bedst har rede på friskolens første tid, er Mads Kvist, Ferring. Han fortæller følgende:

Den kreds, der fortrinsvis sluttede op om pastor Lund og hans forkyndelse, var nok fortrinsvis den yngste del af menigheden. Nogle af disse mennesker ville ikke gerne sende deres børn til kommuneskolerne, hvor religionsundervisningen var gammeldags med lærebog på remse, og der ingen vægt blev lagt på at fortælle bibelhistorie og danmarkshistorie for børnene. De blev derfor enige om at tage en mand af deres egen midte som lærer. Det blev Jens Kirkeby, Trans. Han havde en lille ejendom „Kryk i ly“ med vistnok 2 køer. Navnet havde ejendommen, fordi den lå i læ af en stor bakke vest for gården „Løkke“ i Trans.

Jens Kirkeby rejste da i 2 vintre 1882-83 og 1883-84 til Askov højskole for at få uddannelse til lærer.

I sommeren 1887 blev friskole og forsamlingshus bygget i Fjaltring. I forsamlingshusets nordende fik den nyoprettede brugsforening butik. Den begyndte med 36 medlemmer, og Jens Kirkeby, der flyttede med til Fjaltring som lærer, var tillige brugsuddeler i begyndelsen. Forretningen var kun åben 2 eftermiddage om ugen i de første år. Snart blev arbejdet som uddeler dog for omfattende ved siden af lærergerningen. Men Jens Kirkeby fortsatte som regnskabsfører for foreningen, så længe han var i Fjaltring. Desuden var han også medvirkende ved oprettelsen af brugsforeningen i Ferring.

Til skolen var der købt så megen jord (vel ca. $\frac{1}{2}$ tdr. land), så der på dette og et halvt engskifte på Bøvling klit kunne holdes en ko. (Engskiftet har formentlig hørt til „Kryk i ly“). Jens Kirkeby forstod at få stort udbytte af jorden. Men pengelønnen var også lille, da de fleste af friskolefolkene var småkårsfolk. Hans Herping var den økonomisk bedst stillede i kredsen, og han følte selv, at han var forpligtet til at udrede det forholdsvis største beløb i penge. Pengelønnen var kun 400 kr. årlig i de 10 år, Jens Kirkeby blev i Fjaltring.

Alle var klar over, at lønnen var lille, så der måtte ydes tilskud til Hanne Kirkebys spisekammer med både sigtekager og lejlighedsvis slagtemad. En lønningsmåde som ikke ville passe til nutiden, men dengang fandtes ganske naturlig.

Hvad undervisningen angik var Jens Kirkeby en udmærket fortæller af bibelhistorie og danmarkshistorie. Til hjælp ved bibelhistorien havde han en stor billedbibel. Det eneste, vi lærte udenad, var tabellerne. Om vinteren havde vi husflid i 1– $\frac{1}{2}$ time hver torsdag og mandag eftermiddag. Det var en mangel ved undervisningen, at Jens Kirkeby ikke kunne synge, og at Hanne Kirkeby også kun havde liden evne i den retning, men der var flere af børnene, der var gode sangere, deriblandt særlig Peder Rubys og Niels Rubys børn.

Hvad det samlede antal af børn i skolen angår, mener jeg at kunne huske, at vi var 18 i den ny skole efter sommerferien i 1887. Der var så jævn fremgang, indtil Jens Kirkeby rejste 1. maj 1894, da tror jeg nok, vi var ca. 50.

Fra 1. maj 1894 havde vi Christen Christensen Aaes som lærer. Han var kun 18–19 år gammel og skulle på seminarium i Silkeborg efter sommerferien. Han husker vi bedst for hans udmærkede sangstemme og hans gode fortælling af verdenshistorien. De ældste af os havde haft ham som skolekammerat en vinter. Han blev nemlig konfirmeret af daværende sognepræst i Dybe-Ramme N. P. Chr. Nielsen, i hvis hjem han opholdt sig til konfirmationsforberedelse. Fru Nielsen var hans moster. Han gik så til skole i friskolen 4 dage om ugen.

Efter sommerferien fik vi sjællænderen Ole Olsen til lærer. Han var også en god lærer. Jeg gik ud af skolen ved min konfirmation i april 1895.

Tiden fra august 1894 til maj 1919

Som nævnt kom sjællænderen Ole Olsen som lærer efter sommerferien 1894. Han var lærer ved skolen indtil januar 1903. De af hans gamle elever, der endnu

er levende, mindes ham med taknemlighed som en god lærer. Lønnen var imidlertid stadig lille, og da embedet ved skolen i Trans var ledig, søgte han det og flyttede til Trans til januar 1903.

Kr. Pedersen virkede ved skolen som vikar indtil sommerferien 1903. Han afløstes da af Carl Peter Højbjerg. Han har anskaffet skolens første dagbog og ført den meget omhyggeligt. Han har bl. a. målt alle børnene og opgivet deres højde. Ligeledes er det anført, når nogle kom for sent, og hvor mange minutter, det drejede sig om. Det har været et ret almindeligt fænomen på den tid. Flere gange drejer det sig om indtil 50 % af eleverne. Forsømmelser er der også mange af. En af begrundelserne for at forsømme lyder: De wa så kool, å vi bagt.

Højbjerg blev ordineret som præst i juli 1904 og rejste derefter til Amerika en årrække. Siden kom han hjem og blev sognepræst i Ringe.

En kort tid var der igen vikar ved skolen. Til november 1904 kom Morten Nielsen som lærer og virkede i 5 år. Han afløstes af Marius Bødskov, der var lærer i Fjaltring i knap 4 år, og derefter følger Kristian Nielsen indtil maj 1919 eller knap 6 år. Særlig bemærkelsesværdig er det med de mange til- og fraflytninger, der finder sted i disse år. Det er hovedsagelig tjenestedrenge og tjenestepiger, der er tale om.

Poul og Christiane Hansen – maj 1919–oktober 1946

Det lærerpar, der længst har virket ved Fjaltring Friskole, er Poul og Christiane Hansen, der har haft deres virke her i godt 27 år. Poul Hansen er født i 1874 i Dalby på Sjælland. Sin uddannelse til lærer begyndte han med et toårigt kursus på Karise højskole. Senere var han på Askov i 2 år og et år på statens lærerhøjskole. Han har været lærer ved forskellige højskoler, inden han sammen med sin hustru Christiane kom til Fjaltring til maj 1919. Fru Christiane Hansen fortæller „Minder fra Fjaltring Friskole gennem 27 år“:

Det var d. 4. maj 1919, min mand og jeg ankom til Fjaltring Friskole. Min mand skulle afløse Kr. Nielsen, der skulle overtage en lærerplads ved en fynsk friskole. Siden blev han forstander for Klank højskole.

Ved vor ankomst til Fjaltring blev vi modtaget af 2 af friskolens første elever, nemlig gdr. Peder Herping, Trans, der da var skolens formand, og Jens Chr. Ruby, Fjaltring, der var i bestyrelsen. Hans gamle far Niels Ruby, der var med til at oprette friskolen, var endnu levende og tog ivrig del i alt, hvad der angik friskolen. Peder Herpings mor, der også var med fra begyndelsen, levede også, men boede dengang i Bøvling. Desuden var der Marie og Poul Vrå og uddeler Kr. Lisby og dennes hustru Marie. Når jeg nævner disse navne, er det fordi, de dengang sad i skolens bestyrelse, og vi derfor hurtigt kom i nær kontakt med dem. Efterhånden lærte vi de forskellige hjem at kende og mærkede det gode sammenhold inden for skolekredsen. Peder Herping var i mange år skolens formand og gjorde et stort arbejde for skolen, stærkt støttet af sin hustru Margrethe Herping.

Når vi kom ud i hjemmene, var det en selvfølge, at der skulle synges. Både højskolesangbogen og salmebogen blev flittigt brugt, og samtalen drejede sig ofte om åndelige spørgsmål. Men først samledes interessen om skolen og om børnenes undervisning. Det karakterdannende var for dem det vigtigste, kundskabsmeddelelsen kom i anden række. Når dette er sagt, skal det naturligvis også siges, at forældrene gerne så, at deres børn blev dygtige mennesker. Det ene behøvede jo ikke at udelukke det andet.

Friskolen ejedes i begyndelsen af forældre kredsen, men den blev siden en selvvejende institution. Der blev aldrig pålignet forældrene noget bestemt bidrag for børnenes undervisning, men enhver kunne frit yde efter evne. Deraf fulgte, at nogle gav store bidrag, andre mindre og enkelte kun lidt eller slet intet. Ingen behøvede således af økonomiske grunde at holde deres børn fra at søge friskolen. Så vidt jeg véd, slog det i almindelighed til. Lærerlønnen var i de tider ikke særlig stor, men da statstilskuddet var lille, var det vanskeligt at udrede mere. Som vi hørte om i den første friskolelærers tid, var der stadig noget, der hed naturalier, og mange er de kurve med slagtemad og andre gode sager, der gennem årene fandt vej til friskolens køkken. I reglen var det børnene, der kom med kurven, og jeg tror, der næsten var lige så stor glæde hos giverne som hos modtagerne.

Efterhånden blev forholdene for trange i den gamle skolestue, og i 1921 blev den nuværende skolestue bygget. Skolekredsen måtte selvfølgelig selv betale, og alle sluttede op om arbejdet og hjalp håndværkerne, hvor det kunne lade sig gøre. De, der havde heste og vogn, kørte tømmer, sten, grus og andre byggematerialer, og andre gjorde nogle dages arbejde gratis som deres bidrag. Efterhånden blev skolen færdig, og stor var glæden både for børnene og os, da vi rykkede ind i den lyse og rummelige skolestue. Senere blev også sløjdsalen bygget, og efter nogle års forløb blev der bygget toiletter til børnene i forbindelse med sløjdsalen. Også vor lejlighed blev med årene udvidet og forbedret ved at lægge en del af de rum til, hvor Jens Kirkeby i sin tid havde ko og høns.

Jeg vil også minde det gode naboskab, vi havde i Bøvling. Hos Jørgensen Borup og hans kone har vi hentet mange gode råd, især i de første år. Det gamle ord om, at erfaren mand er god at gæste, gjaldt også her. Også valgmenighedens præster skylder vi tak for den håndsrækning, de gav os ved undertiden at tale ved vore forældremøder.

I de fleste af de år vi var ved friskolen, holdt vi forældremøder nogle gange hver vinter. I reglen læste min mand et eller andet fra litteraturen, som han mente kunne have interesse for tilhørerne, men især lagde han vægt på, at disse møder skulle bidrage til at styrke sammenholdet mellem hjemmene og skolen, og ved kaffebordet var der god lejlighed til at tale sammen om skolens arbejde. Med disse møder var det slut, da tyskerne lagde beslag på skolen. Efter først at have taget forsamlingshuset og sløjdsalen tog de også skolen i vinteren 1944. Vi fik lov at låne konfirmandstuen i præstegården og holdt skole der, indtil også den blev

beslaglagt i foråret 1944. Det var svært at få et lokale, hvor der var plads til børnene, da tyskerne havde en eller flere stuer i de fleste hjem. Vi flyttede møblerne ud af vor spisestue og holdt skole der under besværlige forhold en tid. Glade var vi, da vi hen på sommeren pludselig fik skolen fri og efter en grundig rengøring kunne flytte ind igen. Nu håbede vi på at få lov at beholde den til krigens slutning, men den tyske værnemagt ville det anderledes. Kort efter jul 1945 kom der 3 høje officerer og forlangte at få skolen igen. Min mand protesterede kraftigt og nægtede at udlevere nøglen. Dertil svarede de, at døren ville blive sprængt, så der var ikke noget at stille op. Imidlertid var det så heldigt, at tyskerne lige havde rømmet en stor stue på Skalkhøj, og den tilbød Mette og Kr. Sønderby os til skolestue. Der fik vi ro til arbejdet, indtil befrielsen kom. Der var meget at udbedre efter „herrefolket“, men det var lykkelige dage, vi oplevede. Naturligvis var det gået ud over undervisningen ved den omflakkende tilværelse, skolen måtte føre en overgang. Det var svært at gøre den til det trygge sted, som den skulle være, for at børnene kunne føle sig hjemme der. Skolens fester til jul, fastelavn og maj måtte vi også undvære i disse år. Men da 4. maj kom, var alle genvordigheder omsider overstået.

Min mand havde allerede i nogle år tænkt på at trække sig tilbage fra skolegerningen og lade yngre kræfter komme til, men på grund af de sidste års vanskelige forhold blev det udsat, til skolen igen kom i orden efter tyskernes ødelæggelser.

Det blev 1. oktober 1946, vi tog afsked med skolearbejdet i Fjaltring Friskole efter godt 27 års forløb. Vi flyttede da ind i det hus, som skolekredsen havde købt til os.

Peder Smith i Nymølle

Af afd. Forfatter *Johannes Smith*

PEDER JENSEN SMITH er født paa Gaarden „Bladberg“ (Blaaberg) i Meirup Sogn, Hjerm Herred, hvad der fremgaar af følgende Indførsel i Meirup Kirkebog: „1815–20 Martii blev Jens Christensen Lindberg i Blaberg hans Hustrue Sidsel Kirstine Christensdatter forløst med en Søn, som samme Dag blev hjemdøbt og givet det Navn *Peder*. Hans Daab blev konfirmeret 5 S. e. Paaske“.

Han er altsaa ikke døbt Smith og nogen egentlig forklaring paa, at han senere bliver kaldt Smith kan ikke gives; der er ingen af hans Faddere, der hedder Smith, og man skal saa langt tilbage som til hans Farfars Daab i 1717, før man finder Navnet Smid repræsenteret blandt Fadderne, og noget Slægtskabsforhold mellem Hans Smid i Trædholt og hans Datter Anne og Slægten Lindberg synes ikke at kunne paavises, selv om det ved en første Betragtning havde Sandsynligheden for sig.

At han allerede som Barn har været kaldt Smith fremgaar af Skiftet efter Faderen i Hjerm-Ginding Herreders Skifteprotokol under Dato 23/4-1823, hvor han kaldes Peter Jensen Smith.

Ved dette Skifte blev Bohavet nøjagtigt registreret; dets Værdi var: 995 Rdl., Løsøre 231 Rdl., Gaarden „Bladberg“ med 7 Tdr., 4 Sk., 4 Fdk., 2½ Alb., Hartkorn 700 Rdl., Besætningen var 6 Køer, 6 Stude, 4 Kalve, 4 Heste, 24 Faar og 2 smaa Galte.

Det er altid blevet hævdet, at P. Smiths Fader blev forarmet ved Stats-Bankrotten 1813, men hvis denne Overlevering holder Stik, maa det siges, at han er kommet godt efter det i de følgende 10 Aar, da de anførte Aktiver maa siges at være ret betydelige efter Datidens Forhold.

Som det fremgår af vedlagte Anetavle (Bilag I) stammer P. Smiths Fødegaard fra hans mødrende Slægt, idet den første Ejer eller Fæstebonde, man kender, er Knud Poulsen Blaberg, hans Mormors Fader.

Navnet Lindberg stammer fra Gaarden Lindberg i Hanbjerg Sogn, som P.

Smiths Farfars Far Peder Christensen Sketterup giftede sig til med Enken efter Jens Mortensen Lindberg, der havde Gaarden i Fæste til sin Død 1688.

Om P. Smiths Tilværelse efter Faderens Død fortælles det, at han kom ud at tjene, og at det var i Hammerum Herred. Der er i denne Forbindelse nævnt Lindbjerggaard i Gellerup Sogn.

Peder Smith. – Billedet er foræret mig af fru Marie Edsberg, hvis fader, Chr. Iversen i Holsted, havde fået det af P. S.

Som Dreng passede han Faar og skulde samtidig strikke, nogle siger en Hose om Dagen, nogle at han „bandt Salvanter“, een Vante om Dagen, men begge Dele kan jo være sandt. Salvanter blev lavet af ufarvet Uld og var meget anvendt.

I Mandtalslisterne for Gellerup Sogn pr. 18/2-1834 staar Peter Smidt Jensen (19 Aar) opført som Tjenestekarl hos Christen Christensen Lindberg i Kirkeby. Denne Mand, der er født 1793 i Handbjerg, er P. Smiths Fætter (deres Fædre er Brødre). C. C. L. blev i 1827 d. 7/12 gift med Anne Kirstine Pedersdatter, „Tjensestepige hos Svogeren Chr. Feldborg paa Lindberggaard“. Ved Vielsen betegnes C. C. Lindberg som Gaardmand og Ungkarl i Kroglund.

Der er den Mulighed, at P. Smith først har været paa Lindberggaard, uden at der kan paavises nogen Forbindelse med Ejeren Chr. Feldborg, og at han paa et senere Tidspunkt flytter til sin Fætter f. Eks. i 1827, da denne blev gift.

P. Smith, der med Aarene blev en meget velhavende Mand, begyndte paa bar Bund; man siger, at hans eneste Arv hjemmefra var nogle Sølvknapper. Han begyndte sin Løbebane som Forretningsmand med at trave Landet rundt som Uldkræmmer. Hvor længe det stod paa, ved jeg ikke, men det siges, at han som 21-aarig, d. v. s. omkring 1836, købte Nymølle i Sdr. Lem Sogn. Da han raadførte sig med den kendte Købmand Jens Harpøth i Ringkøbing, skal denne have sagt: „Er der Vand nok, og har du Penge at betale med“.

Ifølge Mandtalslisterne af 1834 var Bestyreren af Møllen en 21-aarig Mand ved Navn Christen Sørensen. Det menes at være Chr. S. Lambæk, som senere blev P. Smiths gode Ven, og som er Fader til Søren Lambæk og Marie g. m. den kendte Dr. Hindhede.

Den Virksomhed, P. Smith drev paa Nymølle, var mangeartet, men de forskellige Grene af Virksomheden passede godt ind i hinanden. Han havde en hel Del Opkøbere, som i hvert sit Distrikt af Landet købte forskelligt Affald af gamle Klude, Papir, Reb og Ben; de betalte ikke med Penge, men med forskellige Brugsgenstande: Træskeer, Kamme o. l., som P. Smith handlede med baade en gros og en detail. Det opkøbte blev samlet paa visse Steder, hvorfra det i store Læs blev befordret til Nymølle. Til Sorteringen af dette Materiale havde P. Smith en hel Stab af Folk, der af en eller anden Grund ikke var egnet til andet Arbejde. Baade blandt Opkøberne og Sortererne fandtes adskillige Originaler, men herom i et senere Afsnit.

De hvide Klude blev sorteret fra og solgt til Drewsen i Silkeborg, hvor de blev brugt til de finere Papirsorter. Specialet i Nymøllens Papirfabrikation var det grovere Indpakkingspapir, der var meget stærkt og anvendtes f. eks. meget til Tobakskarduser.

De Ben, der fandtes, blev frasorteret og formalet til Benmel, der i stor Udstrækning brugtes som Gødning. Til dette Formaal byggede P. Smith paa et eller andet Tidspunkt en Vindmølle.

Foruden Papirmøllen og Benmøllen drev P. Smith en Kartoffelmelsfabrik, der var saa omfattende, at Affaldsprodukterne var tilstrækkelige til Opfodring af indtil 10 Stude ad Gangen.

Paa Nymølle fandtes ogsaa en Butik med Kolonial- og Manufakturvarer m. m.

En gros Handelen omfattede foruden Salget af egne Produkter, Import af forskellige Manufakturvarer f. Eks. franske Sjaler og Silketørklæder, der brugtes til Kvinders Hovedbeklædning.

Der blev nok ikke altid betalt Told af disse Varer. Man fortæller, at P. Smith tid Tid havde op til 40 Mand beskæftiget med at bære Varenne over den tyske Grænse.

De Tidens Syn paa Smugleri er jo almindeligt bekendt som meget tolerant, men det menes alligevel, at denne Form for Handel bevirkede, at P. Smith aldrig blev dekoreret, til Trods for at hans mangesidige Virksomhed skulde gøre ham selv-

skrevet dertil, andre hævder dog, at der er blevet ham tilbudt nogle Ordner, men at han har afslaaet dem.

En af P. Smiths Forretningsforbindelser i en gros Handelen var Købmand Tetens i Flensborg.

Til fremme af en gros Salget kørte min Fader Rahbek Smith (P. Smiths ældste Søn) en Overgang rundt i Landet i en Gig, indtil han i 1876 etablerede sig som Isenkræmmer paa Bredgade i Ringkøbing.

Omkring 1875 aabnede P. Smith en en gros Handel i Ringkøbing i et nedlagt Sygehus i Mellemgade. I daglig Tale kaldtes den altid „æ Forretning“.

I 1874 eller der omkring brændte Nymølle delvis; i den ny opførte Bygning blev der installeret en Dampmaskine.

Den smukke have, der hører til Nymølle, er anlagt af P. Smith; da han begyndte paa det, var der en Kone i Sognet, der udtalte, at nu troede hun bestemt ikke, at P. Smith var ret klog, „En Hav' i en Grusgrav“, men hendes Ord blev gjort til Skamme.

I 1882 blev Brejninggaard med tilhørende Brænderigaard udbudt til Salg ved Auktion. Hovedgaarden med 600 Tdr. Land blev solgt til Apoteker Henning Koefoed i Skanderborg for 124.000 Kr., mens P. Smith købte Brænderigaarden med 1200 Tdr. Land for 55.000 Kr.

Brændevinsbrænderiet opgav han, men han drev en Købmandshandel paa Gaarden.

Jorden, der for Størstedelen bestod af Højmose og noget Hede, medens en Del var bevokset med Egekrat, blev lidt efter lidt udstykket og opdyrket. I Mylius Erichsens Bog „Den jydsk Hede (Pag. 284 f. f.) er der givet en Skildring af de Metoder, P. Smith anvendte.

Stenene til Nybygningerne blev brændt af Ler, der fandtes i Gaardens Jord. Der fandtes ogsaa Mergel, som i Forbindelse med Benmel fra Nymølle anvendtes til Behandling af Jorden. Han byggede blandt andet Kratgaarden, Mosegaarden og Ladegaarden. Gaarden „Spjald“ købte han i 1882, men bortforpagtede den.

I 1887 flyttede P. Smith fra Nymølle til Brejning, hvor han boede til sin Død d. 18/1-1897.

Driften af Nymølle blev overdraget hans Søn Janus Smith, der senere købte „Classonsborg“ i Skarrild Sogn, vistnok i 1893, efter at Papirfabrikken i Nymølle var brændt. Det havde iøvrigt den sidste Tid knebet med at faa Vand nok i Nymølle.

Janus Smith skal have givet 80.000 Kr. for Nymølle, hvad der lyder af meget, og han havde vist ogsaa ondt ved at klare sig. Saavidt jeg ved, gik Handelen tilbage, men paa hvilke Vilkaar det skete, ved jeg ikke. Jeg har af Janus Smiths Kone faaet det Indtryk, at Aarene paa Nymølle blev ved at svie til dem, men nærmere Forklaring kan jeg ikke give.

Branden i 1893 har næppe lagt alting øde, det berettes i alt Fald, at „Hollænderne“ og andre Maskiner til Papirfabrikationen blev flyttet til Classonsborg.

Paa Nymølle fortsattes Landbruget. Der hørte 3–400 Tdr. Land til Gaarden, men kun godt 100 Tdr. Land var dyrket.

Til Gaarden hørte et mindre Brug, som Simon Simonsen havde i Fæste. Han var Søn af Maren og Simon, der omtales i det følgende.

P. Smith var gift 2 Gange (begge hans Hustruer var Døtre af Mads Jensen Rahbek til Dalagergaard i Borris og Hustru Øllegaard Constance Krarup).

1. Gang d. 25/4-1841 med Christine Rahbek, f. 2/8-1821, d. 29/9-1848.

2. Gang d. 14/10-1851 med Ottilie Marie Rahbek, f. 22/7-1832, d. 7/10-1909.

Øllegaard Constance Krarups Afstamning findes i den Krarupske Stamtavle, hendes Mands i den af C. C. Danielsens i 1916 udgivne Stambog over den Rahbekske Slægt, men da der i sidstnævnte Bog i Afsnittet: Mads Rahbeks Afstamning findes væsentlige Fejl og Mangler, har jeg udarbejdet en Anetavle.

I Bilag IV. har jeg givet en Oversigt over P. Smiths Børn i de to Ægteskaber.

Mads Rahbek til Dalagergaard og P. Smith var omkring 1850 begge to Enkemænd.

I Præstegaarden i Lem boede der en Jomfru Clausen (Charlotte Amalie Dorothea Clausen), der i mange Aar havde været Lærerinde for Børnene paa Dalagergaard. I Mandtallet fra 1834 staar hun opført som Børneinformator 20 Aar gl.

Mads Rahbek havde bedt P. Smith om at gaa hen i Præstegaarden og fri til Jomfru Clausen paa hans Vegne. Det gjorde P. Smith saa, og han har sikkert gjort det med megen Takt, maaske saa taktfuldt, at det blev mindre klart. I hvert Fald fik Jomfru Clausen den Opfattelse, at det var paa egne Vegne, han friede, og i den Tro sagde hun ja. Fejltagelsen blev efter sigende opdaget paa Stedet, hvad der lyder sandsynligt. Mads Rahbek fik ogsaa sit ja og naaede at holde Sølvbryllup med sin anden Kone i 1876; med sin første havde han haft det i 1842.

Min Fader plejede at fortælle, at han i 1851 var med til sin Fars og sin Morfars Bryllup, hvad der vel heller ikke er helt almindeligt.

Trods sin omfangsrige Virksomhed fik P. Smith dog Tid til at interessere sig for offentlige Anliggender.

Fra 1856 til sin Død var han saaledes Medlem af Bestyrelsen for Ringkøbing og Omegns Sparekasse.

I den vest- og sønderjyske Kreditforening var han sammen med Købmand og Kæmner P. Dalgaard i Ringkøbing Foreningens Revisor fra Stiftelsen og til 1868, da han valgtes ind i Foreningens Direktion efter N. E. Krarups Død.

I det af F. K. Erlang forfattede Jubilæumsskrift (Ringkøbing 1910) er der bl. a. Pag. 68/69 givet nogle Oplysninger om P. Smith.

Sammen med 6 af Egnens førende Mænd var han i 1872 med til at stifte Ringkøbing Bank, og han sad i Bankraadet lige til sin død. Det første Aar var han det ene af de to Bankraadsmedlemmer, der dannede Forretningsudvalget.

Kronprins Frederiks Fond var han med til at stifte i 1865 og sad i Bestyrelsen i en Aarrække.

Som Aamtsraadsmedlem i Ringkøbing Amt spillede han i mange Aar en betydelig Rolle. Det er blevet mig fortalt, at Amtmand Bardenfleth, der hørte til P. Smiths saavel som Rahbek Smiths gode Venner, altid kom over til Nymølle Dagen før et Aamtsraadmøde for at raadføre sig med P. Smith om de foreliggende Sager, og det var almindeligt anerkendt, at der ikke blev meget gennemført, uden at P. Smith var stemt for det.

Ogsaa med Bardenfleths Forgænger, Amtmand C. L. A. Benzon, var P. Smith særdeles gode Venner, og Benzon var en hyppig Gæst paa Nymølle.

En af P. Smiths Svigersønner har fortalt mig, at nogle indflydelsesrige Mænd fra nogle af Amtets fede Sogne ønskede anlagt en ny Vej, og de var ikke i Tvivl om, at de gjorde klogest i at henvende sig til P. Smith først; her mødte de imidlertid afgjort Modstand mod deres Plan, hvad de aldrig tilgav ham. P. Smith arbejdede paa at ophjælpe de fattige Egne ved Anlæg af nye Veje.

Ogsaa Hedesagen havde hans Interesse. Han var Medstifter og Aktionær i flere af de Aktieselskaber, der efter 1864 stiftedes med Beplantning for Øje.

P. Smiths Formueforhold har jeg ikke faaet rigtig Rede paa. Jeg har ikke haft Lejlighed til at se Skiftet efter hans Død eller til at faa nogle Tal derfra.

Da han giftede sig 2. Gang, maatte han jo skifte med sine 3 Børn af 1. Ægteskab. De fik hver udbetalt 25.000 Kr., da de blev myndige.

Iøvrigt havde han sikkert været mere velhavende, end da han døde.

Hans Virksomhed i Brejning siges at have kostet ham ca. 100.000 Kr. For de Penge havde han dyrket Land op og bygget Gaarde, saa de var ikke ødt væk; de kom blot ikke ham selv eller hans Slægt til gode, hvad der vel var flere Aarsager til.

Det siges, at han umiddelbart efter Købet af Brænderigaarden kunde have solgt den med 10.000 Kr.'s Fortjeneste.

Naar hans Børn blev 20 Aar, satte han 5000 Kr. hen til dem. De første Aar fik de Renterne af dem til Lomme penge og siden selve Kapitalen.

Han var ogsaa særdeles rundhaandet med Udstyr, naar hans Døtre skulde giftes.

Paa P. Smiths gamle Dage gik de forskellige Grene af Virksomheden vel knapt saa godt; det vilde være sært andet. Alligevel var der nok en anselig Samling Aktiver i hans Bo.

Han havde selv indsat 3 Executorer, P. Noes, Kagt. Kjær i Skjern og P. Ravnsbjerg, og han havde bestemt, at hans Enke skulde have 40.000 Kr., hvis Renter hun skulde leve af.

Executorerne havde imidlertid ikke Held med at faa realiseret Aktiverne, og saa blev det til, at nogle af Børnene og Svigerbørnene købte dem.

Chr. Høy købte Spjald.

Poul Smith Brænderigaarden og „æ Wasgaard“.

Sophus Smith Ladegaarden.

Dr. Andersen i Lemvig og Chr. Wind til Eskebæk købte i Fællesskab Nymølle for 22.000 Kr. og solgte den nogle Aar senere for samme Beløb. Desuden købte de Ejendommen i Mellemgade, hvor Forretningen havde været. Denne Ejendom solgte de til Bager Mathias Klokker, der havde Naboejendommen paa Hjørnet af Bredgade og Mellemgade.

Om Livet paa Nymølle fortælles der i Slægten mange morsomme Historier og Tildragelser, der er karakteristiske for Tiden. Man har Indtrykket af, at der blev bestilt noget, men at der ogsaa var Tid til Fest og Adspredelse.

Den daglige Husstand bestod af 30-40 Mennesker, men derudover var der meget ofte Gæster eller forskellige Slags Haandværkere, og selv om Maaltiderne ikke var saa komplicerede som nu om Dage, var der nok at gøre i Køkkenet.

Mange af dem, der kom i P. Smiths Brød, blev der saa længe de levede. En Mand ved Navn Niels Andersen naaede f. Eks. at faa 60 Aars Jubilæum paa Nymølle. De Søndage, han i dette Tidsrum ikke var fuld, er snart talte, siges der, men om Hverdagen passede han sit Arbejde. Han var gode Venner med Børn og sagde gerne: „Smiths Barn er gæv' for Niels Andersen“.

Naar det hændte, at 2 af P. Smiths Folk skulde giftes, og det hørte ikke til Sjældenhederne, gjorde han tit Brylluppet for dem. Det skete f. Eks. o. 1866, da Lam-Wolle og Johanne Marie blev gift. En af mine Fastre har fortalt, at hun var med til Brylluppet, og at man paa det Tidspunkt gav Offer i Kirken, hun var imidlertid saa lille, at hun ikke selv kunde naa at lægge Pengene op paa Alteret.

Undertiden blev et saadant Bryllup slaaet sammen med det aarlige Høstgilde, til hvilket det halve Sogn saa at sige var indbudt.

En gammel krumbøjet Kone Maren Simons kom hver Dag rokkende for at hente en Spand Mælk, som hun fik forærende. En Dag, da hun allerede var halvvejs ude af Døren igen, vendte hun sig om og sagde: „Det er sand, Simon har hængt sig i Nat“.

En høj flot Karl, der hed Anders Holm, var en Overgang Smed paa Nymølle; han var forlovet med en Pige fra Holmslands Klit, der hed Ann Frik, og som var Sommerpige paa Nymølle (fra St. Hansdag). Om Foraaret og Efteraaret deltog hun i Fiskeriet som Espige (hun satte Madding paa Krogene og gjorde Nettene i Stand). Det var Skik og Brug, at de unge Fiskere og Espigerne sov i samme Rum i de smaa Huse (Fiskeboder), der var byggede til dette Formaal. En gammel Kone i Nymindegab, der blev spurgt, om dette nu ogsaa gik an, svarede: „Ja, hva der er jo nok dem, der blir gift ved det“. Helt uden Grund var det vel ikke, at Anders Holm ikke kunde døje Tanken om, at hun var Espige, og han havde sagt til hende, at han vilde bryde med hende, hvis hun trods hans Ønske tog paa Fiskeri en Gang til, og det stod han fast ved. Da Ann Frik kom til Nymølle ved Midsommertid (det var i 1875), forsøgte hun at gøre det godt igen med Anders Holm, men forgæves, og en Uges Tid efter, at hun var kommet, hængte hun sig. Der blev sendt Bud til hendes Mor, som ogsaa kom og hentede hende efter nogle Dages Forløb,

men hun var mere ærgerlig over Besværet end sørgende over Tabet og udtrykte sine Følelser med en Bemærkning om, at Datteren lige saa godt kunde have hængt sig hjemme, saa var hun sluppet for Besværet med at komme herom og hente Liget. Der fortælles iøvrigt om Ann Friks Fader, at han gjorde flere mislykkede Forsøg paa at drukne sig, da han en Dag truede igen med at drukne sig, sagde hans Kone til ham: „Se nu at faa Held a'et“.

Han bandt nogle Sten ved sine Fødder, og saa fik han Held a'et.

Den samme Anders var aabenbart ret omsværmet, bl. a. af en af Pigerne i Køkkenet, der hed Frederikke. Hun var en ganske frisk og sød Pige, men hun havde maaske en lidt aparte Mund. En Dag fandt en af de andre Piger paa at sige til hende:

Vel du a', at de kalder dig Frederikke me' æ Mund?

Hvem gør de'?

Ja, de gør saa mange.

Gør Anders Holm osse?

Ja, de' er a vis o, han gør.

Om Aftenen, da de allesammen er forsamlet i Folkestuen, og Anders Holm, som han plejede, stod med en Tommelfinger i Ærmegabet og røg sin Pibe lænet op ad en Væg, gik Frederikke hen til ham og stillede sig op paa hans Træskosnuder.

Er de' sand, te du kalder mig Frederikke me' æ Mund.

Jah, de' ska nok pass.

Hvoffor gør du de'?

Jah hva', det blyver a wal nød te, saalæng' a et ka sej' et me mi Røw.

En af P. Smith's betroede Folk var Jørgen Peter Petersen. Hvornaar han kom til Nymølle, véd jeg ikke, men i Mandtalslisten pr. 1. Februar 1880 staar han opført som Handelsbetjent, 20 Aar gammel, f. i Slesvig. Han blev senere Bestyrer af Forretningen i Ringkøbing og blev taget med paa Raad i mange Spørgsmaal. Om hans Dygtighed er der vist ingen Tvivl, men han var ikke særlig afholdt.

Efter P. Smiths Død giftede han sig, men det gik tilbage for ham, og han begyndte at drikke. Han rejste senere til Amerika, og han døde derovre. Hans Kone hed Marianne og var Datter af Tømrer Søren Jensen (kaldet Jansen) i Lem. De skal have haft flere Børn, der er blevet dygtige Mennesker.

Jeg har gennemgaaet Folketællingslisterne fra 1845–1860–1870 og 1880, og det ses, at det er en broget Stab, der holdt til paa Nymølle, i alle Aldre og fra mange forskellige Egne, nogle fra Nabosognene, men ogsaa en Del fra Sverige, Slesvig, Bayern o. s. v.

Om Sommeren blev der paa Nymølle lavet Pap, der blev lufttørret oppe i Heden. Det skal have været et sælsomt Syn at se hele Hæren af de mere eller mindre skrøbelige Mennesker af begge Køn rykke ud for at samle Pappene sammen, naar det trak op til en Byge.

Men Folkene havde det godt paa Nymølle, Forplejningen var saa god som nogen Steder, og de holdt af deres Husbond, som ogsaa satte en Ære i at behandle dem godt.

Pigerne i Køkkenet gjorde sig ogsaa Umage med Maden, men Motivet hertil var vel, at de vilde tækkes de unge Karle. Det fortælles, at en af dem en Dag havde brugt al Sødsmælken til Risengrøden. Da Fru Smith opdagede det, synes hun, det var for galt og gik ind til sin Mand og klagede over Pigen. Han reagerede dog ikke, som hun havde tænkt sig, han svarede nemlig: A klawer æt o æ Grød. De smaawer mæ godt nok.

Af forskellige Træk, der fortælles om P. Smith, har jeg samlet følgende:

Fabrikant Danielsen i Holstebro fortæller i sin Bog om den Rahbekske Slægt, at han var bedt til Nymølle i 1896 i Anledning af Taksationen over Brandskaden. Til Stede var bl. a. Etatsraad Tværmose og Branddirektør Sagfører Kamp.

Ved Middagsbordet sa' Tvermose da: „Skaal, Pe' Smith! De er den klogeste Mand her paa Vestkysten -- det siger Pe' Dalgaard“.

Det citeres ofte, at P. Smith, naar han besøgte et Firma fx. i København, præsenterede sig med Ordene: „Mi Navn er Pe' Smith, a rejser for mæ sjel“. Min Far hævdede imidlertid, at han aldrig har sagt saadan.

I Hardsyssels Aarbog 1922 fortæller H. P. Hansen, Herning, i sin Beretning om Pæ Egebjerg følgende:

„En Dag kom Amdsraadsmedlemmerne Smith i Ny Mølle og Gaardejer Chr. Overgaard i Gullestrup for at efterse Vejene i Karstoft, og de logerede hos Fru Møller. Om Aftenen havde Smith været ude at se Besætningen, og da der var et Par Kvier, han gjerne vilde købe, blev der sendt Bud efter Pæ Egebjerg, der saa skulde stille paa Gaarden næste Morgen. Ved Solopgang stillede Pæ Egebjerg; men Smith, der allerede var oppe, var glad ved at træffe Pæ Egebjerg og sagde, at han vilde give mere for disse Kvier, end de var værd. Han tænkte vel, at han let kunde gøre en god Handel med den Bondekarl. Smith bød saa 60 Daler for Kvierne; men da Pæ Egebjerg mente, de let kunde koste 100 Daler, og da de ikke kunde blive enige, viste han Køberen ind til Madam Møller. Det trak ud, Klokken blev henad 9; saa kom Madammen og spurgte, om Handelen var i Orden, for nu havde hun Lidkøbet færdigt. Nej, det var den da ikke. Hvad der var i Vejen? Da svarede Pæ Egebjerg: „Smith vil gi Snak faa en Diel a æ Pææng, men a vil ha jænne Pææng!“ „Ja, det tror jeg ogsaa er det bedste“, bemærkede Madam Møller. Smith blev gal, skældte ud og troede, Pæ Egebjerg var taabelig; men det endte alligevel med, at han gav de 100 Daler for Kvierne“.

Om P. Smiths gode Ven Niels Lauridsen Buch til Holmgaard i Lem fortælles det, at han en Dag var ude at køre, og da han var i Nærheden af Nymølle, blev hans Hest „forfangen“; saa gik han uden videre ind i P. Smiths Stald og tog en Hest. „Det kalder a Venskab“, var P. Smiths Bemærkning, da han hørte om det.

En af mine Kusiner, der har kendt P. Smith godt, besøgte mig engang og saa,

jeg havde nogle Sifons staaende, hvortil hun bemærkede: „Naa, du drikker ogsaa Sifon, det gjorde Bedstefar ogsaa, men du bruger vel Glas, det gjorde han ikke, han satte den lige for Munden“.

Hendes Indtryk af P. Smith var iøvrigt, at han var meget blød og mild af sig; han kunde faa Taarer i Øjnene, blot han saa et Barn lege, at han ogsaa kunde blive gal i Hovedet, er der nok Beretninger om, og helt let har det sikkert ikke været for hans anden Kone, der som 19-aarig skulde være Husmoder i saa stor en Bedrift.

Han var stolt af den gode Mad, hun kunde servere for hans Gæster, og selv gouterede han ogsaa et godt Bord, selv om han til daglig var ret nøjsom.

Spiritus nød han meget lidt af, men han røg en Del, navnlig Pibe. Om en ny Præst i Sognet fortælles det, at han altid drak en Snaps med P. Smith, naar denne var til Frokost i Præstegaarden, indtil de opdagede, at de begge to helst var fri for Snapsen.

P. Smith var iøvrigt en flittig Kirkegænger, og der var i Reglen et godt Forhold mellem hans Hus og Præstegaarden.

Hans Fortolkning af Kristendommen siges at have været ret selvstændig; det bliver den jo let hos Mennesker, der har udpræget Trang til Overensstemmelse mellem det de tror og det de gør.

Politisk var han udpræget Højremand, men tog mig bekendt ikke aktiv Del i Politik.

Naar han skulde holde Tale, fik han altid Taarer i Øjnene, saa det gik nok ikke saa tit paa.

Han skal derimod have været en god Fortæller, lun og tør og med mange Øjenkrogssmil.

Hans Sprog var hele hans Liv det jyske Maal, han var vokset op med. Paa en Københavnstur sammen med nogle Venner fra Ringkøbing blev han af Agent Christensens Frue spurgt, om han ikke sagde „jeg“, naar han var i København, hvad hun aabenbart helst saa. Men P. Smith sagde: „Nej! a er kommen gjemmel Verden me den Sprog a snakker, saa kommer a wal og gjemmel Kjøbenhavn mæ'et“.

At saadan et Standpunkt gjorde sig, var han nok ikke uden Sans for, ligesom det sikkert ikke var af Sparsommelighed, han gik saa tarvelig klædt, som han gjorde. Det var en egen Slags Forfængelighed, han dyrkede.

Han havde en Livkjole til ganske særlige Lejligheder, men Bukserne var saa frynsede forneden, at de jævnlig maatte studs. Nogen af hans Sønner skillingede sammen til et Par ny Bukser til Kjølesættet, men man var ikke helt sikker paa, om det passede ham.

Til hans Særheder hørte ogsaa, at hans Kone aldrig fik kontante Penge af ham; hun kunde købe i Regning, hvad hun vilde, saa hun savnede ikke noget, men af Lomme penge fik hun kun, hvad hun vandt i Kortspil. Da hun var dygtig til det, skal hun have klaret sig nogenlunde. Hun spillede ogsaa somme Tider med sin

Mand, men han blev tit ked af det, for hun var ham for skrap. „Hva Kwort har a nu?“ kunde han spørge hende, naar han havde et Par Kort tilbage paa Haanden. „Spar 2 og Ruder 4“, svarede hun omgaaende.

„Naar du ka husk saarn smo Kwort, saa vil a æt spel me dig“.

Nogen Pengepuger var han afgjort ikke; han vilde gerne gøre gode Handler, og han vilde se det trives om sig, men Penge var for ham et Middel, ikke noget Maal.

Jeg har spurgt, om han havde nogen Samlermani og faaet det Svar, at det havde han ikke, det skulde da være gamle Vogne. Han havde bl. a. en Kalechevogn, der havde tilhørt Chr. d. 8.

Han havde god Brug for Vogne, for han kørte jo meget omkring, men en af hans Svigersønner, der er Landmand, har fortalt mig, at han var en sølle Kusk; han ødelagde alle sine Køreheste; jo, for han sad altid og tjattede med Tømmerne og rykkede Hesten i Munden i Tide og Utide, mens han tænkte eller regnede, eller hvad han nu gjorde, og det var Hesten selv, der bestemte Tempoet.

Paa sine gamle Dage havde han to hvide Køreheste, men den ene døde, og den anden blev saa Enspænderhest, vistnok Resten af P. Smiths Levetid. Men de blev da ikke bedre kendt med hinanden, end at Hesten løb løbsk en Dag oppe i Brejning. Da P. Smith blev spurgt om, hvad han gjorde, svarede han: „Hwa a gjord! a sprang av“. Han var da over 80 Aar.

Det var iøvrigt en Køretur, der blev Skyld i hans Død. Han havde været i Ringkøbing i et koldt og barsk Vejr, og da Glasset i Kalechen gik i Stykker, sad han og tog Kulde ind paa den lange Tur. Han paadrog sig derved en Forkølelse, som han døde af, knap 82 Aar gammel.

Næsten alt, hvad man hører om P. Smith, tyder paa, at han var en lykkelig Mand i en virksom og harmonisk Tilværelse. De, der har kendt ham paa hans gamle Dage, vil maaske have faaet Indtrykket af en lidt træt og ensom Mand, men det var dog ikke anderledes, end at han kunde straae af Lykke, naar han fik et af sine smaa Børnebørn ved Haanden.

De gamle blandt mine Fortællere hæfter sig som naturligt er mere ved det Minde, de har om ham fra hans bedste Aar. Han staar for dem som en handlekraftig og munter, men ogsaa stædig og vedholdende Natur, rolig af Væsen og med megen Varme at øse af.

Hvor han kom, mødte han Bekendte, og der var aldrig Fjender, men mange Venner blandt dem. Hans Folk holdt meget af ham og beundrede ham, og hans Børn ikke mindre, og han levede i en Tid, hvor hans Indstilling overfor Samfundet og sine Medmennesker havde de bedste Betingelser.

Han elskede sine Børn og søgte at gøre alt for dem, men han var ret næn over dem, og han havde maaske ogsaa lidt rigelig af den Forfængelighed, som en self-made Mand let faar med Hensyn til sine Børn. De skulde nok lære noget, men de skulde ikke slide og slæbe, de skulde have det godt, de var P. Smiths Børn.

Men Livet gaar jo sine egne Veje, uanset Fædres Ønsker. Man kan være sin egen Lykkes Smed, men kun i ringe Grad sine Børns.

Om ham kan det siges, at han ved egen Kraft og Sind fik mere ud af sin Tilværelse end de fleste.

TILLÆG

Brænderigaarden er i 1882 solgt fra. Den havde da et Tilliggende af ca. 1200 Tdr. Land, hvoraf kun enkelte Parceller var opdyrkede, medens Størsteparten laa hen som Hedemose, d. v. s. lavere, sumpet Hede, hvis Maar først er brændbart, naar det tørres. Kofoed hed Ejeren, der solgte, P. Smith, Manden der købte; den første havde været Apoteker, en elskværdig, entusiastisk Karakter, Frivillig fra otteogfyrre, som nu levede sine sidste Aar i en Egn, der egentlig var ham ganske fremmed, men som han holdt inderligt af; Smith var ægte Vestjyde, en Mand, der fra ingenting havde svunget sig i Vejret ved Nøjsomhed, Arbejdsiver og Handels-talent. han drev Brænderigaarden (med Brændevinsbrænding), ejede Papirmølle, var Købmand, Sparekassedirektør, alt muligt og alting med samme Energi og Held. Forskellige af hans mange Børn sidder nu i samme Egn eller Nabolaget paa større og mindre Hedegaarde, som de driver med Dytighed.

Sit store Hedemose-Terræn stykkede gamle Smith paa en ejendommelig Maade ud i Parceller til Folk blandt sine Daglejere, som det ikke var nemt at „faa i Vej“ paa anden Maade, sære Stødere, Fraskilte, Drankere, Enkemænd, Pebersvende. Paa hver halve eller hele Hundrede Tdr. Land sendte han Manden ud med to Par stærke Stude, hans Bolig var Lade med en Studestald i den ene Ende og et Par smaa Stuer i den anden, selv lavede han sin Mad, passede sig med Vask og alt andet. Om Sommeren var der Græs nok til Studene ude omkring i Mosen, og mens det ene Par græssede, arbejdede det andet. Fra den tidlige Morgenstund til Klokken 9 om Aftenen holdt Manden ud med sine skiftende Studespand. Saadan et Par Stude kan bestille mere end et Par Heste. I Mosen er der temmelig høj Lyng med lidt Græs imellem og paa de sure Steder tillige Pors. Han kultiverer Mosen ved at vende eller „brække“ dens øverste Lag med Ploven, eller ogsaa brænder han Lyngen af til den pløjede Brandlinjes Grænser; saa kommer der en rigelig Græsgrøde. Efter to-tre Aars Forløb pløjes eller „ploves“ det samme om igen, og da der næsten i hver Parcel kan findes Mergel, faar den dobbelt pløjede Jord en Bestrøning af Mergel, omtrent 50 Læs til hver Td. Land; endelig pløjes der en tredje og sidste Pløjning, harves saa og tromles og paa hver Td. Land bliver der saet 500 Pund Benmel, som males hjemme i Brænderigaarden, og som giver den mest nærrende, men ogsaa den dyreste Kunstgødning, hvis Opgave det jo er at forbinde sig med Jorden og drage Syren af den. Med en saa omhyggelig Behandling af Jorden kan man, naar man saar Rug, vente sig en svær Afgrøde, Straaene kan være 4-5 Alen høje, og hver Tønde Land kan give 15 Traver Rug à 60 Neg pr. Trave. Nu er Mosedyrkeren naaet saa vidt, at han kan faa et Par Køer ud. Men da Køerne

skal malkes, og han ikke kan overkomme ogsaa dette Arbejde, maa han have Kvindehjælp til Huset. En gammel Pige, ofte en „lokket“ eller en enligstillet Enke sendes ham da ud, men gennem sin fire-femaarige Eneboertilværelse har han vænnet sig til Selvraadighed, saa nu kan han vanskeligt forliges med nogen Husfælle; de skændes til en Begyndelse bravt og beklager sig over hinanden til gamle Smith, der er tilbøjelig til at holde med sin gode Pløjer og undertiden letter ham for hans Kors og skikker ham en anden Kvinde til Mosehuset, men som oftest forliges Parret som alle andre Stridslystne, naar de faar vænnet sig til hinanden, og det hænder ogsaa, at Forliget besegles ved Giftermaal.

Saaledes har Smith stiftet syv nye Hjem paa Heden, thi det er det smukke ved hans Idé, at Moseparcellerne, der i de første Opdyrkningsaar bestyres for fast Løn, efterhaanden overgaar til Selveje. Paa samtlige syv Parceller holdes der nu en Besætning paa omtrent 200 Kreaturer, hvor der for mindre end 20 Aar siden var ganske ubeboet og udyrket, og hvor kun nogle Faar søgte deres sparsomme Foder. Hele Mosen kostede Smith 50.000 Kroner og anslaaes nu til at staa i 300.000 Kroners Værdi.

Laust Villumsen hedder en af disse Nybyggere i Mosen. Ham besøger vi og snakker med ham om, hvordan nu Livet er rundt for ham herude. Han har slaaet sig godt op og har faaet bygget en Fløj til den Husende, hvor Stalden er, og et Par Fag til sine Stuer. Da han begyndte Arbejdet i Mosen, var der ikke mere Avl, end han kunde bære hjem under sin ene Arm, nu har han 28 „Høveder“ paa Stedet; da Huset blev bygget, var der ikke saa meget Græs, at man kunde sætte Huset paa en grøn Plet, men nu er det grønne kommet til Magten, hvorhen man end ser paa hans Parcel. Men Fremgangen har ogsaa kostet ham Slid. Det er ikke nemt at være ene om at holde to eller flere Par Trækkestude i Trit om Dagen og passe dem om Natten. Megen Hvile fik Laust ikke selv; han kørte gerne et Par Stude trætte paa to-tre Maaneder, saa blev de sat i Fenne og fedede. Ensomt var der jo for Laust, men Kvinder kunde han daarligt have hos sig, han var dem for streng en Herre, de løb alle fra ham; men hende, han har nu, kom stadig igen og bed sig efterhaanden fast i Stillingen. Mange Uger i Træk talte han ikke med noget Menneske, gik bare der den ene Dag som den anden og pløjede Hedemaaren op. Plovjernet var knivskarpt, Laust gik altid med en Fil i Lommen og skærpede Plovens Æg, naar den var stødt paa en Sten. „Blev De nu ikke tungsindig af den megen Ensomhed“, spørger vi Laust. „Nej“, svarer han, „saadan noget tænkte man aldrig paa den Gang, da var man jo ung og rask, men siden hen, da man skrantede lidt og fik Pleje behov, syntes A jo nok, at det egentlig var Skidt med Ensomheden, En kunde jo ha' lagt og døet og ett jen jennest Mennesk' had' vidst'et; det had vat slem for æ Høveder, de var jo omkommen med, de sølle Dyr“.

En anden Mosemand, Niels Vesterbæk, førte sin Ensomhedstilstand igennem til det sidste. Han gik klædt i gamle Faareskind, som han selv barkedede og syede, med den laadne Side indad. Han stank langt bort. Ingen kunde æde som han, et helt

Fad Suregrød satte han ofte til Livs til Nadver, under idelig Stønnen tømte han Fadet til sidste Gryn. Han var stædig som den Jord, han dyrkede, og de Stude, han sled op; saaledes foretrak han altid at bruge raadne Hammelreb, for „det var bedre, at Rebene gik itu end Ploven, naar den stødte paa Sten i Maaren“.

Ved Brejninggaards Egekrat bor en af P. Smiths Sønner paa den saakaldte Ladegaard, der er solgt fra Brænderigaarden. For knapt 10 Aar siden kom han herud, og da var der ikke et Kreatur paa Pladsen, nu holdes der 10 Heste og 50 Kreaturer paa lutter opbrækket Hedemose, hvis Bonitet her væsentligst udviser: en halv Alen moseagtig Lyngskjold, en Alen god Muld og derefter fede Lerlag. Bedre raa Jord findes næppe i Jylland . . .

ERINDRINGER OM P. SMITH

nedskrevet af Landstingsmand *Mads Degnbøl* i Lem efter Samtaler med Jens Toft og Line Lambæk (Dr. Hindhedes Søster)

Naar jeg fra min tidligste Barndom mindes P. Smith, Ny Mølle, staar Billedet af ham for min Erindring som en Mand, der havde megen Lighed med Billederne af de gamle Nationalliberale, idet han var en statelig og kjøn Mand, som man ikke kunde undgaa at lægge Mærke til, enten man mødte ham i Lem eller Ringkjøbing.

Skjøndt det jo ligger saa langt tilbage i Tiden, lever Mindet om ham endnu hos de ældre, fordi hans Livsbane laa saa langt ud over det almindelige, og fordi han i en saa udpræget Grad havde følt Sans og Forstaaelse af Pengenes Mekanik.

Det husker jeg – det var vist 1876–78, at vi havde Besøg af en Trikotagefabrikant fra Gjellerup, der hed Iver Nielsen, han var gift med en veltalende og intelligent Kvinde, der altid kaldtes Stine Lindberg. De var hos os om Natten, og Dagen efter vilde de ned og besøge P. Smith.

Saa vidt jeg mindes, var hun og P. Smith opdragne sammen, da hun fortalte saa meget om hans Barndom og Opvækst, bl. a. hvordan han efter Konfirmationen – også lidt før – begyndte at handle med Hægter, Synaale o. s. v.

Engang vi var en Del unge paa Besøg i Ny Mølle, da kom dette paa Tale, og da fortalte hans Søn Janus Smith, at den Handel, hans Fader omtalte med mest Stolthed, var engang han var i Flensborg. Jeg ved ikke, om det var som Driver med Kreaturer, men han opdagede, at der var kommet nye Høleer frem. De var meget lettere og snildere end de tunge og klodsede, der da brugtes.

Han kunde se, at her laa en Chance, han greb den. Jeg husker ikke, om det var tolv eller tyve, han købte. Dem bar han paa sin Ryg, mens han vandrede med sine Træsko paa til Lem. Det vidnede om Fremsyn og Energi, og det gav en vældig Fortjeneste.

Det omtalte han altid som sin første store Handelsbedrift.

En af de ældste Mænd her i Sognet fortæller, at han en Aften var inde i Butikken i Ny Mølle, og da kom Smith derind, han var i sit allerbedste Lune og fortalte hele Aftenen om sine Ungdomsbedrifter, især om dem som var foregaaet nede ved Kongeaaen, thi den som kunde dreje Tolderne en god Knap blev regnet for en hel Karl.

Smith fortalte, hvordan han kom kørende med et Læs værdifulde Sager op ad Bakke og saa til sin Forfærdelse, at nu kom Betjentene farende paa deres Heste.

At køre fra dem var ikke mulig, men saa fandt han i sin Lomme et Brev, som han ganske rolig sad og læste. Betjentene for forbi ham over og ned ad Bakken. Da drejede Smith hurtig ind paa en Sidevej, og ad hver Ladeluge og Staldør fløj en Pakke ind. De blev hurtig gemt, da Folk forstod, hvad der var paa Færde. Han kørte nu til, hvad han kunde, blev ogsaa naaet af Betjentene, men da var Vognen tom. Siden hentede han ganske roligt sine Sager hjem.

Et andet Træk. -- Smith var paa Vandring med Handelsvarer i sin Kramkiste, og den maatte jo helst ikke være for tung at bære. Derfor var han ude med Silkehalstørklæder, som dengang var stiveste Mode. Prisen var 2½ Daler for de almindelige og 3½ for allerfineste Kvalitet. Saa kom han til en Gaard, hvor der var Velstand til Huse, og de vilde ikke have af de almindelige, men af dem til 3½ Daler. Han havde ingen, men sagde alligevel: Ja, dem havde han mange af. Og saa vendte han Bunken og rodede op i den. Saa fik de Forfængeligheden styret, og han fik flere Penge. Det var saadanne Oplevelser, der morede den gamle Handelsmand.

Et Sted, hvor man saa P. Smith jævnlig, det var paa Strandingsauktioner, som der dengang var en Del af. Her købte han mange Ting, som kom ind i Butikken eller ud med de vandrende Handelsmænd, han havde i sit Sold.

Men det, som bedst huskes, var en stor kolossal Kæmpekokusnød, som blev opstillet i Butikken. Saadan en Fyr havde man aldrig set Magen til.

Som Landmand ved jeg ikke saa meget om ham. Det, der mindes, er, da han anlagde Haven paa de skraaned Brinke. At der kunde gro Træer, tvivlede man paa, men da han gav sig til at plante Frugttræer, da stod Forstanden stille. Og slig Plantning havde man aldrig set. Thi i Bunden af Plantehullerne lagde han et godt Lag af gamle Sager nede fra Fabrikken, og da Folk lo lidt deraf, sagde Smith: „Ja, dette gamle Kram skulde forhindre, at Rødderne gik ned og hentede Kraft af Undergrunden, og saa skulde det blive til Gødning. Da Træerne siden bar rigelig med Frugt, huskede man Smiths Plantningsmetode.

Som før nævnt var han en god Fortæller, men i Folkemunde går der ikke saa mange Historier. Dog er der en, som huskes endnu.

Han havde en gammel Kumpan med en $\frac{3}{4}$ Forstand, maaske knap nok endda, der hed Jens Chr. Linde. Han mente, han spillede en stor Rolle i Ny Mølle. Han vilde til Marked i Ringkjøbing, og da han spurgte Smith om Forlov, var han klar

over, at saa røg hans sidste Spireskillinger. Da kom Diplomaten op i Smith, idet han satte et betænkeligt Ansigt op, idet han sagde: „Ja, saa vil jeg blive hjemme, thi det gaar ikke an at tage afsted begge to“.

Men saa var Jens Chr. Linde klar over, at saa vilde han blive hjemme, da han saa godt kunde forstaa, at det ikke gik an, at de var borte fra Bedriften begge to paa engang. Og saa gik hans Penge ikke til Spiritus dengang.

Naar vi kom derned, søgte vi altid Lejlighed til at træffe Janus Smith, ikke alene fordi han var saa flink, men fordi han havde Bøsser. Der saa vi det første Baglader Gevær, og det var noget, som havde Tiltrækning paa unge Mennesker, og hvergang vi hørte, at nu havde han skudt en Ræv eller Grævling, steg hans Aktier højt i vores Bevidsthed. Derfor da jeg nu i sidste Nr. af Hedeselskabets Tidsskrift saa hans Billede, stiger der mange af den Slags Minder frem fra de unge Aar.

Disse nye Geværer har vi staaet mange Gange og betragtet i Rahbek Smiths Vinduer i Butikken paa Hjørnet af Ringkjøbing Torv, der stod vi Side om Side med de gamle, som i største Forundring betragtede det, som de ansaa for Verdens største Opfindelse, nemlig Walter Woods Slaamaskine. Og det var jo i Grunden ikke saa sært.

Og derfor huskes endnu følgende sandfærdige Historie.

Det var Jens St. Buk, Sdr. Holmgaard, som fik den første Slaamaskine her i Sognet. Saa indbød han en Del af Sognemændene, for at de skulde se Vidunderet arbejde. Da de var kommet til dem selv af Forbavelse, udbød en af de mest interesserede disse hersens Ord: „Det havde A aldrig troet, A skulde opleve at se, at man kan sidde ned paa sin Røv og slaa sin Eng“.

Siden naar Rahbæk Smith udstillede sine Maskiner paa Dyrskuedagen, var det lige ved, at de gode Jyder saa mere paa dem end paa Dyrene.

Hvad P. Smith har haft med at gøre af offentlige Ting, kan man finde Oplysning om andre Steder.

Men et Sted, hvor hans praktiske Syn har givet sig Udslag, er Løvstrup Plantage. Paa en Mindesten, der er rejst for Plantagens Stiftere, som var nogle af Egnens bedste Mænd, findes ogsaa hans Navn. Naar jeg ser paa den, saa tænker jeg paa, at det dog ikke alene var Handel og Dagens Gerning, som optog hans Sind, men at han ogsaa tænkte paa Fremtiden og Efterslægten.

Efteraaret 1940.

Mads Degnbol.

BILAG I.

A – Far B – Mor

Peder Jensen Smith f. 20/3-1815 i Blaabjerg, d. 18/1-1897 i Brejning, begr. i Lem.

A g. 18/11-1802		B	
Jens Christensen Lindberg Ejer af Blaabjerg i Meierup S. db. 5/3-1766, d. 21/4-1823		Sidsel Kristine Christensdatter f. 25/12-1784, d. 22/5-1816	
AA g. 15/9-1751	AB	BA g. 22/3-1779	BB
Chr. Pedersen Lindberg db. 28/9-1717, d. 29/12-1783	Magdalene Jensdatter Bruusen f. ca. 1728	Chr. Pedersen Blesberg senere Blaaberg db. 23/3-1754, d. e. 1801	Mette Knudsdatter Blaberg f. 29/9-1755 d. 22/11-1820
AAA Peder Christensen Lindberg f. 1657 i Skiettrup, Hjerm S. bg. 3/6-1731	ABA Jens Christensen Bruusen f. ca. 1681, d. 1755	BAA Peder Christensen Blesberg f. 1687, d. 1762 g. 19/9-1749	BBA Knud Poulsen Blaberg
AAB Marcen Nielsdatter f. ca. 1682, bg. 24/2-1763	ABB Kirstine Marie Jensdatter	BAB Kirsten Christensdatter f. ca. 1724, d. 2/1-1796	

AAAA antagelig Christen Espersen i Skrettrup, Hjerm S.*)

*) Om denne og Slægten se nærmere Hjerm Sogn I, S. 204. Red.

BILAG IV.

P. Smiths Børn

I første Ægteskab fra 25/4 1841 29/9-1848.

1. *Trillingen*, dødfødt i 1842.
2. *Øllegaard Constance Smith*, f. 27/10-1843, d. 27/2-1923, ugift.
3. *Mads Rabbek Smith*, f. 11/1-1846, d. 17/11-1921.
7/1-1886 g. m. Claudine Kierkemann, f. 20/4-1858, d. 31/5-1917. 9 Børn.
4. *Jens Christian Lindberg Smith*, f. 19/6-1848, d. 19-1923.
14/10-1875 g. m. Martini Skikkild, f. 23/2-1849, d. 17/3-1900.

Om Nr. 2 og 3 findes der i Medd. Nr. 6 om Familien Krarup en Biografi. Nr. 4 kom som spædt til Dalagergaard, hvor han voksede op. Han kom senere i Købmandslære og var en Tid i Butikken paa Ny Mølle. Etablerede sig omkr. 1875 i Ringkøbing, men flyttede senere til Svendborg. Han levede i mange Aar som Rentier og rejste meget i Udlandet. Hans Ægteskab var barnløst.

I andet Ægteskab fra 14/10-1851 til hans Død 18/1-1897.

1. *Christine Smith*, f. 3/9-1852, d. 12/12-1933 i Holstebro.
16/10-1874 g. m. Konsul Chresten Høy, f. 27/10-1845, d. 18/3-1901.
12 Børn. Drev en Tømmerhandel, Tobaksfabrik m. m. i Ringkøbing.

2. *Janus*, f. 15/3-1855, d. samme Aar.
3. *Janus Christian Henrik*, f. 12/3-1857, d. /9-1926.
30/9-1887 g. m. Marie Kandelsdorf, f. 18/3-1868, d. /10-1933. Ingen Børn.
Fra Classonsborg flyttede de omkr. 1913 til Viborg og derfra nogle Aar senere til Brunshaab ved Viborg, som deres Adoptiv søn Oscar Smith drev som Pap- og Papirfabrik indtil sin Død 29/11-1941.
4. *Sophus Bygum*, f. 19/3-1859, Gaardejer i Brejning, d. 1941.
20/10-1893 g. m. Sofie Larsen, f. 27/4-1866 paa Trøstrup i Timring. 8 Børn.
I Mandtallet for 1880 nævnes han som Forvalter paa Nymølle.
5. *Charlotte Amalie Dorthea Smith*, f. 12/5-1862.
18/10-1883 g. m. Chr. Hansen Wind, f. 29/5-1857, d. 15/4-1941.
Har haft Eskebæk fra 1882-1908, derefter Mellerupgaard ved Randers, senere Hoppesgaard ved Kolding, Belvedere i Kolding og flere andre Gaarde, sidst Leragergaard i Hvissinge, hvorfra han flyttede i 1928. 9 Børn.
6. *Thura Frederik Krarup*, f. 23/7-1864, d. samme Aar.
7. *Cecilie Christine Magdalene Smith*, f. 26/11-1866, d. 22/11-1939.
16/10-1891 g. m. Anders Nielsen Andersen, Læge i Lemvig, f. 12/2-1861, d. 25/10-1925.
7 Børn.
8. *Poul Stockholm*, Gaardejer i Brejning, f. 7/4-1869, d. i Snejbjerg.
20/3-1891 g. m. Birgitte Damgaard fra Lergrav, Aulum, f. 17/12-1869. 12 Børn.
9. *Regine Johanne Sofie Smith*, f. 4/4-1871, d. 7/1-1928.
28/12-1888 g. m. Peter Ulrik Møllgaard, f. 5/5-1862, d. 3/7-1938. 14 Børn.
Møllgaard var Manufakturhandler, først i Ringkøbing, senere i Holsted, Langaa og København.

P. Smiths Efterslægt har jeg optalt til følgende (3. og 4. Led dog ret løseligt regnet):

i 1. Led	14
i 2. Led	71
i 3. Led	ca. 115
i 4. Led	ca. 10
	ca. 210

Faster sogn

SMÅ KAPITLER AF SOGNETS HISTORIE GENNEM LANGE TIDER

Ved *Jan Aas Jansen* og *Alfred Kaae*

Forord

GENNEM en del år har Jan Aas Jansen arbejdet med Faster sogns historie, og resultatet af dette arbejde blev for nogle år siden indsendt til redaktionen af *Hardsyssels Årbog*. Man mente dog ikke, at det kunne trykkes, som det forelå, men blev enig med forfatteren om, at dersom det blev bearbejdet og noget forkortet, så kunne årbogen optage det, så Jansens værdifulde hjemstavnhistoriske arbejde dog ikke skulle forblive i hans skrivebordsskuffe. Omarbejdelsen af manuskriptet har dog ikke været større, end at Jansens navn stadig må stå forrest på titelbladet som samler af det lokale historiske stof, for hvis rigtighed hans gode navn må stå inde. Fra Lundenæs lens papirer er dog tilføjet enkelte ting, og det samme er tilfældet ved omtalen af stednavnene og nogle andre steder.

Alfred Kaae.

Ind i sognet

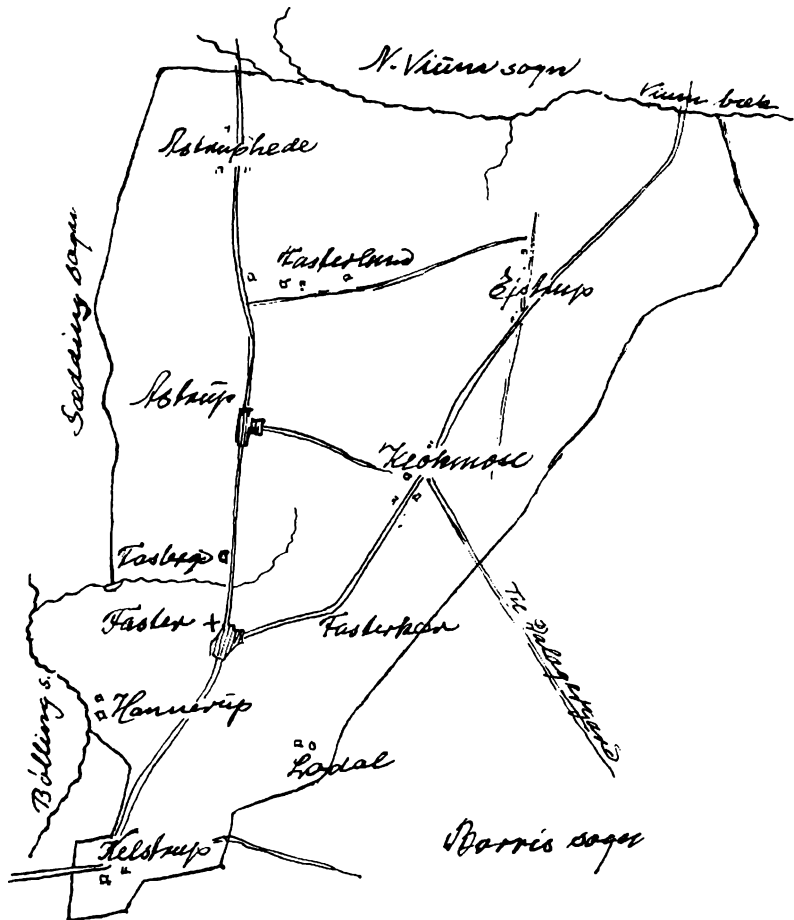
Det er sagt et sted af forfatteren Salmon Frifelt, at i gamle dage kaldte man Sædding og Faster sogne for „smørhullet“ i Bølling herred.

Mon det ikke for vort sogns vedkommende er lidt overdrevet. Dog ligger de to sogne sammen med Hanning og Bølling så nogenlunde midt i det gode Bølling herred, der altså bliver billedets grødfad; men for nogle hundrede år siden var der nu alligevel for vort sogns vedkommende lovlige megen hede i „smørhullet“.

Lad os i tankerne foretage en rejse igennem sognet for op imod 300 år siden ved at følge sognets hovedveje fra syd til nord: Viborgvej og Holstebrovej.

Vi kommer fra Skjern, fra Skjanbrow, der for det gamle Bølling herreds folk var mere end et overfartssted. Her har retten været sat for herredet siden 1814. „Ska vi te Skjanbrow?“ lød det, når man ikke uden rettens mellemkomst kunne forliges.

Vi kommer fra Skjanbrow forbi det gamle kongeslot Lundenæs, hvis forgyldte vindfløj hviner i hængslerne. Ved Faster sogns sydende træffer vi en forfalden

Kortskitse over FASTER sogn.

gård. Det er Kjelstrup, en ødegård, hvis jorder er delvis tilgroet med lyng. Vejen fortsætter gennem Handerup hede. Herfra ser vi i vest fire ejendomme i Handerup by, og langt ude østerpå ligger i Lodahl to små ejendomme. Vejen går videre i heden og tæt sydøst om kirken på Handerup bakke efter Fasterkjer med Viborgvejen. Når vi her kommer forbi byen med fire gårde, så er vi i den store Østerhede; igennem denne går vejen østen om Klokmoses fem halvgårde og forbi Ejstrups tre små ejendomme og så ud i den sorte hede efter Jegeris og Vorgod og videre ad Viborg til.

Vi vender tilbage til Handerup bakke med den kullede kirke og tager så med vejen ad Holstebro. Lidt forbi kirken kommer vi til Annekskirkegården tæt ved bækken. Der er ingen bro over bækken, men et vadested. Vi kommer nu forbi Fastergård, der ligger ene og fra gammel tid bærer sognenavnet, og nu går det gennem heden til Astrupgård, der også ligger som en enlig gård. Herfra skimtes et par kilometer ud i nordøst Fasterlunds eneste gård midt i en tilsyneladende uoverskuelig hede. Og så er der ikke på den tid flere menneskeboliger i sognet.

Areal og folketal

Skønt Faster sogn er næsten 6000 td. land stort eller i moderne mål 3304 ha, så var der for 300 år siden kun disse 23 ejendomme, som var beboet af 26 familier. Langt den største del af sognet var hede og kær. I 1683 var der 752 td. land under plov, resten lå hen i naturtilstand.

Hver husstand havde altså gennemsnitligt ca. 30 tønder land dyrket jord at leve af foruden hede og kær. I vor tid er det samlede landbrugsareal på 3166 ha, hvilket til en befolkning på 1080 fordelt på 287 husstande kun bliver ca. 20 tønder land til hver husstand; men vi må jo så huske på, at vort levesæt er meget forskelligt fra de gamle Faster-boers.

Skønt der altså var umådelige strækninger af sognet klædt med lyng helt op til omkring 1850, så er det ikke ensbetydende med, at disse arealer lå unyttet hen. Kær og heder blev jo i høj grad udnyttet. Her græssede fårene og ungkvæget, tildels også køer og heste; her slog man lyng til foder og til at ilde bagerovnen med, man plukkede tæklyng til husenes tage for at spare på rughalmen. Her skar man i tusindvis af „hin herlige med lyng begroede hedetørv“, som det hedder hos en af den tidlige enevældes forfattere. Hedetørven havde som lyngen rige anvendelsesmuligheder. Først og fremmest brugte man den som brændsel på arnen i køkken-skorstenen og i bilæggerovnene. Hvert efterår blev den nederste del af de klinede husvægge klædt med opstablede tørv for at skærme husvæggene for frosten og tagdryppet. Man brugte lyngtørven som strøelse i staldene, og når det skulle være helt rigtigt, blev bunden i møddingen klædt med lyngtørv, og i forårstiden blev alt tørveaffald blandet i møddingen for at gøre den så stor som mulig. Den bonde, som glemte at drøje sin gårds mødding på den måde, blev regnet for en forsømmelig landmand.

I virkeligheden var det sådan, at gårdene med de dyrkede marker lå som pletter af agerland i lyngheden, mens hele sognet nu er så godt som opdyrket. Samtidig voksede folketallet i sognet:

1787	var der	174	indbyggere	i sognet.
1801		192	-	-
1850	-	-	339	-

1901	—	—	687	—	—	—
1925	—	—	1024	—	—	—
1958	—	—	1150	—	—	—

Sidstnævnte år var der i sognet 170 landbrugsejendomme og 100 huse.

Sognegrænser

I små som i store samfund har grænserne til naboerne altid været afsat efter visse af begge parter vedtagne beslutninger, enten disse nu var frivilligt indgåede vedtagelser eller den ene part påtvungen. Sådan var det også med sognegrænserne. De var retsligt sikrede. Blev der strid om dem, så var det en pligt for herredernes sandemænd at udforske skellinien og fastsætte den. Sandemændene var et gammelt retsnævn, som man havde stor respekt for. Noget af de ældste man kender af betydelige handlinger her fra sognet er et sandemandstoug om sogneskellet mod nord, hvor sognet er adskilt fra Herborg og Nørre Vium ved Nørre Vium bæk. I året 1540 satte herredets otte sandemænd her ret skel imellem Astrup og Fasterlund på den ene side og Fiskbæk på den anden. Deres beretning lyder sådan:

Den første sten sattes vest for Haffuelsvad ved bækken imellem Fiskbæk og Fasterlund. Siden fulgte vi så vester op med samme bæk og fulgte så op med den gammel søndre grob, som ligger på kieret hart imod, som en anden gresse grob løber; der satte vi den anden sten imellem Astrup og Fiskbæk; der gjorde vi vor ed og rette markskel. — Vester derfra til Sæden mark vedvarer, og så øster fra samme sten igen til den første sten, vi satte vesten Haffuelsvad, og siden østen til Ejstrup mark vedtaget, der gjorde vi vor toff og svor ret markskel imellem Fasterlund og Fiskbæk.

Under skelstenene blev der lagt kul og flint, uforgængelige ting, som skulle vidne, at her var skelsten. Det hedder sig, at dette skel et par hundrede år senere blev kendt for at være urigtigt; men alligevel er det sognegrænse den dag i dag.

Imod vest grænser sognet med Sædding og Bølling, hvor skellet i 1578 blev fastsat af adelsmanden Ivar Lunge, som dette år havde købt Slumstrup. Den sydlige del af skellet udgøres her af Kirkeåen. Den sydligste spids af sognet grænser ved Kjelstrup til Skjern. Et sogneskel blev i 1786 fastlagt imellem Faster og Borris. Det skete under stor højtidelighed den 26. maj, og skelforretningen er underskrevet af samtlige lodsejere i Vium, Faster og Borris heder.

Imellem Borris og Faster begynder skellet ved Loudal og går øster på langs med Loudal dal til en sten nu forsynet med flint og kul, derfra igen lige efter Bukhøje eller Studshøje til en sten 20 skaft derfra østen vejen, og så går skellet med bemeldte vej, den løber over enden af Ejdal og så i nordøst med samme vej til vejen fra Dalager, som går nær på en trebunden skel, som står østen bemeldte vej, og er da nu hedens skel imellem Borris, Faster og Vium sogne.

Skellet imellem Borris og Faster begynder der ved den trebunden hovedhjørnesten og går derfra i nordvest til en sten forsynet med flint og kul og så lige derfra

i linie over Roderdsdal mose til en sten, som står tæt østen vejen ved Vester vadørne Borris bæk.

Det blev samtidig bestemt, at provst Stefansen for fremtiden skulle have sine tørv hvert andet år i FASTER hede, og de bønder til Lundenæs på Borris Nørreland, der er pligtig til at levere ham tørv og lyng, skal have frihed til – i hvad forandring der end sker – at grave og slå hovtørv og lyng i Borris sogns hede, og de øvrige Lundenæs bønder ligeså deres hovtørv og lyng i FASTER hede, dog at de ikke kommer sognets bønder for nær i deres egen lyng- og tørvejerring. Alt sognevis fællesskab i disse heder bliver ophævet, og beboerne skal herefter være fornøjet med det afsatte skel som med de påberåbte skelsten og oplagte jorddynger, hvormed skellet skal være forsynet inden 2. juni. Dokumentet har mange underskrivere fra de tre sogne og blev læst på Bølling herreds ting den 7. august samme år.

Blandt underskriverne er N. Hansen fra Lønborggård, som ejede Lundenæs, provst Stefansen, Rosenvinge til Slumstrup og M. Rahbæk på Ahlergård.

Sognets stednavne

Sognavnet staves i „Ribe Oldemoder“s kirkeliste fra 1325 som det nu skrives. Udtalen er nærmest som FÅster med langt å. Der er gjort flere forsøg på at finde navnets tyd. Man har foreslået, at det skulle være *farsted*, som skulde være overgangstedet over bækken mellem gården FASTERgård og kirken. Om ordet *farsted* her på egnen har været brugt i den tyd, er vist ikke så rimeligt. Det var jo ikke ligefrem noget færgested, men blot „en voj“. Der har også været gisnet på, at navnet betød et fast sted. Kirken ligger jo på Handerup bakke, og altså på et fast og tørt sted, og det er vel den, der bærer navnet. I og for sig lyder det tillokkende, men er vist for kunstigt alligevel. Vi må vist hellere holde os til den forklaring, som Svend Aakjær gav, idet han sagde, at ordet FASTER betyder noget indhegnet. Måske er det den første FASTERgårds mand, som hegnar sin toft, eller det er et hegn helligområde, hvor senere kirken blev bygget. Vel nærmest det sidste.

Af bebyggelsesnavne har Kjelstrup, Handerup, Ejstrup og Astrup den kendte endelse -strup og -rup, der har betydningen: torp eller nyrydning, ny opdyrkning. Navnernes forstavelse er sandsynligvis personnavne. Således i Kjelstrup måske navnet Kjeld. I Astrup måske navnet Asti eller Aist. I Ejstrup kan der være mulighed for kvindenavnet Estrith, og ved Handerup kan vi måske have mandsnavnet Hani.

I FASTERlund må der have været en lille skov, da navngivningen fandt sted, og FASTERkjær er kærret navngiver; i begge tilfælde med sognavnet som forled og formodentlig ret sene. Navnet Lodal eller Lodahl indeholder vist fuglenavnet lo, der er et gammelt navn på hjejlen. Dalen lå i ensom hede, der netop blev foretrukket af disse fugle. Klokmose har næppe noget med et urværk at gøre. Forstavelsen klok er nok det samme som klak, der betyder en knold. Muligvis har mosens overflade haft mange små forhøjninger, hvor mosset er groet op i knolde. Navnet

skal fortælle om mosens udseende. Der findes i S. Lem et lignende navn. Det er Hatkjær. Her har knoldene lignet hattepulde ud over kærret.

Et morsomt naturnavn traf vi i *Haffuelsvad*. Det hentyder vistnok til noget kratbevoksning eller buske af vidier. Hagelværk kaldte man i ældre tid ofte noget, der brugtes til at flette gærder af. Ordet findes nok også i Hagelskær, en gård i Ikast.

Oldtidsminder

Jo, sognet har adskillige oldtidsminder, især af de meget små, der ligger på markerne som flinteflækker o. l. og venter på at blive samlet op og registreret. Men de store og kostelige minder som de store stengrave og andre store gravhøje. Hvor har de gode FASTERBOERE mishandlet dem. I „Trap“ siges, at der i sognet findes 18 – atten – gravhøje; men der har været 125 engang, og hvem har ødelagt fædrenes grave? Har der været en flok vandaler i landet? Nej, men visse folk har kunnet tjene 75 øre ved at kløve sten og køre fyld ud, og det er jo penge i en fattig tid. Men hvor er landet blevet fattigt og slet ved den nævenyttighed.

Grundtvig sagde engang, da man især på Sjælland havde begyndt at ødelægge de store stengrave og andre høje: „Gravhøjene ejer ingen; thi af dem skatter og skylder ingen mand, og hvad ingen ejer tilhører kongen“. Men først i året 1937 kom den lov, der freder alle fortidsminder og dermed alle høje. Den kom 100 år for sent.

Bølling herred har været et af de herreder i landet, der var rigest på oldtidsminder. I 1883 blev der talt ikke mindre end 1625 oldtidshøje, deraf 10 jættestuer, 27 langdysser, 2 runddysser og 10 langhøje og resten runde gravhøje. En stor del var dog allerede ødelagt på den tid. Vi skal helt tilbage til tiden før 1800 for at komme foran den tid, der blev så hård ved de store stengrave.

Præsten hr. Christen Hvid i Borris og FASTER fortæller i en indberetning til Ole Worm i 1636, at der „vesten og norden ved Lodalbjerg er en forfærdelig stor kæmpegrav i en lang høj med store sten omsat og en stor sten øverst derpå mer end 4 alen lang og 4 bred. Højens længde imellem stenene fra begge ender er mer end 112 alen“. Det er ca. 75 meter. Tænk om den havde ligget der hel og holden i vor tid! Hr. Christen fortæller videre, at der syd for kirken er en høj, der kaldes Bavnehøj. Imellem FASTERGÅRD og Astrup ligger Arvehøj, og nogle høje nordøst derfor kaldes Ullerhøje. Østen for kirken i heden er en stor høj, kaldet Møgelhøj, og imellem den og Grønhøj er et hul i jorden som en jordkælder. Det er længere, end det er bredt som et menneskes grav og kosteligt med stene besat på alle sider og kaldes Kjeldkyk. Østen for byen Klokrose er 3 middelstore høje. Udi dem er gruelige store og brede stene i jorden, og andre lige så store med mindre stene omkringsatte og fra de nederste ophøjet og kaldes almindeligt kæmpeovne. Syd for byen Ejstrup er en kæmpegrav ved 54 alen lang.

Den store kæmpegrav ved Lodalbjerg og den ved Ejstrup må være langdysser,

som vel nok er de stengrave, der syner mest i landskabet. Kjeldkyk og kæmpe-ovnene ved Klokmose må være jættestuer eller rester af sådanne.

I nutiden kendes følgende højnavne: Moshøje og Grønhøj i Fasterkjær, Arvhøj ved Fastergård, Viborghøj ved Astrupgård, Fladhøje eller Pottehøje har ligget, hvor Astrup by ligger, Højstehøj i Fasterlund og Naphøj i Klokmose heder.

Gårde til Lundenæs len

Som et slags kuriosum kan nævnes, at der findes en gammel jordebog for lenets gods så langt tilbage som fra 1498, og i denne middelalderlige fortegnelse over lenets gårde træffer vi nogle gårde i Faster sogn. Skønt det næppe med sikkerhed er muligt at bestemme, hvilke gårde der er tale om, vil vi dog se, hvad den gamle jordebog skriver:

Bent i Klokmossæ (giver i landgilde) 1 ørte rug beyæ, 1½ pund smør, skovsvin, skovvogn, får, lam, høns, goss, 8 skll. leding og sætgærd, 8 skp. kongstet, 3 las hø, 3 las lyng, 5 las tørv, 1 tallas tag og 3 td. kul.

Christen Jensen i Klokmossæ (giver i landgilde) 6 skp. rug beyæ, 1 pund smør, skovsvin, skovvogn, får, lam, høns, goss, hø, tørv, kol, tag ut prius, 4 skll. leding og sætgærd, 4 skp. havre kongstet.

Per Poelsen i Astrop (giver) 7 skp. rug, 1 pund smør beyæ, skovsvin, skovvogn, får, lam, høns, goss, hø, torv, lyng, tag, kol ut prius, 4 skll. leding og sætgærd, 4 skp. havre kongstet.

Nis Thammesen i Tordz hustet (giver) 2 ørte rug og skovsvin. De to gårde i Klokmose er måske hele bebyggelsen der. Gården i Astrup må vel være Astrupgård. Disse tre gårde har været selvejergårde, da de svarer leding. Klokmose nævnes da også i senere jordebøger som en jordeggen gård med to mænd i. Tordz hustet ligger nok i Handerup. Det er sikkert den ejendom, som kaldes Thorr. Skønt den kaldes et hussted, har den dog så stor en landgilde, at det svarer til c. 3 tønder hartkorn.

Vi forundres noget over at se den righoldige liste over landgilden. Foruden det almindelige af gårdenes produkter: korn, smør, svin, skovvogne og små husdyr er her både hø, lyng, tørv, tag eller rugtag, tækkehalm, og kul, hvoraf Bent giver 3 tønder og de to andre gårde ut prius, der vist betyder som den første. Det må vel være tørvekul, som har været brændt i mange moser og brugtes som smedekul. Der er endnu flere steder mærker efter kulbrænding ved moserne her i Vestjylland.

I en senere jordebog fra 1636 nævnes følgende gårde som lenet tilhørende: 3 bol i Ejstrup, Chr. Pedersen, Knud Mortensen, Jacob Pedersen, 1 gård Fasterkjær, Peder Madsen og Sidsel Hanskone, 1 jordeggen gård Klokmose, Thammes Christensen og Peder Mortensen.

Peder Madsen i Fasterkjær havde fået ejendommen i 1634 efter Chr. Sørensen for 40 daler i indfæstning. Knud Mortensen i Ejstrup havde fået fæstet i 1618 og

gav 24 daler i indfæstning, hans formand hed Chr. Christensen. Thammes i Klok-mose var næppe helt ung, i 1617 fæstede han en fjerdedel af Moesgård i Skjern, der var øde, og det gjorde han nok for engens skyld.

Sognets gamle gårde

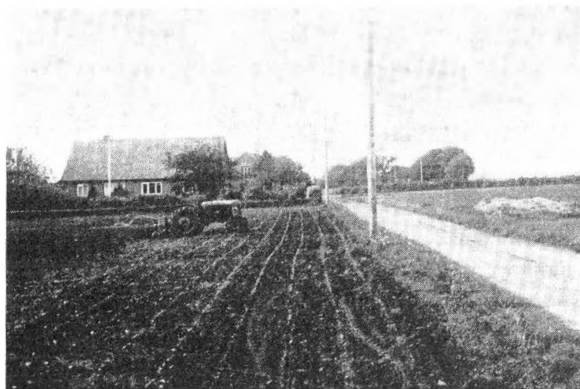
ASTRUP. Det er Astrupgård, som vi allerede har stiftet bekendtskab med. I 1683 hører den under Debjerglund og havde 71 tønder land dyrket. Efter udskiftningen af sognets fælles jorder havde gården et areal af 820 tønder land. Der var to fæstere, Anders Knudsen og Jens Andersen, og de havde fået deres mangeartede landgilde konverteret til en vis sum penge, der også gjaldt for ægt og arbejde, så der ikke var noget hoveri at udføre. De var fribønder.

Jens Andersens gårdspart gik i arv i slægten således: efter Jens Andersen følger hans søn Morten Jensen, så dennes søn Peder Mortensen til 1783, så hans svigersøn Jacob Pedersen og hans svigersøn Chr. Sørensen til 1841. Så sønnen Søren Christensen og dennes søn Chr. Astrup til 1886, da han døde. Hans enke giftede sig så med Mads Lodahl Christensen, og deres søn har nu gården.

Gården blev købt til selveje i 1791 for 675 rdl. Den fik senere matr. 1 i Astrup.

Den anden gårdspart blev købt til selveje i 1799 af Mads Jensen fra N. Vium Kirkegård, og han blev gift med Dorthe Marie fra Fastergård, datter af Mads Pedersen. Gården er siden gået i arv. Mads Jensens søn Jens Madsen fik den 1831, hans søn Jens Peder Jensen 1876-99, hvorefter den gik til hans søn Jens Astrup Jensen, hvis datter og svigersøn nu ejer gården.

De 820 tønder land er nu opdyrket og udstykket, så der ligger c. 30 ejendomme på arealet, og en del af dem er beboet af medlemmer af slægterne. Der fortælles jo også, at Jens Astrup på sine gamle dage kunne tænde sin pipe og besøge sine

Gårde i Astrup.

7 børn, inden piben gik ud. Han havde nemlig foruden i gården tre børn på fraskilte gårde og så tre på nabogårde. Så det skal nok passe det med piben. I øvrigt henvises til følgende bøger: J. Abildtrup: Søren Kierkegaards tipoldefader. M. Astrupgaard: Slægten fra Astrupgård.

På Astrupgårds jord blev sognets handels- og håndværkerby Astrup bygget. Her hvor vejen fra Klokmose til Astrupgård gik i heden imellem to af Potte- eller Fladhøjene byggede Søren Jensen i 1880 på den ene af højene en vindmølle. Fire år senere slog hans svoger Anders Christensen sig ned ved siden af som købmand, i mange år sognets eneste. Forretningen er nu brugsforening. Anders Christensen vil huskes som en flittig og solid købmand, der havde sine kunders fulde tillid. En smedeforretning kom næsten samtidig med købmanden.

I 1885-87 blev vejen fra Kjelstrup til Videbæk anlagt, og den kom til at gå forbi højene i stedet for Astrupgård. Det gav plads for en landevejskro, som blev bygget i 1890 af Chr. Vemb på en bevilling, han tog med sig fra Egeris i N. Vium. Købmand Anders Christensen havde først søgt en bevilling, der var blevet nægtet anbefaling, da J. Chr. Vej i Kjelstrup umiddelbart før var blevet anbefalet til bevilling i Kjelstrup. Chr. Vemb havde kun kort tid kroen, som derefter ved auktion blev købt af købmanden, der dog snart solgte den igen, og i de følgende år skiftede kroen tit ejer, indtil sognets beboere købte spiritusbevillingen i 1919 og omdannede kroen til afholdshotel. Den stærke opdyrkning i sognet medførte, at der kom håndværkere og andre handlende til byen, der i 1914 fik et elektricitetsværk, og i 1934 blev mejeriet flyttet til byen. Der er nu over 50 huse i Astrup by.

KLOKMOSE. Herredsfoged Christen Eriksen boede i tiden 1904-15 i en af gårdene i Klokmose. I markbogen 1683 nævnes 5 halvgårde, der alle lå ved mosen og tilsammen havde 172 tønder land dyrket jord. De to vestlige kaldtes Vestergård, de to østlige Østergård og den i midten Meldgård.

Vestergård ejedes af Lundenæs; her boede i 1777 Hans Sørensen i den gård, som nu kaldes Vestergård matr. 6. Han var søn af Søren Lauridsen Aas i Fasterkjær. Hans hustru var Ane Lauridsdatter fra Søndergård i Sædding, en kusine til Søren Kierkegaards fader. Hans Sørensen må have været én i sognet økonomisk godt stillet og vel anset mand, for det var ham, der sammen med Mads Pedersen, Fastergård og Søren Olufsen i Fasterkjær købte Faster sogns kongetiende af kaptajn Jermiin til Lønborggård i 1796. Tienden var sat til 12 tønder hartkorn, og prisen var 2400 rdl. sølv. Tienden var bortforpagtet til madame Frisofre og skulle først overtages når hun døde eller opgav forpagtningen. Betalingen skulle dog først ske fire år efter, at tienden var overtaget.

Hans Sørensen afstod gården til sin søn Chr. Hansen omkring 1820. Denne mand udstykkede en gård til sin søn Anders Christensen (Vestergaard) i 1855, og samtidig fik hans ældste søn Hans Christensen (Bjergbo) fødegården, som han havde i en halv snes år, hvorefter han overtog sin kones fødegård, Bjergbo i Sædding, og hans søster og svoger Dina og Søren Jensen (Vestergaard) fik Vester-

gård. Nu blev der udstykket en gård til deres søn Jens Jensen i 1901, og hans broder Mads Jensen (Vestergaard) fik hovedgården i 1911. Hans søn har nu gården.

Den østlige Vestergaard mtrn. 7 var i 1789 flyttet op på pladsen, hvor den nu ligger og ejedes da af Peder Christensen. I 1801 havde hans søn Chr. Pedersen

Kirstine Jespersens gård, Øster Østergård, i Klokmose.

gården. Efter hans død giftede hans enke sig med Mads Jensen, og efter hans død blev enken Kirsten Pedersdatter gift med Søren Hansen, der var søn af Hans Sørensen i Vestergård. Han havde før haft sin farbroder Jan Sørensen's gård Ås, men nu fristede enken og gården i Klokmose ham. Efter hendes død giftede han sig med Mette Jensen, der efter hans død blev gift med Hans Bendtsen fra Faster Kirkegård. Efter dem havde slægten Birkmose gården i to generationer. Den stammede fra Vestergård.

Der var store hedearealer til de to Vestergårde. De er nu efterhånden frasolgt og opdyrket, så der er blevet 16 nye ejendomme, og så er der solgt noget jord til nogle huse.

Meldgård hørte i 1683 under Slumstrup og beboedes af Michel Pedersen. Den havde næsten 7 tønder hartkorn. I 1755 træffer vi i gården en mand ved navn Jacob Sørensen, der havde forsømt gården. Amtmand v. Albertin lod Jacob stævne for retten, og der fremkom følgende sørgelige oplysninger om hans gårddrift:

Han havde fået gården for 15–16 år siden, og da var den i skikkelig drift. Et år pløjede Jacob nogle agre til havre, men havren blev ikke sået, og på grund af hans fattigdom har han ikke som andre kunnet forsyne sin gård med træk og deslige, dog havde han i de to sidste år forsynet sin møjdyngge med jord af en dige, som han havde taget ned af. Tørv og lyng kneb det med at få bjerget, og

i sommer havde han ikke bjerget noget af det udover tre læs, som han havde fået hjem for nogle dage siden. De tre huse i gården var i nogenlunde stand, men laden var til dels nederfalden, og for nogle dage siden nedbrød han noget mere af den. Laden var i en ussel stand, og svinene kunne gå ind og rode i kornet. Lidt norden for gården lå nogle enge, som han ikke havde fået slået i år, så høvederne havde opædt græsset. Sønden for gården ligger en haug, som undertiden bliver slået og undertiden ikke. I sommer havde Jacob været overhørig med sit hoveri, han havde forsømt at møde på hovmarken.

Den arme mand blev selvfølgelig dømt til at afstå gården, som blev fæstet bort til Peder Christensen, hvis søn senere købte den til selveje. Så kom der igen en Peder Christensen, der overgav gården til sin datter Ane og svigersøn Mads Peder Andersen fra Fasterkjær, og deres søn Peder Madsen (Meldgård) havde gården 1888–1923, hvorpå hans svigersøn fik den. Ovennævnte Mads P. Andersen blev 102 år gammel, og hans forældre blev 93 og 95 år. Gården er flyttet op fra mosen til sin nuværende plads i 1901.

Østergård ejedes i 1683 også af Lundenæs, så det er rimeligt, at det er Vestergård og Østergård, der i 1498 står opført i den gamle jordebog.

I 1789 er det halve af Østergård beboet af Chr. Jensen som selvejer. I 1801 har hans søn Jens Christensen den og i 1844 hans søn igen, Peder Jensen. Han blev efterfulgt af Niels Jørgensen, der flyttede bygningerne til deres nuværende plads i 1857. Han afhændede gården til sin svigersøn Chr. Andersen, som solgte til den nuværende ejer Morten Jespersen.

Den anden halvdel af Østergård, mtrn. 10, var i 1789 i fæste til Søren Christensen. I 1830 ejedes den af kammerjunker Bendtsen og brugtes af Chr. Laursen. I 1838 blev den overtaget af Chr. Andersen Hahne fra Halby i Stauning, stamfader til Hahne-slægten i Faster.

I 1853 blev gården udstykket, og i 1859 fik Mads Madsen den yngre fra Fastergård hovedparcellen for 200 rdl. I 1905 er hans søn Mads Fastergaard Madsen ejer af denne gård.

FASTERGÅRD. Gården havde i 1843 med ager, eng og hede 391 tønder land. Et vidneudsagn fra 1776 siger, at den havde sin hede for sig selv; men de ved ikke, om den er indstenet. Den ligger tæt for gårdens agermark. Gården regnedes i 1680 for en adelig sædegård. Den havde i 1661 25½ td. htk., det blev i 1688 nedsat til 17 tønder. Oprindeligt har gården som flere gårde i sognet været en jordegård bondegård. Den blev i 1534 af Niels Mikkelsen og hans fæstemø Kirsten Lauridsdatter bortfæstet til Markvard Eriksen. I 1552 havde Søren Jørgensen Skovgård arvet Fastergård efter sin hustrus fader, og han ville nu have Markvard sat ud, hvilket dog ikke lykkedes for ham. I 1579 mageskiftede kronen sin rettighed i gården, herligheden, til Iver Lunge til Slumstrup, og i 1634 tilhørte den lensmanden på Lundenæs, Ulrik Sandberg til Kvelstrup, hvis datter jomfru Margrethe Sandberg efter hans død 1636 skrev sig til Fastergård. Den kom derefter

til hendes svoger Sivert Brockenhus, som 1660 skøder den til Erik Krag til Bramming. I 1661 var den beboet af to bønder; men endnu i 1680 regnedes den for en adelig sædegård. I 1689 blev den af Christen Linde til Volstrup mageskiftet til kronen, og gården blev nu udlagt til ryttergods. I 1719 blev den solgt til v. Bülow til Lundenæs, hvis ridefoged en tid boede der. Efter Bülows tid kom den til

Fastergård.

Slumstrup; men allerede i 1725 blev den fæstet til Niels Nielsen, hvis slægt siden har beboet den. Hans søns svigersøn Mads Pedersen købte den til selveje i 1787 for 1140 rdl. Derefter gik den til en søn Milter Madsen og dennes søn Niels Boel Madsen, hvis søn Jens Astrup Madsen havde den fra 1907–42, og nu ejes den af hans søn. Se forøvrigt i bogen „Slægten fra Fastergård“ af V. Milthers og V. Bendtsen.

Året efter, at Mads Pedersen havde købt gården, brændte den, og den blev da flyttet lidt længere mod nord, hvor den nu ligger. Der fortælles, at Mads efter skik og brug „tiggede til bråhnd“. Han kom da også til Dejbjerg præstegård, hvor præsten skal have sagt til ham: „Jeg giver ikke til dem, der bygger tårne i luften“. Mads har jo nok bygget lidt stort.

I 1843 ustykkedes jord til Ny Fastergård til Mads Miltersen. I 1912 byggedes gården Stensbro på jord fra denne gård. I 1896 udskiltes gården Nørrevang. I 1905 kom så Hedegård til blandt nye ejendomme fra gården. Kjærgård og Mosegård er udskilt i 1869.

FASTERKJÆR. I 1683 nævnes her en helgård med godt 10 td. hartkorn, den beboedes af Laurs Hansen og Jens Christensen. Gården hørte til Lundenæs, og er vel så den, der i 1636 var i fæste til P. Madsen og Sidsel Hanskone. Et bol med Jep Nielsen som fæster lå til Slumstrup, mens et halvt bol med Ifver Nielsen som

bruger hørte til Lundenæs. Der var til disse ejendomme ialt 95 td. land under plov.

Den hele gård er de to gårde, som nu ejes af Th. Kjær og Anders B. Jansen. De lå norden vejen i markskellet. Fælles stuehus og avlsbygningerne syd for på hver sin side af skellet.

I den østre halvgård døde i 1780 fæsteren Niels Nielsen. Hans enke, som var ud af Kierkegaard-slægten fra Sædding, giftede sig derpå med Søren Olufsen fra Thøstrup i Ådum, og deres efterslægt har siden haft gården.

Det kan måske have interesse at se, hvad en fæster i en halv gård ejede og efterlod sig, hvorfor vi citerer noget af skiftebrevet efter Niels Nielsen. Det er ridefogeden Diderik Schack på Lønborggård, der optræder som skifteforvalterens fuldmægtig.

Enkens navn var Kirsten Christensdatter. Der var tre børn, døtrene Maren 7 år, Cathrine Marie 5 år og sønnen Niels Christian 2 år. Skiftet holdtes i overværelse af enkens og børnenes værger samt to vurderings- og vitterlighedsmænd. De gik nu hele boet igennem, registrerede og vurderede og opgjorde til sidst regnskabet, der udviste et overskud på 384 rdl., hvoraf enken tilbød at give børnene 200 rdl. tilsammen, hvilket var lidt mere end strengt nødvendigt. Og så kommer vi til boets indhold.

I dagligstuen var der: 2 træskamler, 1 fur bord, 2 læder- og træstole, 2 hylder med nogle sætter, 1 gammelt rødmalet fyrskab, 1 større dobbeltskab, 2 messinglysestager, 2 do. af tin, 2 store krus, 1 pyramide med 2 små glas, 4 par thekopper og 1 potte, 1 lille spejl med brun ramme, 1 slagklokke med hus, 1/2 dus. tintallerkener, 1 jernbilægger kakkelovn.

I kælderen, som var et opbevaringsrum, men ikke nogen jordkælder: 1 lille egeskab, 1 mål rist, 1 egebord, 1 glaslygte, 1 lille messingkedel, 1 kærne- og flødebøtte, 1 hægl, 1 træ ølflaske, 7 røde pletter, 2 store halve øltønder, 2 truge og 1 træfad, 1 halmløb, 1 træ grynfjerding.

I sengekammeret: 1 lille bord, 1 seng med 1 stribet overdyne, 2 hovedpuder, 1 underdyne, 2 holsklæder, 1 jern bismær.

I storstuen: På en seng de behørigte dyner og puder og så 2 hørgarns lagener. på en anden seng var der foruden dyner 3 uldne holsklæder, 1 stor egekiste, 1 bilægger kakkelovn, 1 tims, 3 solde, 1 fyr bord, 1 træstol, 2 store tinfade, 3 mindre do., 3 saltkar af tin, 1 sukkerkop af tin, 3 sicierkler af tin (vist sovsekander), 1 tinpotte, 3 store tallerkener, 6 store fade, 1 taburet, 1 garnvinde.

I bryggerset og køkkenet: 1 kobber bryggerkedel til 6 rdl., 1 mindre do., 1 spand, 2 bøtter, 1 stålspand, 1 rist, 1 ildklemme, 1 trefod, 2 jerngryder, 1 øreballie, 1 kobber thekedel, 6 træ tallerkener, 1 øltragt. Desuden var der på loftet en stige og et par poser samt fire kornsække.

I stalden stod der: 1 plag i fjerde år, 1 rødbrun og 1 sort hoppe, 2 par stude, 1 lille ovned, 2 studekalve, 1 tidligt bærende ko, 2 sortbrogede køer, 1 kvie, 1 ungt svin, 13 får med lam, 4 gamle gjældvæddere, 4 unge do., 2 ronvædere, 4 unge får.

Redskaber: 1 vogn med tøj og haver, 1 høvogn med skrauler og tilbehør, 2 mognegne, 1 plov med tilbehør, 1 harve med jerntænder, 2 hjølleer med skafter, 1 hakelskiste, 6 river og plejle, 2 høforke, 2 stålgrebe, 2 spader, 1 stålstang, øksker, save og bor, 1 vandtrug, 1 sadel og bidsel.

Til slut skal vi se, hvordan Niels var udstyret med klæder. Desværre kan vi ikke med sikkerhed afgøre, hvilke trøjer, kjoler og bukser, der har været brugt sammen. Der var en brun vadmels kjole, en blå og en brun kjole af klæde, og det vil nok sige af købetøj. En brun klædes vest har nok passet til den brune klædes kjole. Desuden var der en blå og en brun vadmels vest og en ufarvet af lærred. En brystdug af hjemmegjort tøj var nærmest en lang vest syet af ens stof både foran og på ryggen, den brugtes som trøje, når det ikke var nødvendigt at have kjole på. Brystdugen nåede lidt ned på lårene, mens kjolen nåede knæene, eller sagt på helt moderne modesprog: brystdugen var lårkort og kjolen knækort. Foruden disse klædningsstykker til overkroppen havde han en gammel brun vadmels trøje, en stribet undertrøje og en undertrøje med 17 sølvknapper. Den var selvfølgelig til at bære som brystdugen, men har haft ærmer. Af bukser havde Niels to par ufarvede lærredsbukser og et par brune af vadmél. Af undertøj var der fire skjorter. Til hovedet havde han en kramhue, en hat og så det ejendommelige hatslag af blå vadmél. Dette sidste var egentlig en godt foret kyse, der kunne knappes under hagen, så den sluttede tæt om ansigtet. Det var forsynet med et slag, der lå ud over skuldrene. Hatslaget er som hovedbeklædning meget gammelt. Vi kan se det afbildet på middelalderlige billeder, undertiden forsynet med strud, der var en forlængelse af pulden. Strudet kunne som pynt blive til en alenlang strimmel. Hatslaget var som regel foret med tøj af en anden farve. Det kunne endog udvendigt være syet af forskelligt farvet tøj. Det brugtes til langt ind i forrige århundrede.

Om halsen brugte Niels til stads et broget silketørklæde, eller han kunne vælge mellem to sæt lintøj, der nok har været efterligning af ridefogedens kalvekrøs. Han havde to par hoser, et par støvler og et par sko med sølvspænder. Der var solid velstand.

Dette kan vi også se deraf, at dødsboet havde mange udestående fordringer, og så opgav enken, at de havde et hus i Auls, og det blev sat til 20 rdl. Mest til gode havde boet hos Chr. Nielsen i Ejstrup, der skyldte 78 rdl., mens Ole Bendtsen sammesteds skyldte 50 rdl. Der var desuden en halv snes skyldnere, som stod for småbeløb. Når der ikke var underskud i dødsboet, havde enken ret til at blive siddende som fæster i gården uden nyt fæstebrev; men giftede hun sig igen, da måtte den nye mand i gården tage nyt fæstebrev.

Kirsten så sig nu godt om iblandt de giftefærdige karle, og hun valgte Søren Olufsen fra Ådum. Han havde i nogle år tjent som ladefoged på Skrumsager og sidst på Søgård. Det var jo i stavnsbåndets dage, og karlene skulle have godsets tilladelse til at flytte til andre godser. Da han rejste til Søgård, skrev kancelliråd Hansen til Lønborggård ham en følgeseddel, der så således ud:

„Foreskrevne Søren Olufsen, Thøstrup i Ådum sogn, Lundenæs amt af Lønborregårds stamhuses reserve-mandskab tillades med denne følgeseddel -- der ikke er at anse som fripas -- at må tjene velhårne hr. krigsråd Amisbøl til Søgård som ladedoged fra nu af og et helt år omkring. Til hvilken tids forløb han sig igen på godset indfinder og denne tilladelse aflevere. Iøvrigt måtte det behage hr. pastor Høyer ham et forderligt skudsmål at meddele.“

Lønborregård, den 25. marts 1780.

sign. *N. Hansen.*

Søren må imidlertid have fået sin følgeseddel forlænget; han blev på Søgård i flere år. I 1783 vender han tilbage til Lønborregårds gods for at blive gift med enken her i gården. Han kom med følgende skudsmål fra Søgårds ejer:

„Fornævnte Søren Olufsen, Thøstrup, har i 4 år tjent mig her på gården som ladedoged, og har i samme sin tjeneste forholdt sig troe, flittig, skikkelig og vel, så jeg gerne ønskede ham fremdeles længere at kunde have måttet beholde, men da han nu agter ved nye næringsvej at adspørge sit brød, så vil jeg ham i betragtning af hans gode opførsel og i henseende hans herskabs tilladelse med recomendation og ald velsignelses forønskning ham demitteres. -- -- “

Holmslands præst, Hjerritz, siger i sit skudsmål, at han har opført sig kristeligt og skikkelig.

Søren fik nu på Lønborregård skrevet sit fæstebrev på gården i Fasterkjær. Det lyder således:

NIELS HANSEN til stamhuset Lønborregård, Lundenæs, Schrumsager og Østergård, kongelig majestæts virkelige cancelliråd, gjøre vitterlig: at jeg hermed steder og fæster til Søren Olufsen, boed Thøstrup i Ådum sogn, den halve del af Fasterkjær i Faster sogn på Lundenæs gods, hartkorn 5 td. 1 skp. 3 fdk. 1/2 alb. som Niels Nielsens enke til sidst beboede og han nu ægter, i hvilken gård med al den rettighed dertil ligger, han skal beholde udi fæste hans livstid ifølge loven på disse vilkår:

1. At han af gården sig selv og havende folk svarer alle slags kongelige skatter, som nu ere eller måske bliver.

2. Erlægger til mig udi årlig landgilde til Martini 8 rdl.

3. Forretter kørsel og arbejde, når han tilsagt vorder, ligesom godsets ufri bønder.

4. Intet af gården, være sig foring, brændsel eller ejendom sælge eller uden min tilladelse lader bortkomme, og holder gården på drift, bygning og besætning i god stand og samme forbedrer.

5. Være mig eller andre på lovlig måde hørig og lydige og i øvrigt holde sig kongens anordninger allerunderdanigst efterrettelig, altsammen og hver post især under gården og andre fæstretteders forbrydelse samt anden lovlig erstatning og straf. Gården er modtaget i god stand på drift, bygning og besætning.

Lønborregård, den 1. maj 1883.

sign. *N. Hansen.*

Sådan så altså et af vore forfædres fæstebreve ud med alle dets rettigheder og pligter. De sidste er nok lettest at få øje på; men vi må ikke glemme, at livsfæstet var en lovbeskyttet rettighed, der allerede under kong Fr. I blev påbudt til værn af den svageste part, bønderne. Ligeledes lå der et værn i den én gang fastsatte landgilde. Husbonden kunne ikke sige Søren op til fardag og forlange et par rigsdaler mere om året, så længe han røgtede gården vel og var sit fæstebrev efterretteligt. Vi lægger mærke til, at landgilden kun er c. 1½ rigsdaler pr. tønde hartkorn, og da han elleve år senere købte gården til en pris af 500 rdl., kan vi se, at landgilden kun er 1,6 % af købesummen.

I 1814 gav Søren skøde til sin søn Niels Sørensen, hvis enke i 1856 fik bevilling til at udstykke gården. Den blev delt i to til sønnerne Niels Christian og Jens. Samtidig blev gårdene flyttet til deres nuværende plads. Nu ejes de af Th. Kjær og Jens Madsen. Der var et stort hedeareal til gården i øst ud til Borrisskel. Det er nu opdyrket og bebygget.

Den anden halvgård – nu Kjærbygård – havde Chr. Olufsen som fæster i 1787. I 1818 er hans søn Niels Christensen selvejer her. Efter ham fik svigersønnen N. Chr. Miltersen den, han var fra Fastergård. I 1879 afstod han den til sin søn N. Nielsen (Fasterkjær). I 1905 gik den ud af slægten. Den blev ombygget og flyttet i 1856.

På det hele bol – nu Hans Kg. Nielsen – boede 1789 Mads Hansen som selvejer, og efter ham hans søn Anders Madsen, senere Jens Pedersen til 1891, da kom Otto Nielsen Holk.

Det halve bol – nu Ås – var fæsteren 1777 Søren Lauridsen. Han afstod til sønnen Jan Sørensen i 1785, og samme år blev stedet købt til selveje for 160 rdl. Så havde Jans brodersøn stedet 1808–11, da hans broder Laurids Hansen overtog det. I 1840 har hans søn Jan Lauridsen skødet og så hans søn Jens St. Jansen 1887–1928 og nu sønnen Jan L. Jansen.

Jan Lauridsen blev sognefoged i 1843 og havde stillingen i 45 år, hvorefter sønnen J. St. Jansen havde bestillingen i 44 år, og så blev hans søn og efterfølger sognefoged. Før i tiden havde mændene i Fastergård haft sognefogedembedet.

HANDERUP. Man kunne med nogen ret sige, at Handerup var sognets vigtigste bydel i ældre tid. Kirken var her, og her oprettedes sognets første skole for over 200 år siden. Det er nok den bydel, hvor der i ældre tid skete mindst forandring. I 1683 var der følgende gårde:

Annexkirkegården, nu mtrn. 1 i Handerup.

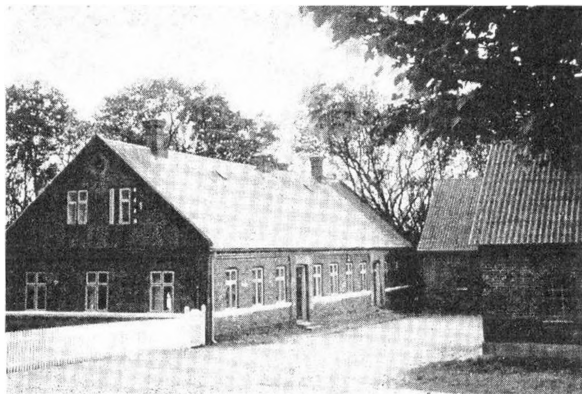
En halvgård med fæsteren Niels Andersen under Slumstrup, mtrn. 2, Søndergård.

En helgård under Slumstrup med Michel Christensen som fæster, mtrn. 3, Handerupgård.

En halvgård til Lundenæs med fæster Eske Gødesen, er nu mtrn. 4, Nørgård.

En halvgård med to fæstere. Svend Tang har nu hovedparcellen, mtrn. 6.

Det dyrkede areal var da 139 td. land til hele byen. Søndergård og Nørgård lå side om side ved øster side af Handerupgårds have. Annexkirkegården har før i tiden ligget nede ved bækken og længere imod vest. I 1789 er Jesper Andersen

Søndergård i Handerup

selvejer af den, i 1801 har Hans Eskesen gården, og der er da udstykket jord fra den til et par huse. Omkring 1810 blev Bendt Svendsen ejer, og efter ham hans søn Mads Bendtsen. I hans tid brændte gården. Mads Bendtsen var i mange år vognmand og købmand. I 1867 søgte han om sognerådets anbefaling til spiritusbevilling. Rådet var yderst villig og anbefalede, idet man beklagede ikke at kunne købe brændevin i butikken, og „denne artikel uvægerlig hører til de genstande, som beboerne i almindelighed daglig forbruger.“ – Sådan var det dengang. Butikken blev nedlagt, da A. Christensen åbnede handel i Astrup. Efter Mads Bendtsen havde hans to sønner Mads og Svend gården, som Mads fik alene et par år senere. Nu Niels Christensen Krogh.

I halvgården Søndergård boede omkring 1750 Jens Nielsen, hvis søn Niels Jensen blev selvejer og afstod gården i 1825 til sin søn Peder Nielsen, der i 1858 udstykkede til en søn, mens en anden søn fik hovedparcellen. Denne, Mads Pedersen, ombyggede gården i firserne. Hans søn, I. P. Søndergaard, fik så gården i 1907, og nu har hans søn den. Den opstemmede dam ved Slumstrup mølle var på noget af Søndergårds eng.

I halvgården Nørgård boede omkring 1760 Jens Christensen. Hans søn, Chr. Jensen, er i 1800 selvejer, og gårdens bygninger er ved den tid flyttet til sit nu-

værende sted. Efter ham kom Benned Jacobsen. Omkring 1850 blev Peter Miltersen fra Fastergård ejer af gården, og efter ham gik Nørgård i arv til sønner i tre generationer.

Fra den tredje halvgård er der allerede tidligt udstykket jord. Gården selv har mtrn. 6. På mtrn. 5 bor Laurids Madsen, og to nedlagte ejendomme er siden samlet i gården „Knorborg“. Omkring 1835 er mtrn. 10 udstykket. Den har jord fra nr. 6 og 7. Ejendommen kaldes „Thorr“, og dette navn må sikkert være navnet „Thordz husstet“ fra 1498.

Der fortælles, at søkrigskommissær Bagge fra Ringkøbing skal have boet på en af de nedlagte ejendomme. Han levede nu ellers ikke af at være husmand. Han var en virksom prokurator i Ringkøbing; men måske har han ligget på landet her i Handerup og rekreeret sig imellem de store kup. En kæmpemæssig skibsnøgle gemmes i Knorborg til et minde om herren med den fine titel. I Knorborg har der boet en prokurator Kruse. Det lyder i og for sig ikke så utroligt. En prokurator skulle jo bo et sted, og der var jo ikke så langt til „Skjanbrow“. Kruse var, hvis jeg ikke tager fejl, fra Fur. Han havde mange interesser. Blandt andet var han en ivrig arkæolog, og så kunne han male og tegne. Han har tegnet mange prospekter af herregårde. Som følge deraf blev han ikke søkrigskommissær eller sådan noget stort noget. Hans navn lever endnu på fødeøen. Der er måske en vis mulighed for, at navnet Knorborg stammer fra prokuratortiden.

Handerupgård har nok altid været byens største gård. I 1787 er Anders Christensen ejer af gården. Han var gift fjerde gang og havde en søn af andet ægteskab, der hed Svend Andersen, og fik gården, som han senere afstod til sin søn, Anders Svendsen, hvis to sønner, Peder og Viste Andersen, arvede den. Peder levede længst af de to, han skænkede i 1910 et orgel til kirken og stiftede et legat til værdigt trængende i sognet. Efter disse brødre havde gården flere ejere, der har solgt en del jord fra. Den nuværende ejer er Mads Astrup Madsen, som har overtaget den efter sin fader.

KJELSTRUP. Vi har hørt, at gården var øde i 1683. Ni år senere blev gården syntet og efterset med Michel Christensen i Handerup som stedkendt fører. Agermarken var ubesået og delvis overgroet med lyng, den syntes ikke at kunne græsse uden 50 får. Ved gårdsleddet fandtes noget forte at være heget og kan give så ungefær et læs hø. (Forte er oprindelig græsningen ved landsbygaden, men bruges senere både om drivvejen ud til de fælles græsningsarealer og om disse. Her er nok tale om en heget bred drivvej, som på grund af rigeligt gødningsfald i forrige tider har jævn god græsning). Nok ved Bølling å fire engskifter kan give fire læs hø. Ved Anum enge i Damsø fire skifter, hvoraf en stor del er forrådnat af vand. Nok ved Albæk er lidet stykke engskift, som kan give omtrent et læs hø.

Om gården blev bortfæstet nu er vist tvivlsomt. I 1789 og i 1801 bliver den

drevet under Lundenæs; men i 1804 har Chr. Andersen den som selveje. I 1789 lå der et hus ved gården. Det beboedes af en tømrer ved navn Jens Nielsen. Chr. Andersen blev efterfulgt af sønnen Niels Christensen, hvis plejedatter blev gift med Chr. Jensen fra Sdr. Lodahl, der overtog gården i 1853, hvorefter hans svigersøn fik den og efter ham hans børn. Nu ejes den af Kjærgaard Nedergaard.

Gård i Kjelstrup.

De øvrige Kjelstrup-ejendomme er udstykket siden matrikuleringen. Gården var oprindelig én af sognets største.

LODAHL. Her lå to små ejendomme, der i 1683 tilsammen havde 16 tønder land under plov, og der måtte folkene så se at få lidt rug og byg og boghvede til at gro og så for resten nære sig ved at bruge hede og kær til græsning for køer og får.

Sønder Lodahl hørte til Ribe skole, og fæsteren hed Chr. Dinesen. I 1789 hørte gården eller bolet under Ahlegårds gods og havde Mads Jensen som fæster. Han efterfulgtes senere af sin søn, Jens Madsen, der blev selvejer, og da tiden kom, overlod han bedriften til sin søn, Chr. Jensen. Det var i 1848, men fem år senere overtog han Kjelstrupgård, og hans broder, Mads, fik Sdr. Lodahl. Da han døde, blev hans enke gift med Peder Christensen fra Vestergård, der i 1893 fik bevilling til at udstykke sin gård, hvorefter Ny Lodahl blev bygget til en datter og svigersøn. Den oprindelige gård gik til en søn, der hed Jens, og fra ham til hans søn, Poul Lodahl, og nu ejes den af hans datter og svigersøn.

Nørre Lodahl hørte til Lundenæs godset. Jacob Jensen og Chr. Dinesen i S. Lodahl havde den i fæste. I 1787 havde Jacob Larsen den i fæste. Han blev efterfulgt af sin tjenestekarl Lars Madsen, hvis søn Jacob Larsen senere fik den, til han over-

drog den til sin søn Lars Jacobsen, der i 1867 solgte noget jord fra til en jorde-moderbolig. Efter at hans datter og svigersøn i en lang årrække havde haft gården, solgte de i 1902 til Chr. Kjelstrup. Han flyttede gården fra dalen og op på bak-ken, men solgte den kort tid efter, og siden har flere ejere haft den.

Der findes en aftægtskontrakt fra 1853, da Jens Madsen og hustru overlod går- den til sønnen Mads Jensen. Aftægtskontrakter blev som regel skrevet efter for- mularbøger. A. S. Ørsteds formularbog var meget brugt. Vi vil derfor ikke lige- frem afskrive kontrakten, men nøjes med at referere dens vigtigste bestemmelser.

De to gamle skulle have 3 fag hus for vesten i gården ved porten indrettet til beboelse. De medtog alt det nødvendige til beboelsen lige fra køkkentøj til senge- klæder, og alt skulle vedligeholdes af yderen. Til livets ophold skulle der ydes af- tægtsfolkene om efteråret $3\frac{1}{2}$ td. rug og $2\frac{1}{2}$ td. byg, 1 skæppe boghvedegryn, 1 td. kartofler, 6 pund talg, 1 pot olie, 4 pund uheglet hør, 5 pund uld, 1 pund humle, 1 skp. salt og 3 snese æg. Desuden skulle de have $5\frac{1}{2}$ lispund kød, noget flæsk og et kalvelår, når der blev slagtet en kalv. Hvert forår skulle de have 4 torsk og 3 sn. hvilling i fersk tilstand, 5 sn. æg, 3 pund uld, 5 pund tørret sød ost og 5 pund bitter ost; hver almanakmåned skulle de have 4 pund smør og ugentlig $\frac{1}{2}$ pot brændevin med tillæg af 2 potter til jul, 1 pot til påske og pinse. De skulle have 24 karduser skråtobak om året og sengehalmn skiftet, desuden 8 pund kaffe, 6 pund sukker og 4 pund cikorie årlig samt 2 rigsdaler i rede sølv. Om sommeren fik de 3 potter sødmælk og om vinteren $2\frac{1}{2}$ daglig foruden 1 pot kærnemælk ugentlig, alt leveret i deres stue. De skulle have 14 læs tørv à 8 snese, ét læs mose- tørv à 10 sn. og 8 læs klyne à 32 snese samt 2 travet lyng.

De skal have en plet kålhave, som yderen skal gøde og dyrke. De skal have ad- gang til ovn og brønd og redskaber dertil. Sygehjælp skal ydes frit som kørsel med præst og læge. I tilfælde af svaghed og sygdom skal de gamle plejes og passes og opvartes, „således som for Gud og mennesker kan forsvares,“ og så skal de selv- følgelig have en hæderlig begravelse efter egnens skik; men så er yderen da også deres eneste arving.

Hvis nyderne vil flytte, må de gøre det; men så falder naturligt en del af præsta- tionerne bort. De får så foruden de halvårige leveringer af fødemidler og nydelses- midler – dog ikke mælk – betalt 20 rdl. rede sølv om året. Ydelsen skal dog ikke føres over 2 mil fra gården. De må også vende tilbage og sidde i samme kår som oprindeligt. Dør én af de gamle, falder en tredjedel af de halvårige leveringer bort, dog ikke talg og olie. Dør Jens Madsen først, bortfalder tobak og ugentlig brændevin, men ikke det til højtiderne. Lever Jens længst, skal brændevin og tobak leveres heltud, mens der kortes af på uld og hør.

Aftægten blev tinglæst med sikkerhed i gården næst efter en første prioritet på 320 rdl. rede sølv. Gårdens hartkorn var da td. $1.5.1.\frac{3}{4}$. og så en eng på Skjern Mærsk. – Jo, der skulle for alle tilfældes skyld være orden i sagerne.

FASTERLUND. Her var i 1683 en fæsthalvgård under Slumstrup, den var i fæste til Laurs Jørgensen og havde som dyrket areal 40 tønder land, og det er vist den gård, som nu kaldes Lundgård. I 1801 er Jens Pedersen selvejer her. Desuden var her et par huse med lidt jord og vist også et par huse, som havde grumme lidt jord. I 1844 var der ejendommene, som nu ejes af Ejnar Laursen, Peder Nygaard Knudsen, Peder Nielsen, Chr. Holk Nielsen og Niels Chr. Jensen. I Peder Nygaards og i Peder Nielsens gårde har slægterne boet i flere generationer. I tiden 1862 til 1884 var der lejet en stue i Peder Nielsens gård til skolestue.

EJSTRUP. I daglig tale benævner vi hele den del af sognet, der ligger øst for Fasterlund og nord for Klokmose, som Ejstrup. Dette er ikke helt rigtigt. Ejstrup er en smal bydel imellem Fasterlund og Klokmose hede, som ligger østen Ejstrup. Matriklen af 1688 nævner tre halvgårde med lige ved 66 tønder land under plov. De hørte alle under Lundenæs, og sådan var forholdene også et halvt hundrede år tidligere. I 1688 hed fæsterne Niels Jensen, Niels Andersens enke og Anders Pedersen. Disse tre ejendomme ejes for tiden af Agner Frandsen, J. Aa. Jepsen og Jacob Vestergaard.

I 1787 er Chr. Nielsen selvejer af den ene gård, hvor hans slægt boede i længere tid. Ole Bendtsen er også selvejer efter hans fader, Bendt Ejstrup Laursen, som havde været fæster. Den tredje gård var beboet af en Chr. Nielsen, der betegnes som husmand og almisselem. Han var dog i 1801 afløst af en søn, der hed Niels Christensen, og endelig er der et jordløst hus, hvori en daglejer boede. I 1844 er der kommet en gård mere, som nu ejes af Chr. Pedersen.

For ikke så lang tid tilbage betragtedes Ejstrup og Klokmose hede som en mindre god og tildels øde del af sognet – Fasters Sibirien -. Dette er fuldstændig for-

Ejstrupgård.

andret. Heden er opdyrket på nær 100 tønder land, som kommunen har købt og delvis tilplantet. En landsby med skole og brugsforening og foderstofforening og villaer til beboelse er vokset op, og Ejstrup står i dag ikke tilbage for nogen anden del af sognet. For 25 år siden fandt man brunkul i skellet af Ejstrup, Fasterlund og Klokmose, og efter at dette er opgravet, ligger her et ikke så lille areal og vidner for kommende slægter om en tid, der var unormal i landets historie, da besættelse og krig hindrede normale tilførsler af brændstoffer. Brunkulsgrovene er nu delvis plantet til og danner et meget smukt indslag i Faster sogns ret jævne jordsmon.

Kirken

Den er sognets ældste bygning, omkring 800 år gammel, et mægtigt minde om den tids religiøse liv og om dens formåen rent økonomisk. Vi må huske på, at der næppe var mere end 23 bønder til at overkomme dette vældige forehavende. Vi kan heraf skønne, hvor nødvendigt det var for dem, at deres Guds hus blev stort og værdigt til Guds ære. At sognet på Valdemars-tiden har været meget folkerigere end omkring 1688 er næppe sandsynligt.

I lange tider både i katolsk og i protestantisk tid blev kirken passet af lokale kirkeværger, som hvert år fik deres regnskaber efterset og kirkens tilstand godkendt af regnskabsprovsten for Hardsyssel, også kaldet sysselprovsten, en institution, der opstod omkring 1200. Vi ved således, at Faster kirke blev visiteret Trinitatis lørdag 1512 vistnok af sysselprovstens skriver. Kirkens indtægt i 1655 var 6 ørte rug og 6 ørte byg i tiende samt 2 mark i jordskyld af bortfæstede jordlodder.

I 1699 solgte kongen, der reelt hævdede at indehave ejendomsret til al kirkeejendom, Faster kirkes tiende og patronatsret til Steffen Pedersen, hvorefter den ejedes af hans to søstre, hvoraf den ene var fru Schultz til Viumgård, fra hvem

Faster kirke.

den gik til hendes datter, der var gift med Stefan Nielsen til Brejninggård, der afhændede til forvalter Daniel F. Rasch på Lundenæs i 1718. Han boede jo en tid i sognet, han solgte 1727 til amtsforvalter L. Hauch, der i 1741 sælger til krigsråd Svenning Andersen til Søndervang, som 1755 afhænder til sin svoger, kaptajn Jørgen Hauch til Klarupgård. I 1762 overgår kirken til dennes broder, provsts Hauch til Borris-Faster. Ved 1779 går kirken til hans svigersøn og efterfølger, hr. provst Stefansen. I 1795 kommer den til et konsortium: H. P. Nyland i København og byfoged Søren Bork i Ringkøbing. Senere indtræder grosserer Carøe i København i stedet for Nyland. I 1819 sælges den til kaptajn Schultz i Varde og gårdmand Niels Boel i Bølling, af hvem Faster sogns beboere samme år køber den. Købekontrakten er endda oprettet allerede i 1817, og sælgerne forlanger, at såfremt betalingen ikke falder til de bestemte terminer, så vil de have ret til at tage tiende på marken, tælle tiende ud, og det holdt man rigtignok ikke af.

Beboerne ejede nu kirken, til den i 1912 overgik til selvejendom ved tiendens afløsning. Siden beboerne fik kirken var det provstesyndet, der foretog revision og holdt opsyn med de stedlige kirkeværger og kirkebestyrelse. Især blev menighedsrådet fra 1904 og til vor tid omhyggelig som kirkebestyrelse.

I 1910 blev der opsat et kirkeorgel, der som før sagt var en gave fra P. Andersen, Handerup, og i 1918 gav Chr. Søndergaard en lysekroner. Der havde i nogen tid været et harmonium i kirken. I 1918 påbegyndtes indsamling til et kirketårn. Der blev indsamlet omtrent 17.000 kr., staten gav derefter 4000 kr., og så blev tårnet rejst for 26.000 kr. i 1926. I 1943 blev bygget et ligkapel. Et høreanlæg er givet fra lærer Røgler og hustru.

Præsterne

Siden reformationen har sognet haft præst sammen med Borris, og der kan opstilles følgende liste:

Niels Enevoldsen	1537–1581
Jens Hvid	1581–1621
Christen Hvid	1621–1652
Jens Christensen Hvid	1652–1684
Christen Nielsen Serup	1684–1701
Peder Pedersen Stauning	1701–1722
Jørgen Hauch	1722–1779
Stefan P. Stefansen	1779–1794
Chr. J. Lodberg Krarup	1794–1819
Claus Nicolai Vilstrup	1819–1871
Henrik Stampe Vilstrup	1871–1909
Peter Georg Helms	1908–1917
Peder Lauridsen	1917–1920
William Viggo Johansen	1920–1946
Kaj Jacobsen	1946–

Provst Krarup er vel den, der kendes bedst udadtil, idet han oprettede et skolelærerseminarium ved sin præstegård 1806. Det var fordi man nu skulle til at have nogle bedre uddannede lærere, og i de følgende år fik mange vestjyske skoler nu deres lærere fra Borris seminarium, der dog allerede i 1826 måtte standse på grund af en koncentration af undervisningen. Seminariets bøger og fysiske apparater blev afleveret til seminariet i Lyngby på Djursland. (Se forøvrigt P. Storgaard Peder-sens store afhandling om Borris seminarium i Hardsyssels årbog 1909).

Kommunalt

Grunden til, at Borris og Faster sogne efterhånden blev én kommune, må vistnok søges i det forhold, at sognene i lange tider har udgjort ét pastorat.

I det kommunale arbejde va: præsten i lange tider bindeleddet imellem hovedsognet og annexet. Dette gælder i særdeleshed i tiden efter 1803, der var skelsættende i fattigplejens historie. Præsten havde ganske vist før den tid haft nogle hjælpere i den fattigpleje, det var hans pligt at forestå; men efter forordningen af 1803 blev der oprettet fattigkommissioner i hvert sogn, og disse holdt under præstens ledelse som regel fælles møder. Sådant var det også, da skoleloven kom i 1814, og der blev oprettet skolekommissioner i hvert sogn. Skønt man som sagt i reglen i kommissionerne holdt fælles møder, så havde hvert sogn sine specielle kasser og regnskaber for begge disse kommunale afdelinger, både i den tid man havde kommissionerne alene og sammen, da man fik sogneforstanderskab. Først ved Kommunalloven af 1867, da vi fik sogneråd, blev kasserne samlet, og da var præstens pligtmæssige deltagelse indskrænket til skolekommissionen. I Borris-Faster sogne har man fundet det af betydning at vedblive fællesskabet i det kommunale arbejde.

Et indtryk af sogneforstanderskabets arbejde får vi ved følgende: Den 17. januar 1842 mødte sogneforstanderskabet for Borris og Faster sogne 1) for at dele fattigvæsenets og skolevæsenets forretninger imellem sig, 2) for at aftale, hvorledes der skulle forholdes med Eske Jensen af Heldgård, 3) og for at tage bestemmelse om justitsråd, herredsfoged Hertzs forslag til en tvangsarbejdsanstalt 4) og for at bestemme, hvem af forstanderne der ville påtage sig at møde den 31. januar på herredets tingsted for at gøre aftale med justitsråden derom, 5) for at bestemme, hvorledes der skulle ligned til skolevæsenets udgifter i Borris og Faster, 6) og endelig for at aftale, om noget var at foretage til kommunens gavn.

Til punkt 1) delte man arbejdet således: I Borris blev Rahbæk på Dalagergård den, der forestår skoleregnskabet. Peder Kjær og Søren Grønborg blev skoleforstandere og Ebbe Hansen og Ole Sørensen fattigforstandere det første år. I Faster blev Niels Christensen, Kjelstrup, den, der forestår skoleregnskabet, og til skoleforstandere og tilsynsmænd ved fattigvæsenet viste Jens Astrup og Christen Hansen sig villige.

Til 2) vedtog man at afhjælpe Eske Heldgaards øjeblikkelige trang og tildele ham 3 skæpper rug, som skulle anvises ham i Holstebro, og at man gennem amtet

lader Holstebro antyde, at når han bliver trængende igen, han da havde at drage med sin familie til Borris, og man håber, at transporten kan ske på offentlig regning.

Til 3) og 4) Peder Kjær påtog sig at møde på tinghuset til forhandlingen, og det vedtoges, at Borris og Faster ville have plads for et arbejdsdygtigt almisselem, og at Peder Kjær havde at påse, at udgifterne og fordelene bliver ligeligt fordelt.

Da intet videre var at forhandle, sluttede mødet med, at medlemmerne satte deres navne under det vedtagne, således:

C. N. Vilstrup. Niels Kjelstrup. Peder Kjær. Ole Tarp. Søren Grønborg.
Ebbe Hansen. Jens Madsen. Chr. Hansen.

En ligning til fattigvæsenet i Faster sogn i 1850 ser således ud:

Rug efter hartkorn	16 skp. 3½ fdk.
Rug efter formue	20 skp. 0½ fdk.
Byg efter hartkorn	11 skp. 0 fdk.
Byg efter formue	11 skp. 0 fdk.

Man har altså ved ligningen brugt både skat på jorden eller hartkornet og på folks formueomstændigheder efter skøn. I sognet havde man to små fattighuse, hvoraf det ene lå ved kirkegårdsdiget og det andet på Fastergårds mark. Disse huse blev dog nedlagt, da en fattiggård blev oprettet i Mosegård i Borris i året 1875. Fattighjælp blev i følge ligningen ydet som naturalier; men efterhånden som tiden gik, blev pengehjælp almindelig udenfor fattiggården, og nu er denne forlængst nedlagt; vi er inde i andre tider med helt andre sociale foranstaltninger. Det store systemskifte kom her med ministeriet Neergaards gennemførelse af love om invalide- og aldersrente i begyndelsen af tyverne og med den store socialreform i 1933. I 1944 blev „De gamles Hjem“ opført.

Om skolevæsenet i sognet skal der nu gives lidt oplysning. Vi tager for os først den skolefundats, som Lundenæs gods som sognets største lodsejer lod udgive i 1741 efter Chr. VI's skoleforordning. Den er dateret 11. marts 1741 og lyder i uddrag således:

Udi denne sogn, som er en annexsogn er desårsag ingen degnebolig. Som sognemændenes børn i denne ligesom i andre sogner ej længere kan holdes til skole uden fra Martini og til Gregorius, fordi de dennem uomgængelig behøver på denne kant såvel til arbejdernes fortsættelse som creatuernes vogtelse både hos dem selv som andre, så efter vores skønsomhed kan ingen skolehuses opbyggelse til nogen nytte og gavn i denne korte tid for ungdommen anses tjenlig, særligen samme det øvrige af året skulle stå ledige, og således vilde den derpå anvendte bekostning være som til forgæves. Tilmed er denne sogn få af beboere og stæderne højt matriculeret. Mens i det sted er efter præstens forslag en dygtig mand i sognet, navnlig Peder Nielsen Meldgaard, boendes i Handerup, der tilforn i mange år har undervist ungdommen i læsning, skreven og regning, bleven persvaderet (over-

talt) bemeldte ungdom fremdeles at informere udi bemeldte tid. Da er bemeldte Peder Nielsen tillagt udi årlig løn 6 rdl. og 1 læs tørve af hver mand, som haver heste og vogn. (Fundatsen er gengivet efter Hardsyssels Arbog 1907 s. 99).

I 1814 kom der en ny skoleforordning, hvorefter skolevæsenet blev ordnet for det næste hundrede år; men ligesom ved gennemførelsen af vor tids skolereformer tog det en årrække, inden sognene fik deres skolevæsen ordnet efter de nye fordringer. Her i Faster kender man en skoleplan fra 1831; den er godkendt af kancelliet i 1837 den 27. september.

Efter denne plan skal omgangsskolen nu erstattes af to skoler: Søndre skole og Nordre skole. Når der siges omgangsskole, så må dertil bemærkes, at den nye skoleplan fortæller, at der har været fast skolestue begge steder, men at læreren fik en løn af 4-5 rdl. og så kost og logi efter omgang hos beboerne. Til Søndre skole skal nu høre Lodahl, Kjelstrup, Handerup, Kirkeby, Fastergård og Fasterkjær, mens alle de øvrige byer og gårde skulle ligge til Nordre skole.

Nordre skole skulle dog ikke være nogen fuldkommen skole, men hvad man kaldte en biskole. Her skulle læreren som løn have 6 tønder byg efter kapitels-takst foruden kost, logi, lys og varme på et bestemt sted i skolens nærhed, alt fra 1. november til maj. Søndre skole skulle være hovedskole. Læreren skulle være kirkesanger og tillægges de gamle degneindtægter af sognet og så noget mere. Dertil føjer skoledirektionen, at der bør på et passende sted i søndre distrikt opføres bolig og skolestue og tillægges læreren en jordlod. Kancelliet tilføjer i sin approbation efter skoledirektionens henstilling, at de 10 td. byg, der er tillagt skolelæreren for kirkesang, kan spares, dersom ikke han for den sum vil påtage sig at lønne biskolens lærer. Hovedskolen blev bygget i Handerup, og her skulle alle børn i sognet undervises om sommeren.

Biskolen blev oprettet i en lejet stue hos en mand i Fasterlund. I 1884 blev distriktet delt, og der blev biskole i Astrup og Ejstrup. I 1871 opgav man skolehuset i Handerup og købte jord fra Annexkirkegården til skolelod og skole med bolig og avlsbygninger, så hovedskolen kunne blive efter forordningen.

Sognet er nu inde i en rig udviklingsperiode. I 1870 er der 504 mennesker i sognet. Fem år senere var der 50 børn i hovedskolen, og læreren ønsker hjælp i skolen, hvortil man lejede hans nyligt konfirmerede datter for 40 kr. I Astrup biskole måtte man også leje en hjælper. Det blev gårdmand Niels Madsen, der fik 35 kr. i løn.

I 1900 blev det bestemt, at der i nordre distrikt skulle oprettes en énklasset skole for de store børn fra hele distriktet. Denne ordning var man meget imod. Beboerne ville have de to biskoler udbygget; men Borris havde flertal i sognerådet og kunne bestemme.

Omtrent samtidig blev embedet ved hovedskolen ledigt, og man solgte nu skolelodden, hvorefter man i 1903 byggede en skolestue til og ansatte en vinterlærerinde med uddannelse fra Hoven kvindehøjskole.

I nordre distrikt fik man i 1912 toklassede skoler i Astrup og Ejstrup, som man ville have haft i 1900. Nu var folketallet i sognet steget til 872.

I 1919 blev den smukke treklassede skole, hovedskolen i kirkebyen, bygget, og så er nu i disse år udviklingen endt derhen, at sognet nu har fået sig bygget en helt ny centralskole for alle sognets børn. Nu, da en asfalteret vej og en skolebil har elimineret afstandene.

Vejvæsenet har i sogneråd og sogneforstanderskab været en vigtig sag, der ofte kunne sætte sindene i bevægelse. Fra tidernes morgen blev vejene vedligeholdt ved pligtarbejde, offentligt hoveri. I 1639 stod lensmandens skriver på Lundenæs frem på tingene i lenet og fordrede stokkenævns udtalelse om forskellige sager, blandt andet om vejenes og broernes tilstand i lenet, om de er godt ved magt. Dertil svarede stokkemændene et enstemmigt ja. Det er bøndernes syn på de ting, kunne de være tjent med at køre på vejene, så kunne kongelig majestæt vel også være tilfreds med dem. Det ville jo være det rene vanvid at forlange dem anderledes, når man selv skulle gøre dem i stand.

Men nu i sogneselvstyrets morgenrøde, nu ville forstanderskab og sogneråd godt se sognets veje hjulpet, så de kunne være farbare, for under opdykningsperioden, da bebyggelsen blev udvidet, spillede vejene større og større rolle, i særdeleshed de nye mælkeveje og stationsveje; jo, et godt vejnet var af værdi. Knap så stor interesse havde man for pligtarbejdet på amtsvejene. Faster havde på landevejen fra Ringkøbing efter Århus i 1848 ikke mindre end 690 favne vej at vedligeholde med lyng og andet tjenligt materiale. Vejstykket kom lige efter, hvor Bølling sognemænds stykke ophørte, 22 favne vesten stenkisten og ender lige ud for Mads Christensen Koldinghus hans sted, og dette navnkundige hus ligger og lå nok i Brejning sogn. Så her kan Faster vejstykket let findes.

I 1873 er følgende veje i sognet optaget på regulativet: Vej nr. 2 fra Borris kirke gennem Debelmose forbi Faster kirke til Slumstrup mølle. Det er præstens vej og møllevej, vej nr. 4 fra Skjern sogneskel over Kjelstrup, Fasterkjær og Klokmose til Nørre Vium sogneskel. Det er Viborg-vejen. Nr. 5 fra Østerby i Bølling over Handerup til vej nr. 2 ved jordemoderboligen. Nr. 16 kommer fra Dalagergård forbi Rabjerg, over Grønhøj, Klokmose og Astrup til Sædding skel. Nr. 17 fra vej nr. 2 ved kirken forbi Fastergård og over Astrup mark til Astrup huse. Nr. 18 fra nr. 17 norden Fastergård til Klokmose. Nr. 19 fra vej nr. 16 i Klokmose til Fasterlund. Nr. 20 fra nr. 5 ved Handerup til Slumstrup mølle. Og endelig nr. 21 fra vej nr. 4 i Klokmose til Ejstrup. I firserne blev vejen fra Kjelstrup til Astrup efter Fiskbæk grundforbedret og noget omlagt som sognets hovedvej. Samtidig blev også vejen fra Astrup til Dalager forbedret og omlagt.

Postvæsenet havde også sognestyrets interesse; men det var jo egentlig ikke dets sag. Sognets gode mænd kunne dog ved henvendelse på rette steder søge at få forbedringer indført, og det blev ikke forsømt. I 1845 kom den første post til Faster, hvor postsager blev lagt af hos sognefogeden Jan Lauridsen, hvor også postsager

til Vorgod kommune blev lagt ind, hvorefter posten fortsatte til Bølling. Posten udgik da fra Tarm via herredskontoret ved „Skjanbrow“. Kommunerne måtte selv betale for sådan at få posten bragt. Først omkring 1877 fik man kongelig post, der dog ikke kom alle steder, men lagde postsager på elleve steder i sognet.

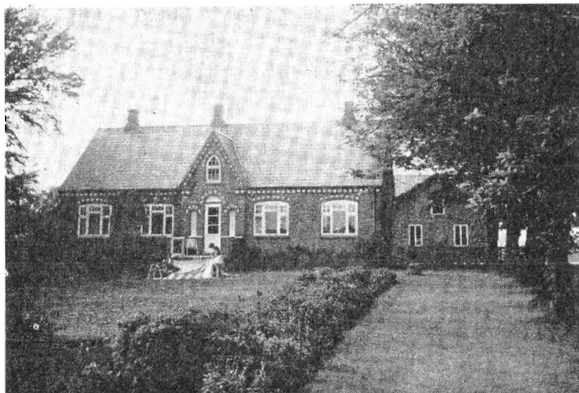
I den tid, da Faster var sammen med Borris i én kommune, var der tre af sognerådsformændene, som boede i Faster. Det var Anders Vestergaard 1878–80, Mads Jensen Astrup 1884–85 og Jens Chr. Christensen 1889–90.

Kommuneadskillelsen

Spørgsmålet om at blive skilt fra Borris i kommunal henseende var allerede nogle år ind i dette århundrede fremme til behandling. Man mente i Faster, at sognet nu var folkerigt nok til at stå på sine egne ben. Desuden havde det store Borris sogn altid overvægtet i rådet; men da Borris forlangte, at Faster ved en adskillelse skulle betale 150.000 kr., blev det ikke til noget. I 1923 var sagen fremme igen, men blev henlagt, da Borris ikke var stemt for det.

I 1930 ved vurderingen til ejendomsskyld besøgte jeg (Jan Aas Jansen) samtlige ejendomme i de to sogne og henledte jævnlig samtalen på en adskillelse af sognene, og jeg mente da at se, at der især iblandt de yngre mænd i Borris ikke var uvilje imod en adskillelse. I samtale med et par mænd fra Borris blev vi enige om at nedsætte et „selvvalgt udvalg“ af mænd fra begge sogne, og dets opgave skulle være at fremkomme med en opfordring til sognerådet om at tage sig af sagen. Ved et møde, som udvalget holdt på Skjern Højskolehjem den 14. marts 1932, nedskrev jeg følgende udkast til en henvendelse til sognerådet:

„Undertegnede beboere i Borris og Faster sogne tillader sig hermed at rette en opfordring til det ærede sogneråd om at tage spørgsmålet om adskillelse af kom-

Stensgård, Jan Aas Jansens gård.

munen til behandling og eventuelt søge adskillelsen gennemført. Vi mener, at der er stor stemning for en adskillelse i begge sogne og er tilbøjelige til at tro, at overenskomsten bedre kan fuldbyrdes nu end forhen. Vi beder sognerådet tage sig af sagen.

Borris og Faster, den 14.3. 1932“.

Signeret: Karl Lindvig, Jørgen Henriksen, Jens Madsen, Niels Kjær, Chr. Madsen, Astrup, Gr. Graversen, Johan P. Pedersen, J. Aas Jansen, J. Thomsen Jensen, Niels Søndergaard, Mads Astrup, Laurids Krogh.

Udvalget blev nu indkaldt til forhandling med sognerådet den 28. april, og man drøftede adskillelsen i hovedtræk. Hvert sogn skulle beholde sin gæld og sine aktiver. Kommunens asyl i Borris skulle tilfalde dette sogn; men Faster skulle have ret til at indlægge aldersrentenydere til samme betaling som Borris – hvis der ellers var plads. En motortromle skal være fælles ejendom. Kontant kassebeholdning eller underskud deles imellem sognene efter folketal. Fælleskommunale tilgodehavender hos statskassen eller fra anden side, som ikke tydeligt kan deles efter udgifterne, skal deles efter indbyggertal, og endelig skal hver kommune overtage de i kommunen hjemmehørende forsørgelsesberettigede.

Når vilkårene i sin helhed er godkendt af amtet, fremlægges de til eftersyn i sognene, hvorefter der holdes kommuneafstemning i begge sogne om spørgsmålet. Der kræves flertal af de afgivne stemmer i begge sogne for delingen.

Denne afstemning blev holdt den 22. august 1932. Af 600 stemmeberettigede i Borris afgav 249 stemme, deraf 176 ja og 65 nej, 7 ugyldige og 1 blank.

I Faster var der 442 stemmeberettigede, hvoraf 252 stemte som følger: 234 ja, 12 nej og 6 ugyldige.

Der var altså i begge sogne et klart flertal for adskillelsen. Det historiske møde, da sognerådet for den samlede Borris-Faster kommune fratrådte og de to nyvalgte sogneråd for Borris kommune og Faster kommune tiltrådte, fandt sted på Klüvers hotel i Borris den 3. april 1933.

Efter at den afgående formand Mads Rahbæk, Sønderbygård, havde fordelt og overdraget kommunens sager til de to nye formænd, Hans Chr. Jensen for Borris og Jan Aas Jansen for Faster, og disse havde kvitteret derfor, samledes det afgående og de to nye sogneråd ved et fælles kaffebord. Her mindedes man fællesskabet og samarbejdet igennem de mange år. En speciel tak fik den afgående formand, Mads Rahbæk, for hans retlinede arbejde for den ordening med kommunernes deling, der nu var truffet, og sammenkomsten sluttede med de bedste ønsker for de to nye kommuners fremtid.

Andelsbevægelsen i Faster

ANDELSMEJERIET. Den mand, der først begyndte at arbejde for et andelsmejeri i Faster, var Chr. Frøslev, der boede i en nu nedlagt ejendom i Fasterlund. Han opkøbte mælken hos nogle af sognets beboere og påbegyndte at opføre et

mejeri ved Fastergård. Da trådte elleve af sognets mænd til, nemlig Anders Vestergård, Jens Chr. Christensen, Niels Søndergaard, Mads Astrup, Chr. Søndergaard, Niels Boel Madsen, Jens Peder Astrup, Søren Vestergaard, Mads Peder Meldgaard, Chr. Astrup og Mads Søndergaard. De indskød hver 1000 kr., som sammen med Chr. Frøslevs påbegyndte arbejde, der blev takseret til 1000 kr., dannede en aktiekapital på 12.000 kroner.

Mejeriet blev nu opført og blev taget i brug den 5. juni 1885. Efter optegnelser i regnskabet er der udlagt til bygning og montering med maskiner ialt 11.940,55 kr., og for den sum startedes det første mejeri i Faster sogn. Som bestyrer af det nystartede mejeri lejede man en ung mand, der hed Poul Krogh, for en årlig løn af 270 kr. og kost og logi. Desuden opholdt Chr. Frøslevs broder sig et par måneder på mejeriet, og han var mere kyndig på mejeridriftens område end bestyreren. Resten af året antog man en lærling, der fik 12 kr. 50 øre om måneden. Han hed Jens Brask.

Man holdt svin på mejeriet for at udnytte valle og andet affald; men der var dog ikke nogen stor svinestald; i det ældste regnskab står, at der ved Mads Astrup blev solgt 2 fede svin for 79,70 kr., mens der var indkøbt 5 små svin og grise, og mølleren i Astrup mølle havde fået 18,97 kr. for grutning.

Mejeriet betalte det første år til leverandørerne for mælk 17.608,72 kr., og betalingen var beregnet efter 28 pund mælk til 1 pund smør. Der blev solgt 26.611 pund smør for 25.559,54 kr. Prisen var sat efter børsudvalgets topnotering og varierede det første år fra 0,75 kr. til 1,19 kr. pr. pund. Mejeriets overskud var det første år på 1.391,37 kr., der af bestyrelsen blev udsat på rente: 300 kr. til kirkeværgen, 300 kr. til J. Chr. Christensen og resten i Borris-Faster sparekasse, alt på 4 % i rente, „for hvilket bestyrelsen er i besiddelse af bevis“.

En del leverandører optoges ret snart som andelshavere; men det voldte en del besvær med at få optaget de landbrug, der lå længst borte, og det var på grund af transporten af mælken. Det er egentlig et problem, som plagede mange andelsmejerier lige op til vor tid. De rene andelsprincipper har her været vanskelige at gennemføre. Først i 1904 kom beboerne i Ejstrup med som andelshavere.

Allerede i 1890 havde man opmærksomheden rettet på betydningen af mælkens fedtindhold, idet mælken nu blev kontrolleret 2 gange om måneden, og den mælk, der ikke i årets løb holdt 4 % fedt, skulle erstattes til mejeriet, og de derved indvundne penge skulle tildeles den bedste mælk. Ved generalforsamlingen i 1902 og næsten hvert år til 1917 stillede en enkelt leverandør forslag om overgang til afregning efter flødeenheder, uden at det blev vedtaget, og først da bestyrelsen i det sidstnævnte år stillede forslag herom, blev det vedtaget.

I 1910 blev der holdt en jubilæumsfest for mejeriets andelshavere og kunder, her talte forstander Jens Nielsen, der nylig var kommet til Borris som forstander for landbrugsskolen. Til festen var skrevet en revyvisé af M. Bendtsen. Den er nu delvis uforståelig for uindviede, men vi gengiver dog enkelte vers.

Vers 9

Kjelstrup, den er næsten bleven stor,
derfra kommer mange, mange spande,
så den spådom den var ej god:
det kan bæres herop i en kande. –

Men de fik altså dog en mælkevogn til døren som dem i Ejstrup.

Vers 10

Generalforsamling hvert år
er lige så sikkert som terminen,
det samme er, at M. P. Søndergaard
for fløde og fedt han vil stride.

Vers 12

Kloak I får jer nu til mælk og vand,
for så hos Jens at gemmes i beholder.
Sådan lagde konsulenten an,
det meget griseri nu ej volder.
Ja, sådan fik vi en kloak,
men Jens, ja Jens – han sagde tak.

Vers 13

Nu et hurra for hver mælkekusk,
som i den tid til mejeriet kørte,
men blandt dem er Bendt nok duks,
for flere ture han førte.
Boje er vor oldermænd,
køre, det jo bedst han kan.

I 1926 vedtoges efter opfordring fra Skjern at levere konsummælk til byen. Det vedtoges i 1933 at nedlægge det gamle mejeri og bygge et nyt ved Astrup by. Det blev nok så dyrt at bygge som det første. Summen blev på 150.000 kr.

Som bestyrere har siden Poul Kroghs tid virket Jens Chr. Esbensen, Kr. Lauridsen, Kr. Thomsen, Jens Chr. Jørgensen, Chr. Jensen Sørensen og A. C. Nielsen. Sidstnævnte havde i marts 1958 bestyret mejeriet i 40 år.

BRUGS- OG FODERSTOFFORENING. Det var omkring århundredskiftet, at man begyndte at arbejde for en foderstofforening under Jysk Andels-Foderstofforening; men det viste sig umuligt at samle hele sognet. Der blev så lavet en foderstofforening i FASTER i 1904. Da kredsen, som naturligvis havde kirkebyen som samlingssted, ikke var stor nok til en sådan forening alene, så lavede man en brugsforening og i tilknytning til denne en foderstofforening, som blev stiftet i 1905.

Dens formål var „at skaffe medlemmerne gode og uforfalskede varer til den billigste pris, der kan haves ved indkøb i større partier“. En anden paragraf i lovene, som dog nu er udgået, lød således, at gårdmænd og ligestillede ved optagelse i foreningen skulle indbetale 4 kr., husmænd og ligestillede 2 kr., uformuende

indsiddere 1 kr. og tjenestefolk 50 øre. Alt efter styrelsens skøn. Disse forskud overgår til driftskapitalen og udbetales ikke ved udmeldelse.

Foreningen fik straks 35 medlemmer. I mange år havde de to afdelinger fælles bestyrelse, hvilket dog blev forandret, så de nu har hver sin bestyrelse og sit regnskab, hvorimod begge foreninger har fælles uddeler.

Brugsens omsætning det første år var ca. 22.000 kr., nu er den på ca. 365.000 kr. og har godt 100 medlemmer.

Foderstofforeningen i Astrup begyndte som en filial af P. Kristensens kornhandel i Skjern, og først året efter kom den ind under Jysk Andel. Der indmeldte sig straks 90 medlemmer med 529 køer, og trods det, at der i 1946 stiftedes en lignende forening i Ejstrup med ca. 30 medlemmer, har foreningen endnu 100 medlemmer. Foreningens første omsætning var på 52.000 kr. Nu er den oppe på 675.000 kr.

Den gamle købmandshandel, som A. Christensen i sin tid havde stiftet, blev i 1921 købt, og så blev der stiftet en Astrup Brugsforening, der straks fik 61 medlemmer – nu 98. Dens første årsomsætning var på ca. 88.000 kr. mod 275.000 nu.

FASTER ANDELSKASSE. Brugsforeningen i Faster havde nogle år, før andelskassen blev startet, en indskudsafdeling, hvor medlemmerne kunne indsætte ledig kapital, og dette var vistnok medvirkende til, at man fik opmærksomheden henledt på andelskasserne, som havde begyndt at virke på Varde-egnen.

Man tilkaldte gårdejer Frands Frandsen fra Outrup, for at han kunne give oplysning om en sådan kasses virksomhed, og efter at man havde fået disse oplysninger, begyndte man og stiftede Faster Andelskasse i 1919 den 28. maj. Formålet var:

- a) at ordne og lette medlemmernes pengeomsætning.
- b) at gennemføre en fyldestgørende form for personlig kassekredit til foreningens aktive medlemmer.
- c) at modtage medlemmernes kapitaler til forrentning. I praksis skulle dette betyde, at indskud af kapital forrentes med samme procent som aktie-bankerne giver; men på grund af kassens billige administration kunne renten af udlån være noget lavere end disses. Og den personlige kassekredit, som ansættes i forhold til det enkelte medlems omsætning i sit erhverv, tænktes som en hjælp til driftskapital.

Der var vel nok nogle, som nærrede mistro til denne kredit uden nogen sikkerhed, men tiden har vist, at det var ubegrundet. Kassens tab på denne konto er så lille, at det ikke er værd at nævne.

Andelskassens omsætning i det første hele regnskabsår var på 2.966,42 kr. Der var da 110 aktive medlemmer og 7 passive og 100 indlånskonti, mens der i 1958 var en omsætning på næsten 25 mill. kroner, 243 aktive medlemmer og 50 passive. Af indlånskonti var der 463, og kassens reservefond udgjorde omkring 140.000 kr.

Kassens første bestyrelse var Niels Kjær, formand, Gr. Graversen, A. C. Nielsen, A. Møller Andersen og H. C. Hansen. Som et kuriosum kan siges, at Gr. Graversen var kassens kasserer i de første 38 år. Som bogholdere har fungeret: A. C. Nielsen, N. P. Jensen, J. Aas Jansen, M. P. Søndergaard, Niels Kjær og Morten Jespersen. Sidstnævnte i nogle og tyve år.

ANDELS-ELEKTRICITETSVÆRKET. I 1913 blev der i den sydlige del af sognet især af Niels Kjær og smedemester Ejlersen taget et arbejde op for at få elektrisk strøm i brug, enten det skulle indføres udefra eller man selv skulle have et værk. Tanken bredte sig hurtigt til Astrup, og man blev hurtigt enige om selv at bygge et værk; men hvor skulle det ligge? Derom var der jo en del tovtrækkeri imellem Astrup og Faster. Resultatet blev, at det kom til at ligge omtrent midt imellem disse byer, men nærmest ved Astrup. Det stod færdigt til brug i august 1914 og havde kostet 56.000 kr.

Der havde meldt sig 54 medlemmer, og en del af dem ville kun have strøm til lys, da de havde husmøller eller petroleumsmotorer til kraft. Under krigen kom værket ud for genvordigheder, idet tilførselen af olie svigtede, og man måtte til at omlave en motor til tørvegas, og man fik opstillet en vindmølle. Herved steg værkets gæld, og man havde ikke tilgang af nye medlemmer i samme forhold; men krigen fik ende, og tilgangen blev større, ligesom forbruget sted. I 1958 er der 240 forbrugere. Følgen af værkets vækst var, at sognets største pryde, den gamle vejr-mølle i Astrup og alle sognets husmøller forsvandt.

Værket har kun haft tre bestyrere: A. Christensen, smed Nielsen og S. Reimers, sidstnævnte i 35 år.

Hedens opdyrkning

I denne oversigt over, hvad der er sket i Faster sogn i de sidste 2-300 år, bør hedens pionerer ikke glemmes. I 1683 var der kun dyrket 752 tønder land, og nu er det samlede landbrugsareal 3166 ha. Det allermeste af den kæmpemæssige stigning i den dyrkede jord er opbrudt hede, og Faster er ikke nogen undtagelse fra regelen. Sådan gik det fra Kongeåen til Limfjorden; men ikke alle steder var jord-bunden så god under lyngdækket som her.

Allerede inden 1850 må der være opdyrket ret betydelige stykker af heden, da folketallet i sognet på den tid var mere end dobbelt så stort som i 1787. Inden udskiftningen af sognets fælles hedearealer omkring 1800 fandt sted, kunne der ikke opdyrkes hede; for de forskellige herskaber, der var lodsejere, ville ikke gerne tillade, at deres rettigheder i heden blev indskrænket; granderne i sognet holdt lige så hårdt på, at heden, den fælles ejendom, ikke blev indskrænket, ved at der blev taget en bid af den hist og en bid her. Der skulle sættes skel først, så hver gård fik sit areal at råde over; men da det først var sket, og bønderne var blevet selvejere, så begyndte angrebet på heden. Størst må det have været i sidste halvdel af århundredet, da folketallet på halvtreds år igen blev fordoblet, og Faster stadig var

et sogn uden ret mange næringsdrivende uden for landbruget. Hedeselskabet og dets datter Hedebruget har jo været hjælpere og givet tilskyndelser; men det er egentlig først, da amtsvejene og banerne skabte gode forhold i trafikken, og da mejerierne blev oprettet, at hedeopdyrkingen rigtig fik vind i sejlene. Før den tid var der nok mange steder oprettet hedejeendomme; men det første slægtled af hedefolket, „dem ud ved kærerne“ som Skjoldborg sagde, „stridsmændene“ med spaden og et spænd lånte stude eller heste, de oplevede ikke det store skred. De sad derude med en ko eller to og et par kobbøl får og fik dyrket en lille plet til rug og spergel, som de drøjede det mørke rugbrød med, så det blev endnu mørkere. Jo, vist havde Faster, „smørhullet“, sit „Sibirien“. Bedst lykkedes opdyrkingen fra gårdene, hvor der blev taget hede ind år for år, til der var nok at bygge en ny gård på, og vi har i det foran stående hørt om mange sådanne nyanlagte gårde, som i hovedsagen må skyldes, at heden nærmest gården blev dyrket. Da først mejeriet kom, og der blev mulighed for afsætning af mælk og svin og æg, så vandt hedeboerne med; thi vel var der slid og slæb ved at rydde „for samfundet bredere grund“; men sliddet har aldrig afskrækket vore fædre og mødre. De sled sig gladeligt krumme og skæve, blot de kunne øjne en udvej for at vinde igennem, og mange af dem kunne nikke genkendende til Skjoldborgs husmand, når han siger: „Jeg retter min ryg, og jeg skimter et mål. Da blåner og blinker det blankslidte stål i min hakke, min skovl og min spade“. Eller som Aakjær siger i „Bonden og hans jord“ – jeg „spyttes i næven og tog så fat. Da følte jeg kræfternes helligånd; min plov lå varm og gjæv i min hånd; med rene furer den mark kløv; da mærked jeg aldrig min le var sløv. Min kone bandt op, hvad jeg hug løs, på neget sad spæd vor første tøs“. Der var håb forude.

Opbrydningen af Faster hede var mange steder streng, for der var så mange sten, og nu var det jo for så vidt et held, at man havde øvet sig i at kløve sten ved at rydde de store langdysser, disse oldtidens stolte mindesmærker over de første agerdyrkere og rydningsmænd i vort land og vort sogn. Man var ligesom i øvelsen med denne side af rydningen. Der siges, at der fra en sten på Fastergårds jord blev udkløvet 42 stykker, der hver var 2–3 alen lange og omkring en halv alen i tværmål. Det er den slags, der brugtes til stenbjælker i stenkisterne, hvor grøfter og vandløb skulle ledes under vejene og banerne.

Hedeopdyrkingen i slutningen af forrige århundrede foregik på den måde, at når lyngen var brændt af, så blev jorden pløjet tyndt, og så lå den hen i et par år, til græs og hedeurter begyndte at gro godt igennem. Man kunne nu skønne, at lyngsværen var ved at være skør og færdig til at bearbejde, og så kunne jorden dybløjes og mergles.

Der blev gravet mergel mange steder i sognet, derom vidner de mange gamle mergelgrave rundt om. Denne mergel indeholdt kun såre lidt kalk, der skulle store mængder køres ud, og arbejdet med mergelen er måske det hårdeste arbejde, vore fædre har præsteret, men arbejdet skulle gøres. Der var ingen vej udenom.

At datiden også havde øje for de tidlige hedeopdyrkere og udflyttere, viser en notits i sogneforstanderskabets protokol fra 1858. Det er en henstilling til forstanderskabet fra lærer S. Aaes i Faster om at indstille:

- 1) Fæstebonde Mikkell Lauridsen i Ejstrup,
 - 2) Husmand Jens Christensen af Astrup hede,
 - 3) Husmand Morten Christensen af Astrup hede
- til en belønning af Landhusholdningsselskabet.

Husmand Morten Christensen, kaldet Hahne, købte omkring år 1850 60 tønder land hede fra Astrupgård. En sten i diget ved ejendommen, hvor han øvede sin manddoms gerning, bærer indskriften „Morten Hahnes Minde“. Under stenen skulle der ligge en flaske med oplysninger om Mortens gerning og virksomhed. Ved eftersyn viste det sig, at papiret var smuldret og skriften kunne ikke læses, og det følgende er skrevet efter mundtlige meddelelser.

Hvad Morten Hahne gav for heden vides ikke. Det har nok ikke været ret meget. Sælgeren var Søren Astrup, og han skal have bestemt, hvor meget jord Morten skulle have, og da han syntes, det var for meget, sagde Søren: „Du skal have det!“ Og det var han så senere glad ved.

Her i heden nær ved sogneskillet til Fiskbæk byggede Morten sig et meget lille hus af hedetørv til væg og lyng til tag, og han skal have sagt, at her flyttede han nu ind med sin kone, 60 daler og en gammel dragkiste og havde det varmt og godt. Sådan begyndte de to. Hovedindtægten havde de i begyndelsen ved at plukke lyng, som folk, der kørte til havet efter fisk, tog med og afhændede til bagerne i Ringkøbing. Den første pløjning af heden besørgetes ved lån af plov og heste hos omegnens gårdmænd. Et par år efter fik de en ko og måtte så udvide huset med tørv og lyng for at få plads til husdyret. Omsider blev de selv kørende med kør og siden med stude.

Huset af tørv blev erstattet med rigtige huse, hvortil han samlede materiale sammen fra steder, hvor de byggede om. Han skal have dyrket 40 tønder land. Han udstykkede senere ca. 60 tønder land til tre døtre og svigersønner og købte et lille hus med lidt jord, hvor han og hans kone så boede på deres gamle dage. De arbejdede fra sol stod op, til den gik ned, og for os synes det at have været en slidsom tilværelse under primitive forhold; men de nåede at se det blomstre omkring dem. Deres navne er nu hugget i sten i Kongenshus mindepark.

Bendt Kirkegaard Bendtsen blev født i 1863 og døde 1952. Han fik i 1886 25 tønder land fra sin fødegård, Annexgården. Det var hede med et par tønder land dyrket og lige så stort et areal lå som „jynggrave“, som nok allerede var delvis ødelagte. Hans fader hjalp ham til at bygge et lille tarveligt hus med plads til Bendt og hans unge kone og et par kør. Han fik et lån på 400 kr., og konen Ane Marie Simonsen fra Gåsdal kom med to kør, der blandt andet også brugtes som trækraft de første år. I 1910 købte de 6 td. land kør og mose, der blev afvandet

og kultiveret som det øvrige. Der blev bygget en trelænget gård og plantet læhegn samt en hel tønde land med løvtræ og nåletræ, hvori der er lavet store stensætninger, en stor seværdighed. I 1934 blev der yderligere købt 5 tønder land. Ved ejendommens overdragelse til en søn dette år var der 2 heste, 12 køer, 6 ungkreaturer, 12 svin og fjerkræ som besætning. Det er den Bendt, som omtales i

Granly.

mejerirevyen. Han kørte mælk i 32 år og blev hædret med et par sølvspiseskeer – én til ham og én til Ane Marie.

De blev tildelt Jørgen Bertelsens legat for opdyrkning og plantning. I 1926 fik de Pajbjergfondens diplom for veludført grundforbedring og kultivering, og samme år fik de diplom fra De samvirkende jyske Husmandsforeninger både for plantningsanlæg med stensætning og for veldreven landbrug. Også deres navne er mindet på stenen i Mindeparkens smukke dal.

Jens Christen Christensen, kaldet Hemmet, er født 1867 og død 1942. Han købte omkring 1890 20 tønder land fra Meldgård i Klokbose, og ved senere køb ialt 50 tønder land. Jens Chr. Hemmet og hans hustru Karen begyndte her uden synderlig kapital. Han kørte mælk til mejeriet, kultiverede betydelige hedearealer og ombyggede ejendommen et par gange, udskiftede jord til en søn og hjalp ham med at bygge. Til en anden søn blev købt 25 tønder land fra Østergård, og det blev ligeledes opdyrket. I hjemmet blev der opdraget en stor børneflokk, og familien kom efterhånden til at sidde i gode kår. Også deres navne findes i Kongenshus mindepark iblandt de andre pionerer. De samvirkende landøkonomiske Foreninger i Ringkøbing Amt gav dem sit sølvbæger for landboflid.

Mads Thomsen købte i 1912 en statsejendom udstykket jord fra Niels Kjærs gård i FASTERKJÆR. Bygningerne bestod af et meget lille stuehus og et mindre ud-

hus. Besætningen var 3 magre køer og 2 islandske heste, som måtte sælges det første efterår på grund af fodermangel. I tiden indtil 1926 købte han desuden 24 tønder land hede, som i løbet af de følgende år blev opdyrket, og så blev der igen købt noget hede – 6 tønder land.

I begyndelsen måtte Mads låne heste til arbejdet imod til gengæld at gøre arbejde. Ejendommens bygninger blev bygget om, så der nu er en firelænget gård med maskinhus og stakhjelm. Jorden er i særdeles god kultur og frembærer store afgrøder. Et år var Mads Thomsen indehaver af rekorden som højeste mælkeleverandør til Faster mejeri, så der er blevet produceret noget i gården, og hele bedriften er passet således, at der er opnået et imponerende, ja ufatteligt godt resultat i økonomisk henseende. For nogle år siden afstod de gården til en søn, og da var der 3 gode heste, 20 køer foruden tilsvarende ungvæg og 25 svin samt fjerkræ.

Det siger næsten sig selv, at en sådan indsats er blevet bemærket og anerkendt. I 1949 tildeltes Mads Thomsen og hustru sølvmedalje for landboflid af Foreningen af jyske Landboforeninger, og Det danske Hedeselskab hædrede dem året efter med et sølvbæger for opdyrkning af hede til agerjord.

Der var jo mange flere hededyrkere, der fortjente at nævnes; men lad det være nok til, at disse og mange unævnte af rydningsmænd og udflyttere kan mindes med ære af efterslægten som mænd og kvinder, der i allerhøjeste grad har været med til at bygge sognets fremtid.

— — —

Lige meget hvor! Om på Amerikas prærier eller på den jyske hede, om det er i værkstedet, butikken eller på mulden, så er det mandens og kvindens egenskaber, der slår igennem. Skønt er det at se, hvor mange af hedeopdyrkerne, der magtede det forhavende, de gik i gang med som fortrøstningsfulde unge, da de sammen med „kvinden ved hans side“ tog fat og gjorde en livsgerning, som fik betydning.

Det kan vist godt uden overdrivelse siges, at opdyrkingen af de jyske heder er én af de største bedrifter, som er øvet inden for dansk erhvervsliv, siden de slægter levede, som skabte de storstensgrave, der under navn af jyngovne, kæmpeovne eller kæmpegrave blev sløjfet og adspiltet for 100 år siden. De var rejst af de folk, som i dansk landbrugs første årtusinder ryddede skov og skabte agerland. Og så havde de så megen energi i overskud, så stor teknisk sans og sådan sikkert syn for den storslåede landskabelige virkning, at de kunne sætte deres afdøde „sogne-rådsformand“, oldermænd, høvding, ham, der gik i spidsen, deres thegn, som det siden hed, disse enestående stenmonumenter: dysser og jættestuer, der kunne stå i fire årtusinder som minder om bedrifter, der kun øves én gang i et lands historie.

Godt var det, at vort slægtled dog fik rejst det par hundrede sten over hedens slidere, så vi i Kongenshus mindepark kan bevare deres minde og læse deres navne. Skønt storslået i deres virkning indeholder mindeparken vel ikke stort flere sten, end der var i et par af de store oldtidsmindesmærker. Langdyssen ved Lodahl

bjerg var 112 alen lang, og den var omsat med store randsten. Der har nok været brugt omkring 100 store sten til dette monument.

Nå, lad os håbe, at mindeparkens sten må få lov at stå lige så længe som stenmonumentet ved Lodahl bjerg, før det bliver spaltet i atomer.

Efterskrift

Foranstående, som er uddrag af „Træk af Faster sogns historie“, er sluttet i 1958. Oplysninger til dette er hentet fra Markbogen 1683, folketællingslister, gamle skøder og dokumenter og fra slægtsbøger om Fastergård og Astrupgård, fra sogneforstanderskabets og sognerådets protokoller, foreningsprotokoller og præsteembedets Liber daticus.

Jeg bringer toldinspektør A. Clausager en tak for oplysninger fra Rigsarkivet og forfatteren Alfred Kaae for tilføjelser og tilrettelægning af dette uddrag.

I årene, der er gået siden, er der her som andetsteds sket forandringer. Sognets ungdom har fortsat forladt landbruget, så dettes antal er i aftagende, medens andre beboelsesejendomme er forøget betydeligt. Dog er sognets indbyggerantal lidt i tilbagegang. Inflationens fortsættelse mærkes i omsætningen, således er andelsmejeriets og andelskassens pengeomsætning nu henholdsvis ca. 6 millioner og 66 millioner kroner.

Ved opførelsen af en ny centralskole for hele sognet har man taget afsked med den gamle børneskoleordning, under hvilken vi har haft mange dygtige lærere. Vi har haft flere lærerpar – nogle i en længere årrække – som har stået i det allerbedste forhold til hjemmene, hvor de er gået ind og ud og følt med hjemmene i glæde og sorg, et forhold vi sikkert alle ønsker overført på centralskolen, så vidt det er gørligt i så stor en skolekreds med så mange lærere.

Jan Aas Jansen

Hans Paludan

EN VESTJYSK SKOLEMESTER

Ved lærer *Gunnar Friis*, Viborg

FOR 200 ÅR siden levede på Ringkøbing- og Lemvigegnen en skolemester ved navnet Hans Paludan. Om hans omskiftende og tragiske levnedsløb skal her berettes.

Hans Paludan er født i Lomborg, hvor faderen Jens Paludan var præst. Moderen hed Anna Sørensdatter Aagaard og var en præstedatter fra Rømø. I kirkebogen er hans fødselsdag ikke indført; men han blev døbt i Lomborg kirke den 12. søndag efter Trinitatis 1717, hvilket det år var den 15. august.

Sine drengeår og første ungdomsår levede han hjemme i Lomborg præstegård, siden kom han i Latinskolen i Viborg, og 20 år gammel tog han studentereksamen. Det var hans plan at blive præst, og han tog da også nogle år efter Baccalaureusgraden, en slags 1. del til den theologiske embedseksamen.

Imidlertid har pengemangel nok tvunget ham til at afbryde studierne. Han tog så plads som huslærer på Timgaard, og på anbefaling af sit herskab opnåede han i 1744 at blive hører ved sin gamle skole i Viborg.

I de første år af Viborgtiden gik alt vel, og han får ros for sin lærervirksomhed. Således skriver biskop Wøldike i 1747 i en anbefaling: „I den Tid har han udviist roesværdig Flid og Arbejdsomhed, så at hans Disciple udi de ham betroede Lektier have havt kjendelig Nytte og Fremgang af hans Undervisning. Derhos haver han ikke forsømt sin egen Undervisning, i Særdeleshed flittigt øvet sig ved Prædikestolen og haver ei alene gode udvortes Gaver, men tillige Færdighed paa en bekvem Maade at fremsætte de Lærdomme, som han foretager sig at forhandle“.

Det lyder jo såre godt, og at han øver sig i at prædike, viser jo, at han stadig har planer om at blive præst. Men allerede i 1748 begyndte der at komme klager over ham, at han drak og mishandlede eleverne og forsømte skolen, ja, at han drev det så vidt, at han rejste bort fra skolen en hel måned uden tilladelse. En tid var han suspenderet; men da henstillinger og irettesættelser ikke hjalp, måtte han i 1749 afstå sit embede til en anden mod en godtgørelse på 100 rdl.

Hans Paludan forlod nu Viborg og rejste tilbage til Lemvigegnen. I 1751 skrev han fra Dybe til biskop Wøldike og anmodede om en anbefaling; den ville han nok bruge ved ansøgning om plads som skoleholder, og i de følgende år hutler

han sig igennem som huslærer og omgangsskoleholder. Om hans tilværelse i en del af disse trange år kan ingen oplysninger gives, en tid boede han hos en gift søster i Resen, og var da lærer for præstens børn; men i 1765 blev han omgangs-skoleholder i Nr. Nissum, og her blev han i 14 år.

I Nr. Nissum lå et enkesæde, som sognepræsten, pastor Schor, ville have, at Hans Paludan skulle have rådighed over i de måneder, han ikke holdt omgangs-skole; men den mand, der havde lejet huset, ville ikke flytte ud, og striden herom medførte, at der blev en del modstand mod Hans Paludan, vist især fra en klike anført af den nævnte lejer.

For at hjælpe Hans Paludan sendte provst Rosenberg, Resen, en skrivelse til biskoppen i Ribe, hvori han anmodede denne om, „at confirmere og stadfæste Mons. Hans Paludan udi det ham for nogle aar siden af Kirke Patronen og sognepræsten betroede Skoele-Embede, paa det nogle faa Modvillige ey skulde have magt til paa egen Haand at delogere (fordrive) ham og antage sig Skoeleholdere, som de selv finde for godt og mueligt udi egne tanker best være tient med, da de i paakommende tilfælde kunde rygte og skiære Hakkelse for dem, naar forlanges, hvorledes det end gik med de Unges underviisning i Christendommen, som slige Bønder Dreng, som disse agter at udvælge efter egen smag, lad være de kand regne og skrive lidt, dog vel ey forstaae meget af endmindre kand undervise andre udi.

Sognepræsten Hr. Schor vil nødig miste Mons. Paludan. Dend største deel af Sogne Mændene, som jeg har talt med, ere meget vel fornøiede med ham, og jeg self, som over 20 Aar har kiendt ham, kand med sandhed give ham det vidnesbyrd, at hand er vel funderet, er Stud. Theolog, fører et ustraffeligt levned og grundig underviser Dem, som betroes ham. – Jeg har self til mine Børns information betient mig af ham, da hand paa et par aars tiid opholdt sig her i Resen bye hos sin Syster, der da var gift med min Antecessors (formands) Søn, men nu er ved døden afgang. Hand har altsaa ingen tilflugtssted, om dette Skoele Embede berøves ham, hvilket meget skulde smerte mig, da det er lidet nok for ham desuden at leve af, men hand dog er fornøyet med samme, indtil det behager Gud og Kongen at give ham noget bedre, som jeg hiærtelig vil ønske ham og tillige have ham til Deres Høyærværdighed paa bedste maade recommenderet (anbefalet), at De ved forefalden leylighed vil have ham i Erindring.“ ... Med denne skrivelse fulgte anbefalinger fra mange forældre, der var godt tilfredse med Hans Paludan. – Det var kun i særlige tilfælde, at biskoppen foretog kaldelsen af skoleholdere; men provsten mente, at når selve biskoppen havde bekræftet Paludans ansættelse, så ville de modvillige bøje sig, og Paludan beholdt da ogsaa sit embede.

I denne strid forsvarede og roste provsten Hans Paludan; men helt anderledes optræder han nogle år senere. – På den tid var Jakob Dagnes degn i Nr. Nissum; men i en skrivelse dateret 9. jan. 1771 indberetter provst Rosenberg til biskoppen,

at Dagnes er død natten mellem d. 4. og 5. jan., og han benytter lejligheden til stærkt at anbefale til hans efterfølger en theologisk kandidat Overgaard, der i 4 år har undervist hans børn. Det kan man ikke bebrejde ham; men det er mindre pænt af ham derefter at skrive følgende: „Jeg har spurgt, at skoleholderen Hans Paludan er afreyst til Riibe for at anholde om dette vacante Embede. Hand var alt for stolt til at tale enten med sin Præst eller mig derom for at erholde tilladelse til sin reyse, mindre at søge vores Recommendation (anbefaling). Hovmod og stor Indbildning om sig selv har været aarsag til hands ulykke fra førstningen af; thi ellers hafde hand nok for længe siden haft en bedre Station. Hr. Schor er ey for at faae ham til Degn for ovenmeldte aarsags skyld, og hand kan desuden ey siunge.“

Resultatet blev, at kandidat Overgaard fik embedet; men allerede samme år blev han forflyttet til Resen, og hans efterfølger i degneembedet blev en kandidat Søren Rømer, en søn af godsinspektør og birkedommer Lars Rømer på Rammegaard; men han var kun 4 år i embedet; thi i 1775 blev han syg og tog til Lemvig for at gennemgå en kur, og her døde han ugift i sit 36. år. -- Hans Paludan søgte så igen det ledige degneembede, og denne gang anbefalede provst Rosenberg ham stærkt til embedet, og også pastor Schors påtegning af Paludans ansøgning indeholdt meget rosende ord om hans skolegerning; men det hjalp ikke. Til degn i Nr. Nissum blev udnævnt Gregers Morville, farfar til den kendte Georg Morville, der var medstifter af Hedeselskabet. Det var jo en stor skuffelse for Hans Paludan, at han igen blev forbigået, og man kan godt forstå, at han nu søger bort fra Nr. Nissum, hvor han trods alt havde haft nogle gode år.

I 1779 manglede man en skoleholder i Ringkøbing, idet den hidtilværende skoleholder Hans Vilhelm Horn var blevet kaldet til degn i Mejrup. Da sognepræsten og magistraten havde overdraget kaldsretten til det ledige embede til biskoppen i Ribe, indsendte Hans Paludan sin ansøgning til ham, og d. 8. april nævnte år meddelte biskop Bloch, at han havde kaldet „hidtilværende Skoleholder i Nørre Nissum Sogn Hans Paludan til at være herefter Christendom-Skoleholder samt Skrive- og Regnemester i Kiøbstaden Ringkøbing“.

Så flyttede Hans Paludan da til Ringkøbing; men det blev kun til ulykke for ham. -- Man har en opgørelse fra 1765 over skoleholderembedets løn, og den har nok været det samme i Paludans tid. Hans løn har da været: „ugentlig af hvert barn, som regner og skriver 4 skilling, af dem, som skriver og læser 3 sk., og af dem, som kun læser, 2 sk.“; desuden skulle han have den fornødne ildebrændsel til skolens kakkellovn og 5 rdl. 2 mk. årlig til husleje. Så skulle han også føre fattigvæsenets protokol, og herfor skulle han have 4 rdl. årlig.

Selv om lønnen var lille, så var den sikkert en del større end den, han havde oppebåret som omgangsskoleholder i Nr. Nissum, vel at mærke, hvis der var børn nok, der søgte skolen. Men den lette adgang til værtshuse og omgang med slette selskabsbrødre gjorde, at Paludan igen blev drikfældig ligesom i ungdomsårene

i Viborg og efterhånden ikke passede sin skolegerning, og det førte til, at forældre tog deres børn ud af skolen.

Da der nu blev klaget til Ribe over skoleforholdene i Ringkøbing, sendte Paludan følgende forsvarsskrivelse til biskop Bloch og stiftbefalingsmand Levetzov:

Naadigste Herrer! Jeg nødes til at andrage i dybeste Underdanighed, hvorledes jeg som Skoleholder i Ringkøbing ikke skeer Ret, men Uret. – Førind Indquarteringen kom (fra 1779 til 1785 var Ringkøbing garnisonsby), var Skoelen midt i Byen udi et Huus, som en borger eyer, og fik deraf til Huusleye aarlig 5 rdl. og 2 mark af Byens Penge; men da Indquarteringen skulle hertil, vilde samme Borger ikke have dette Huus længere til Skoelebrug, men til Indquartering. – Magistraten, for at beholde det endnu et Aar til Skoelebrug, lover Borgeren endnu 5 rdl. mere til Huusleye. Disse 5 rdl. tage Magistraten af mine fattige og ringe Indkomster. Derpaa flyttede De Skoelen næsten allernederst i Byen, hvor Børnene ikke vil søge Skoelen, muligt for Gadens Hæsligheds skyld, og ikke har søgt min Skoele siden noget før Juul. Af dette Huss faaer samme Borger som Eyer 10 Slettedaler. Magistraten toge de 2de Daler atter af min ringe Indkomst. Jeg kan altsaa hverken faa Caffé eller Thee enten Morgen eller Eftermiddag, tvært imod min forhen hafte Lemaade paa andre Stæder, og ofte intet varmt Mad til Middag, saa jeg kreperer, og deraf kommer Sygdom og Svaghed. I Skoelehuuset er jeg ene og allene imellem 4 Vegge, i Kulde og uden Varme og uden Menneskelig Hielp udi min Sygdom eller andet, saa at jeg selv udi min piinagtige Vee i Maven og rasende Tand Syge har gaaet ud at nyde en føye (smule) Brændeviin for min svage Mave og rasende Tænder og vedhængende Kulde i Legemet, som sigter til en Feber.

Jeg har ikke forsømt Skoelen. Jeg har givet Børnene Forlov, naar jeg haver været piint af Vee og Piine i Maven formedelst Durchløb og Obstruction. Saa og om Løverdags Eftermiddag, naar jeg skulle prædike for Præsten om Søndagen. Forgangen Aar kom der en Karl her til Byen fra min Egn. Han skikkede Bud til mig under Skoeletimerne, at jeg endelig strax skulde tale med ham, fordi han vilde strax af Byen igjen, han hafde noget til mig fra mine Venner. Nu, jeg gik og satte den ældste Discipel til Skoelemester imidlertid. – Jeg hafde og begiert af en Skræder, at han vilde gaa med mig udi Kramboden at købe mig noget Tøy til et Klædeboond. Han kommer og just under Skoeletimerne, og fordi jeg trængte hart til Klædeboondet, gik jeg med og satte den store Discipel til Skoelemester.

Jeg har skrevet til Sogne Præsten og Magistraten og beklaget mig, at ingen Børn søgte min Skoele. De svarede mig, at min egen Opførsel og Pligtens Efterladelse var formodetlig Aarsagen: Egen Opførsel, fordie jeg selv, da jeg ingen har, som kan gaa for mig, har gaaet til saadanne Stæder, hvor jeg har kjøbt Brændeviin for min Sygdom: Pligtens Efterladelse, fordi jeg for Nødvendighedens skyld var gangen fra Skoelen et Øyeblik. Jeg underkaster dette de Naadige Herrers høygunstige Kiendelse og bønfalder udi dybeste Underdanighed, at jeg maa nyde Ret: At jeg

maa faa mine 6 rdl. 2 mk. igjen fra Magistraten: At Børnene, som søger Vinkelskoeler (ulovlige privatskoler) her i Byen maa søge min Skoele som den rette Skoele: At Vinkelskoelerne forbydes. – Naar man lider Kuld, Hunger og Tørst, Sygdom og Svagthed er man udi bedrøvelige Omstændigheder, helst naar man i Sygdom og Svagthed ikke kan komme af Sengen og er uden hielp. Saadant maa jeg prøve udi min Alderdom af 64 aar.

I underdanigst Erværtning (forventning) af en Naadigst Resolution henlever jeg i dybeste Underdanighed med allerbedste Ønsker.

Deres Underdanigste Tiener

Hans Paludan.

Ringkøbing, den 31. Jan. 1781.

Da biskoppen havde modtaget Paludans jeremiade, skrev han til myndighederne i Ringkøbing og bad om nærmere oplysninger om Paludans forhold, og i en lang svarskrivelse, dateret 19. febr., og underskrevet af sogneprest Müller, byfoged Montagne samt byskriver Hvid hedder det, at grunden til, at børnene ikke mere søgte skolen, var den, „at de undertiden bleve jagede ud af Skolemesteren, undertiden sad allene i Skoelen uden deres Lærer“, og at deres kærlige påmindelser om forbedring ikke havde båret frugt. Til sidst bønfuldt man biskoppen om at skaffe ham et lidet embede ude på landet, hvor der ikke var så let adgang til værtshuse som i en købstad, idet man frygtede, at han ellers vilde falde byen til byrde.

Imidlertid fik den stakkels Paludan ingen undervisningspenge, når børnene ikke søgte hans skole, og da det var hans vigtigste indkomst, blev det hele til sidst så fortvivlet, at han selv frasagde sig sit embede. Dette meddelte han biskoppen i følgende tragiske skrivelse:

Høyædle og Høyærværdige Hr. Doctor og Biskop!

Endskiøndt Deres Høyædle Høyærværdighed for næsten 3 aar siden fattede den Gunst og Naade for mig i min høye Alderdom at kalde mig til Skoeleholder i Ringkøbing, saa nødes jeg nu formedelst Alderdom, da jeg er 64 Aar, saa og formedelst et Tilfælde i min høyre Arm, som giører den ganske rystende, saa at jeg ikke kan underviise Skoelebørnene i Skrivning og Regning, at frasige mig med min Villie Skoeleholderiet. Men! Deres Høyærværdighed! Hvoraf skal jeg ulyksalige Menneske leve, huusvild, fattig og forladt af alle. Ingen har jeg at flye hen til uden Deres Høyædle Høyærværdighed i min høye og svage Alderdom. Beder da underdanigst, at en liden Pension af 8 eller 10 rdl. gunstigst maatte tillægges mig af min Successor (eftermand) i Skoeleholderiet, og da Raadstue Skriveriet ved Fattiges Protocol frembringer 4 rdl., og Bedemands Tienesten, det ene aar med det andet beregnet, altid indbringer 10 rdl., haver stedse været combineret med Skoeleholderiet, kunde denne Udgift ikke være min Successor til alt for stor Byrde. naar disse Embeder forenedes med Skoeleholderiet, og jeg derved helpes i min ulyksalige Tilstand, som ellers maa forsmægte af Hunger og Elendighed og betle mit Brød for hver Mands Dør.

I haab om en naadig Bøn-hørelse henlever jeg med dybeste Underdanighed.
 Høyædle og Høyærværdige Hr. Doct. og Biskop
 Deres underdanigste Tiener

Ringkiøbing, den 21. Juny 1781.

H. Paludan.

Denne skrivelse sendte biskoppen til sognepræsten og magistraten i Ringkiøbing med følgende påtegning:

Det skal være mig meget kiert, om Deres Velærværdighed og Deres Velviis-heder ville paa den ansøgte Maade dimittere Sollicitanten (ansøgeren) og tillægge ham den ansøgte aarlige Pension af Den, som De igien maatte finde duelig til at beskikke til Skoeleholder.

Paa Visitatzen i Hiern Herred, den 4. Juli 1781.

T. Bloch.

På biskoppens henstilling til myndighederne i Ringkiøbing svarede man i en skrivelse, dateret 23. juli 1781, at skoleholderen ikke fik fast løn, men kun oppebar, hvad forældrene betalte for deres børns undervisning, og at man derfor ikke kunne pålægge eftermanden at udrede pension af sin sparsomme indtægt.

Så stod Hans Paludan da uden embede og uden pension, så han havde god grund til at spørge, hvad han nu skulle leve af. Det ser ud til, at han snart igen vender tilbage til Lemvigegnen, og at han atter bliver skoleholder i Nr. Nissum. At han her havde gode venner, fremgår deraf, at da degnen Christen Hansen Kars-toft i 1796 blev forflyttet til Ølby, blev Hans Paludan hans efterfølger, skønt han nu var 79 år gl. Nissumfolkene har på den måde villet glæde ham i hans sidste leveår.

Kun i 2 år var Hans Paludan sognedegn i Nr. Nissum, idet han allerede døde i 1798. I en skrivelse fra provst Alsing, Lomborg, til biskop Middelboe i Ribe hedder det: „Nylig er mig indberettet, at Degnen i Nr. Nissum Studiosus Hans Paludan er sidste Onsdag d. 27. Juni ved Døden afgangen,“ og i Nr. Nissum kirkebog står der: „begravet 30. Juni 1798 Degnen Studiosus Hans Paludan med Ligprædiken, 81 år“. – Skifteretsprotokollen for Skodborg herred siger, at han døde i Nr. Nissum præstegaard. Af skifteretsprotokollen fremgår det også, at man i „Berlingske Tidende“ havde efterlyst eventuelle arvinger; men at ingen havde meldt sig. Der var dog heller ikke noget at arve; men der var dækning for alle krav og for udgifterne ved begravelsen. Opgørelsen over dødsboet balancerer med 34 rdl. 5 m. 9 sk.

På Nr. Nissum kirkegård blev Hans Paludan stedt til hvile; men ingen mindesten er rejst på hans grav. – Alt tyder på, at han var velbegavet og havde været en lovende ung mand; men han ødelagde selv de gode fremtidsmuligheder. Han havde aldrig været gift, og hans liv havde i mange år været fattigt og ulykkeligt.

KILDER

Breve i Ribe bispearkiv, bispekontorets kopibøger, Hardsyssel degnehistorie, Sulkjær: Nr. Nissum sogn, Vor Ungdom 1898, Frost: Kjøbstaden Ringkiøbing og Wibergs præstehistorie.

Lidt om bopladsen Harreskov i gamle dage

Af Paul Henrik Harreschou

BYEN HARRESKOV ligger i Assing sogn, Hammerum herred, ca. 12 km sydvest for købstaden Herning.

Navnet Harreskov er uden tvivl opstået på følgende måde: Omkring 2000–3000 før Kristi fødsel var det her i landet skik at begrave de døde i ganske lave jordhøje. Man brugte særlige begravelsespladser, og en sådan kaldtes i tiden omkring ca. 1400–1450 for en „Hare“, senere stavet „Harre“. I almindelighed lå en sådan begravelsesplads i umiddelbar nærhed af en by; i nogle tilfælde et godt stykke fra byen, nemlig hvor der var et dertil egnet sted; til betegnelsen Harre føjede man da et eller flere ord, der fortalte hvorledes de stedlige omgivelser var. En sådan begravelsesplads lå der i den østligste del af det udstrakte Assing sogn, og da der var skove omkring de 3 sider af stedet, blev dette efterhånden ret naturligt kaldt „Hareshott“, idet „Hott“ er det gamle ord for mindre skove. Stavemåden Hareshott er mange gange blevet ændret i årenes løb; en lang tid var den Harreschou og er nu Harreskov, men har f. eks. været Harresskou, Harreschouw, Harrid-schouf. Nutidsforskere mener, at stedbetejnens første stavelse „Harre“ betyder „en stendysse eller et helligt sted“, hvilket jo falder godt i tråd med det foranførte.

Medens der var ufrugtbar jord, hvor Harreskov-begravelsespladsen lå, så var de marker, der lå på den af siderne, hvor der ikke var skove, frugtbare, og dette skyldtes, at der her løb en bæk med flere parallelgrene igennem markerne. Og netop lige her havde man lagt en bondegård, enligt beliggende, en såkaldt „Enstedsgård“, hvori der boede 2 familier (fæstebønder), som hver for sig drev sine marker, henholdsvis øst og vest for gården. Bondegården kaldte man ganske selvfølgelig for Harreskov, og den lå der, hvor den nuværende by Harreskov nu ligger. Bækken gennem markerne hedder den dag i dag Harreskovbæk, og vandet fra den og fra parallelgrenene løber som dengang mod vest til den nærliggende mølledam ved Kibæk vandmølle, for derfra sammen med vandet fra flere andre bække at fortsætte mod vest som Vondå -- Vorgodå -- Skernå. Navnet Kibæk betyder „de 10 bække“.

De nævnte lave jordhøje forsvandt, efterhånden som man efter den nye skik gik over til høje gravhøje, sådan som vi i nutiden bedst kender dem. Af disse er

mange desværre blevet overpløjede, men der findes dog endnu i Assing sogn ikke mindre end 33, som alle er fredede, heraf Harreskovhøj i Harreskovplantage og 8 i selve byen Harreskov og lige deromkring.

Navne på fæstebønder i Harreskov-gården

Det har ikke været muligt at fremskaffe navne fra tidligere tidspunkt end 1649, og så er notaterne endda noget mangelfulde i de næste ca. 100 år. Gården var som foran nævnt en „Enstedsgård“, hvori der boede 2 familier, ofte endda 3 familier; i mange af årene efter 1649 har man kun notater om den ene af familierne, hvorfor det selvsagt har været svært at følge slægten. Det synes dog hævet over enhver tvivl, at det som skik var i de tider, stadig har været den samme slægt, der har boet på gården gennem tiderne, sikkert også tidligere end 1649, måske dog således, at en datter og svigersøn kan have været den ene af familierne.

Følgende beboere er fundne:

1649–1650	<i>Lars Christensen</i>		Jens Christensen,
1651–1652	Ingen notater		antagelig brødre
1653–1657	<i>Lars Christensen</i>		Jens Christensen,
1658–1661	Ingen notater		antagelig brødre
1662			kun Jens Jacobsen,
			noteres tillige
			som kirkeværge
1663	Ingen notater		
1664	<i>Niels Larsen</i>		Jens Jacobsen
1665–1670	Ingen notater		
1671–1673			kun Jens Jacobsen
1674–1675		Niels Jepsen	Jens Jacobsen
1676	Ingen notater		
1677	<i>Else Nielsdatter</i>	Niels Jepsen	Jens Jacobsen
1678	<i>Jørgen Christensen</i>	Niels Jepsen	Jens Jacobsen
1679–1681	Ingen notater		
1682–1686	<i>Christen Nielsen</i> (antagelig boet her meget tidligere)	<i>Jørgen Christensen</i>	Niels Jepsen
1687			kun Niels Jepsen
1688–1709		kun <i>Jørgen Christensen</i>	
1710–1711		<i>Jørgen Christensen</i>	Jep Nielsen
1712–1729		kun <i>Jørgen Christensen</i>	
1729–1743		<i>Jens Jørgensen</i>	<i>Peder Jørgensen</i> (brødre)

Det synes mest sandsynligt,

- at Lars Christensen må være far til Niels Larsen,
- at Niels Larsen må være far til Christen Nielsen og Else Nielsdatter,
- at Christen Nielsen må være far til Jørgen Christensen,
- at Jørgen Christensen må være far til Jens Jørgensen og Peder Jørgensen.

*Ejerforholdet til fæstegårdene i Assing sogn og til Kragssnap i Sinding sogn,
alle beliggende i Hammerum herred*

Udskrift af blad 113 b i Rigens Forfølgningsprotokol fra år 1466:

Fru Ingeborg af Strannetth

fik d. 30/4 1537 i Viborg stadfæstelse af tvende beseglede pergament breve udskrevet i Hamrum herritt år 1466.

Det første lydende, at

Erik Christiensen Fasti af Wrup (nu Urup) anmeldt med lavhævd:

Kybeck med alle de øde bygdsteder, som ligger på Kybeck mark, Mølle, og Møllested, Dam og Damsbrug, (nu Kibæk), tilligemed to gårde i Bucker, (nu Bukkær), en gård ved Asingh kirke, (nu Assing), endvidere to øde gårde vest for Asingh kirke ved et vandløb, (nu Assing), og en øde gård, hedder Mossgård, (nu Mosegårde), ligeledes Huiditt, (nu Hvedde), og Hareshott, (nu Harreskov), og Wille hussted, (nu Vilhusted).

Alle i Assing sogn,

og den østre gård i Kragssnap, som Niels Torstensen bebor med alle deres rette tilliggende, intet undtagen etc. Kragssnap (nu Kragssnap) ligger i Sinding sogn, nær grænsen til Ørre sogn.

Det andet brev lydende, at

synsmænd af Hamrum herritt havde gjort marksel mellem Volsgaardt (nu Voldsgård) i Snebjerg sogn og Wille hussted østen for Monbierre (på grænsen mellem Assing, Snebjerg og Vorgod sogne) for med en sådan at få lige rettigheder til et bakkedrag, som hedder Arnborg mark. Der blev gjort markskel mellem Arnborg mark og Hareshott mark; så fra denne høj og over en mose til en stor sten, og over alle foran nævnte marker, som samme gård ligger på etc.

Efter omstående stadfæstelse kan det altså slås fast, at Erik Christiensen Fasti har ejet fæstegården i Harreskov, samt de øvrige foran nævnte fæstegårde i Assing og Sinding sogne, i hvert fald fra og med år 1466 og indtil sin død i 1487, men mest sandsynligt også tidligere end 1466.

Det vides nemlig, at hans far Christiern Pedersen Fasti ejede Ørregård i Ørre sogn, Hammerum herred, i årene 1416–1422, antagelig indtil 1446, i hvilket år hans ældste søn, Iver Christiernsen Fasti, nævnes som ejer af den, ligesom denne er noteret for at have ejet gården indtil 1499.

Christiern Pedersen Fasti's dødsår er ikke nævnt nogen steder, men det er antagelig 1446. Ørre sogn ligger ca. 20 km nord for Harreskov, og Ørregård ligger imellem nogle mindre åløb til Storåen; Tanderup i Snebjerg sogn eksisterede dengang ikke som hovedgård, dette skete først i 1531. Den lå ellers kun 10 km nord for Harreskov. Foran nævnte Iver Christiernsen Fasti, som jo var ældre broder til Erik Christiernsen Fasti, efterlod ingen børn, hvorfor Ørregård efter 1499 blev overtaget af Mogens Kaas til Ørndrup på Mors, idet han var gift med en datterdatter af Erik Christiernsen Fasti. Hun hed Magdalene Spend, og man ved, at hun levede i 1516, og at hendes mand, Mogens Kaas levede og ejede Ørregaard endnu i 1523. Det er nævnt, at det vistnok var ved arv, at han og hans hustru fik Ørregård til eje i 1499.

Forud for Christiern Pedersen Fasti ejede hans far, Peder Christiernsen, Ørregård, i hvert fald i årene omkring 1400, hvorfra der haves notat derom, og temmelig sikkert indtil 1416. Hvorvidt disse 2 (far og søn) har ejet fæstegården i Harreskov og de øvrige ved stadfæstelsen fra 1466 nævnte fæstegårde, har det ikke været muligt at konstatere, men sandsynligheden taler endog meget stærkt derfor, og for dette taler også, at da Christen Pedersen Fasti's ældste søn Iver arver Ørregård, så bliver dennes broder Erik sandsynligvis samtidig ejer af de foran nævnte fæstegårde i Assing og Sinding sogne, altså i 1446. Det skal også nævnes, at det, at fæstegården i Kragssnap, beliggende i Sinding sogn med kun et mindre åløb som grænse til Ørregårds marker, efter stadfæstelsen i 1466 jo tilhørte Erik Christiernsen Fasti, født på Ørregård, også taler for, at Ørregårds ejere har været i besiddelse af de nævnte fæstegårde tidligere, end da Erik Christiernsen Fasti er noteret for at have stadfæstelse på dem. Kragssnap var jo nemlig een af de fæstegårde som nævnes i stadfæstelsen 1466.

Efter stadfæstelsen kan det altså også slås fast, at Erik Christiernsen Fasti's datter Ingeborg i 1487 efter sin fars død har arvet og derefter ejet fæstegården i Harreskov med flere fæstegårde.

I sit ægteskab med Bertel Kaas til Spandet i Fjends herred, Viborg amt, havde Ingeborg Fasti kun eet barn, nemlig sønnen Jørgen, men denne døde allerede som lille barn, og Bertel Kaas døde i 1501. I Bertel Kaas' første ægteskab med Mette Lagesdatter Saltensee var der flere børn. Et af disse var datteren Anne, der blev gift med Erik Lykke til Skovgård. En søn af dette ægteskab hed også Erik Lykke. Han blev gift med Margrethe Folkesdatter Gøye, som var søster til den senere omtalte Ejler Quitzows hustrus mor Mette Folkesdatter Gøye. En datter af Erik Lykke og Margrethe Folkesdatter Gøye hed Anne Lykke. Hun blev gift med

Frederik Quitzow (broder til Ejler Quitzow), jfr. salgsbyttet Tanderup - Lykkesholm, side 7, pkt. 9.

Antagelig på grund af flere arvetrætter indenfor familien, bl. a. af Mogens Kaas, gift med datterdatteren (Magdalene Spend) af Erik Christiensen Fasti, fik sidstnævntes datter Ingeborg Fasti i 1537 den tidligere nævnte udskrift af stadfæstelsen af 1466. Hun dør i sit 75. år, nogle måneder efter udskriftens modtagelse, men tidsnok til at hun fik sin broder Peder indsat som arving til fæstegårdene i Assing og Sinding sogne (Harreskov m. fl.). Bem. at hendes mand døde 1501.

Erik Christiensen Fasti var 2 gange gift, første gang med N. N. Sivertsdatter Blaa fra Orebygård på Lolland. I dette ægteskab var der 4 døtre, hvoraf den ene var den foran nævnte Ingeborg Eriksdatter Fasti.

Erik Christiensen Fasti blev enkemand ca. 1465 og giftede sig anden gang med Ellen Pedersdatter Skram til Voldbjerg i 1466, lige efter stadfæstelsen samme år. I dette ægteskab var der 2 sønner og 2 døtre. Ellen Pedersdatter Skram var datter af Peder Skram til Urup i Østbirk sogn Aarhus amt; han ejede tillige Voldbjerg i He sogn, Hind herred, Ringkøbing amt, og skrives herfor i årene 1433-1465: han døde dog først 1473, og svigersønnen Erik Christiensen Fasti nævnes til Voldbjerg 1473-1485, men han døde først 1487. Hans ældste søn Iver Eriksen Fasti nævnes til Voldbjerg 1485-1494, men har den antagelig til 1497, idet hans yngre broder Peder nævnes til gården 1497-1537, men han har den antagelig til sin død 1543, i hvilket år hans enke Christence Lunge Dyre skrives til Voldbjerg. Hendes mand Peder, der blev født 1474, året efter sin morfar Peder Skrams død, tog navnet Skram (i stedet for Fasti), og kom altså til at hedde Peder Skram, ligesom morfaderen, eller rettere Peder Eriksen Skram, og han var jo broder til Ingeborg Eriksdatter Fasti, og han arvede i 1537, som foran nævnt, fæstegården i Harreskov og de andre nævnte fæstegårde efter søsteren, men har dem kun i 6 år, idet han jo døde allerede 1543, fra hvilket år hans enke Christence Lunge Dyre overtager dem.

I 1548 overtager hendes og Peder Eriksen Skrams søn Iver Pedersen Skram såvel Voldbjerg som de nævnte fæstegårde i Harreskov m. fl. Han beholder dem til 1580, hvorefter hans ældste søn Peder Iversen Skram overtager såvel Voldbjerg som fæstegårdene. Om denne Peder Iversen Skram er der i Assing kirkes regnskabsbog for årene 1584-1652 noteret følgende for ejendomsforholdet til fæstegårdene meget værdifulde erklæring: „I 1585 giver Peder Skram til Voldbjerg Assing kirke 1½ ager af den gård, han ejer, og som ligger nærmest kirken, og på de vilkår, at gårdens beboer (fæsteren) vedblivende driver ageren, men at kirken hvert år får udbyttet af de 1½ ager.“ En gårds tilliggende jord var inddelt i agre, således at hver ager på skift blev drevet med ens slags sædart, rodfrugt, græs el. lign., og det er altså sådan 1½ ager, at Peder Skram har givet Assing kirke i 1585 af sin ved kirken liggende fæstegård, der jo er en af de i 1466 stadfæstede.

I 1598 sælger Peder Iversen Skram alle de ham tilhørende fæstegårde i Assing og Sinding sogne til Thomas Maltesen Sehested på Tanderupgård i Snejbjerg sogn. I Assing kirkes regnskabsbog nævnes Thomas Maltesen Sehested som kirkeværge for Assing kirke i de efterfølgende år. Det bør også noteres, at Peder Iversen Skrams søster Dorthe blev gift i Tanderup i 1601 med Frans Poll til Starup og Forsumho, samt at fæstegårdene i Forsum ved Ølgod ejedes af Voldbjerg. Endvidere at der var slægtsskab mellem Thomes Maltesen Sehested til Tanderupgård og Peder Eriksen Skram til Voldbjerg, idet de var gift med henholdsvis Anne Lunge Dyre og Christence Lunge Dyre.

Efter Thomes Maltesen Sehesteds død i 1607 kom Tanderupgård og de af ham i 1598 erhvervede fæstegårde (se foran) til hans søn Christen Thomesen Sehested. Han er også noteret som kirkeværge for Assing kirke i dennes regnskaber. Han blev senere rigskansler og en meget betroet mand. Det var endvidere ham, der i 1640 købte Lykkesholm på Fyn af Ejler Quitzow, der så til gengæld samme år overtog Tanderupgård og de foran omtalte fæstegårde efter Christen Thomesen Sehested. Ejler Quitzow døde nogle få måneder efter at have overtaget Tanderupgård og de foran nævnte fæstegårde, altså endnu i året 1640.

Ejler Quitzows søn Einer Quitzow arvede i 1640 Tanderupgård og af de omtalte fæstegårde Harreskov, Kibæk mølle og Voldsgård, medens de andre af de omtalte fæstegårde, samt endvidere nogle beliggende i Snejbjerg sogn og tilhørende som sådanne selve Tanderupgård, arvedes af Ejler Quitzows otte døtre: Ide, Mette, Birgitte, Anne, Beate, Lisbeth, Karen og Margrethe, således at hver af dem fik sine fæstegårde. Ide blev gift med ritmester Levin v. Bülow til Rørbæk Fyn, hvorfor han i nogle tilfælde er blevet anført som ejer af hendes fæstegårde, men han døde allerede 1657, hvorefter Ide påny nævnes som ejeren. Mette blev gift med Otto Schade, der i 1660 bliver ejer af Tanderupgård og af hendes fæstegård i Kibæk. I 1664 er der af de otte søstre kun Ide, Birgitte og Anne tilbage som ejere af fæstegårdene, og disse 3 søstre har overtaget de andre søstres gårde. Det skal endvidere her noteres, at Einer Quitzow i 1640 også arvede Gelskov herregård på Fyn.

Einer Quitzow døde allerede i 1647, og det viste sig nu, at han havde efterladt sig så stor gæld, at det blev nødvendigt at sælge det meste af hans ejendomme. Gelskov på Fyn blev således overtaget af Henrik Bille til Tirsbæk. Tanderupgård og de fæstegårde, heriblandt Harreskov, som Einer Quitzow ejede i sognene Assing, Snejbjerg og Sinding, måtte ligeledes sælges. Dette blev på kreditorernes vegne købt af den ufri mand Jesper Hansen i Odense. Straks efter købte den tidligere ridefoged på Gelskov Palle Kristensen fæstegårdene Harreskov, Kibæk mølle og Voldgård, medens Kragssnap blev overtaget af Sindinggård. Palle Kristensens fæstegårde dannede et samlet hele, idet de tilhørende marker lå i forlængelse af hinanden. Også i præsteindberetningerne fra 1651 nævnes Palle Kristensen som ejer af disse 3 fæstegårde, medens søstrene Quitzow stadig står som ejere af de

fæstegårde, som de arvede i 1640 efter deres far Ejler Quitzow. Kragssnap ejes af Sindinggård i 1651.

Det var i perioden 1647–1650, at den på jordegods så forslugne Palle Kristensen, samtidig med at Einer Qutzow's arvinger måtte sælge Gelskov til Henrik Bille, efterhånden fik købt henvend 20 fæstegårde, navnlig beliggende i Hillerslev og i de tilgrænsende sogne. Midlerne hertil havde han indtjent i sin ridefogedtid på Gelskov i Hillerslev sogn. Han fik nu bolig på Høirupgård (også i Hillerslev sogn) og kom også til at eje denne gård. Hans forbindelse med Jesper Hansen i Odense skaffede ham også en købstadsejendom i Odense.

Den nævnte ufri mand Jesper Hansen solgte meget hurtigt Tanderupgård til Levin v. Bülow, der jo var gift med Ejler Quitzows datter Ide. Men også han beholdt kun gården meget kort til, og solgte den til Laurids Friis Vadkærgård, og denne solgte den også hurtigt til Hartvig Sach, som døde allerede 1652, hvorefter hans enke Lisbeth Skade beholdt den til 1660, hvilket år hendes broder, oberst Otto Skade, gift med Ejler Quitzow's datter Mette, overtog den.

I 1664 er ejeren af de omtalte fæstegårde næsten alle de samme som de var i 1651. Interessant er det at se, at alle de fæstegårde, som Erik Christiernsen Fasti fik stadfæstet i 1466, stort set er fulgt samlet med til de skiftende ejere med slægt lige til 1648, hvor Palle Kristensen erhvervede de 3 af fæstegårdene. I de originale præsteindberetninger fra 1638 nævnes hverken hvem der ejer fæstegårdene, eller hvem der bebor dem, og fra 1651 nævnes ejernes navn, men intet om beboerne. Det bør også noteres, at mange af de gårde i Assing og Sinding sogne, som slet ikke nævnes i stadfæstelsen af 1446, har været selvejergårde lige indtil „Grevens Fejde“. Da denne krig tabtes af frihedskæmperne, til hvem selvejerbønderne tilsluttede sig, så blev resultatet, at Kronen inddrog disses selvejergårde i 1536–1537, og dette skete samtidig med, at Reformationen må betragtes som indført her i landet. Peder Skram (slægting til søhelten af samme navn) ejede jo netop i årene 1536–1537 de i stadfæstelsen i 1466 nævnte fæstegårde i Assing og Sinding sogne, og da han var kongetro ligesom selvfølgelig søhelten, inddrog kronen ikke disse gårde.

De ovenfor nævnte selvejergårde, som Kronen inddrog 1536–1537, og som herefter blev fæstegårde, lagdes i årene 1597–1600 ind under Lundenæs len, hvorfra de i 1617 bortsolgtes til Christen Thomesen Sehested på Tanderupgård. Han havde som rigskansler indlagt sig store fortjenester, og det var derfor naturligt, at han fik forøget sine ejendommers værdi med disse gårde. Tanderupgård havde jo allerede i 1598 erhvervet de ifølge stadfæstelsen af 1466 nævnte fæstegårde, jfr. side 6 pkt. 7.

Om fæstegårdene i Assing sogn gælder det, at de lå langt fra ejernes hovedejendom, hvorfor hoveriet derfor næppe har været synderlig trykkende for disse fæstebønder, hvorfor de uden tvivl har ført en nærmest selvejertilværelse. Dette gælder f. eks. gården i Harreskov.

Hvordan fik jeg den idé at sammenligne ejerne af de omtalte fæstegårde fra året 1466 med ejerne fra året 1651, ja for det var jo det, der gav stødet til hele opklaringen, og det var et rent tilfælde, at det skete. Da jeg læste i præsteindberetningerne fra 1651 første gang, havde jeg nemlig kun tanke for at læse, hvad der stod om Harreskov. Og flere gange var jeg, trods en fornyet gennemlæsning af notaterne fra 1651, for at se om muligt mere om Harreskov, alligevel ved at give op. Jeg havde nemlig efterhånden fået så mange navne skrevet ned (Fasti, Skram, Kaas, Juel, Quitzow, ja mange flere og mange af hvert af navnene), at det var blevet svært at få alle disse passet ind til en helhed. Det er nu ikke sådan at være blevet 77 år, og da i særdeleshed når helbredet ikke er godt. Megen hjælp fra arkivarer og genealoger fik jeg efterhånden. Også det, at der i Viborg landsarkiv fandtes regnskaber fra Assing kirke, fik jeg en dag at vide af en arkivar dersteds. Og det var vel nok et øjeblik, da jeg i disse regnskaber læste, hvad *der* var indført i 1585 om Peder Skrams gave.

Af de kilder, hvorfra alt det der er noteret i foranstående, bør følgende særlig fremhæves: „Rigens Forfølgningsprotokol, Breve fra Middelalderen, Danske Kancelli, Jordbøger, Præsteindberetninger, Ekstraskatteregnskaber, Danmarks Adelsårbog (mange årgange er benyttet), Personalhistorisk Tidsskrift, Trap Danmark (den nye fra Ringkøbing amt ikke at forglemme), Sognebeskrivelser for Assing, Snebjerg og Hillerslev sogne. Danmarks gamle stednavne, Rigsarkivar Brickas Biografier, Engelstofts biografiske leksikon, Den blå bog (flere årgange)“, ja flere endnu kunne nævnes. Kai Lykke, der også har ejet Gelskov, kan næppe have haft hverken andel eller ejerret i fæstegårde i Assing sogn.

Men selve idéen og grundlaget for hele dette arbejde er ikke min, men overfænrisk Erik Holm Madsen fra Karup-lejren. Hans hustru er en efterkommer af den side 3 nævnte Peder Jørgensen. Det var Erik Holm Madsen, der i Viborg landsarkiv begyndte på at finde frem til fæstebønder og ejere af Harreskov for tiden ca. 1670–1770.

Efter at Palle Kristensen 1647/47 havde erhvervet fæstegården i Harreskov, er det ikke for årene efter 1664 mere nødvendigt at notere ejerne af de andre i 1466 nævnte fæstegårde, hvorfor der i de efterfølgende år i nedenstående oversigt kun er anført ejerne af gården i Harreskov. Palle Kristensen fra Høirupgård på Fyn beholder gården i Harreskov til ca. 1675–1676, hvorefter den overtages af Jens Pallesen i Vesterhæsing på Fyn. Han døde imidlertid allerede 1677, hvorefter gården i Harreskov deles mellem hans enke Karen Nielsdatter og Hans Iversen i Fjellebro på Fyn, men disse to beholder kun gården i ganske kort tid, idet Christopher Andersen fra Lyndelse i Salling herred på Fyn erhverver hele gården i 1678. Hans søn Anders Christophersen fra Salling by i Hillerslev sogn arvede dernæst gården i 1682. Hillerslev ligger også på Fyn. Den 22/10 1686 købes gården i Harreskov af sognepræst Ulrik Christensen Helt i Rind sogn, nabosogn til Assing sogn. Han beholder gården til sin død, hvorefter den i 1707 overtages af hans

datter Elisabeth Helt, gift med herredsfoged Carl Christophersen, boende i Over Amtrup på grænsen af Rind. Gården sælges i 1720 til Poul Nielsen i Over Amtrup i Snebjerg sogn. Peder Madsen Lillelund på Rydbjerggård lige syd for Ringkøbing køber gården ca. 1725–1728, men allerede 1729 overtager Jens Jørgensen, indtil da fæstebonde i Harreskov, den ene halvdel af gården som selveje (se side 3). Han var ældre broder til vor stamfader Peder Jørgensen. 1729 var altså det første år, at vor slægt blev selvejer på gården. Peder Madsen Lillelund døde nogen tid efter 1729, hvorefter hans enke Ellen Lund overtager sin mands halvdel, der dog hurtigt sælges til Anders Pedersen i Uhre ved Brande. Straks efter 1743 overtager foran nævnte Jens Jørgensen, sammen med broderen Peder Jørgensen også den anden halvpart af gården, således at vore forfædre i hvert fald fra 1745 er selvejere af hele gården i Harreskov. Efter disse 2 brødres død (Peder Jørgensen i 1772 og Jens Jørgensen nogle år tidligere) overtager deres sønner Niels Jensen, Jørgen Pedersen og Jens Pedersen gården. I 1787 er der kun Niels Jensen og Jens Pedersen om den, og i 1801 er det Niels Jensens søn Jens Nielsen og hans datter Else Nielsdatter gift med Mads Jensen, der nævnes som ejere af gården.

Efter dette årstal er der ikke gjort flere notater.

Samlet i årene 1962–1966 af *Paul Henrik Harreschou*, født i Roskilde 8/12 1888.
Ansæt ved D. S. B., sidst som stationsforstander i Hellerup.

Årsmødet i Videbæk søndag den 26. februar 1967 havde samlet ca. 150 deltagere.

Formanden, lærer *Esbern Jespersen*, aflagde beretning og mindedes i anledning af samfundets 60-årsdag tidligere formænd og andre ældre medlemmer, og sluttede med nogle tanker om historisk sans og arbejde i vor tid.

Kassereren, bogtrykker *Gadgaard Nielsen*, aflagde regnskabet for 1966, som findes aftrykt andetsteds i årbogen.

Til styrelsen genvalgte amtmand *A. J. Bach* og konsul *Eli Jepsen*. Nyvalgt blev fru *Rigmor Lillelund* og lektor *Gunnar Sandfeld*.

Valget af så mange nye styrelsesmedlemmer skyldtes, at både lærer *Esbern Jespersen* og lærer *Alfred Kaae* ønskede at trække sig tilbage på grund af alder.

Da valget var overstået, rettede amtmand *A. J. Bach* en tak til lærer *Esbern Jespersen* og lærer *Alfred Kaae* for det store arbejde, de gennem de mange år havde udrettet for samfundet, og sluttede med at udbringe et leve.

Den nyvalgte styrelse konstituerede sig som angivet foran i årbogen.

Til revisor i stedet for afdøde overbibliotekar *V. Nedergaard Pedersen* valgtes bogholder *Børge Nielsen*.

Efter generalforsamlingen talte seminarielæktor *H. V. Gregersen* om „Den sønderjyske præst Niels Heldvads liv og virke“ og overlærer *Chr. Winther* om sin hjemstavn „Videbæk og omegns historie med oplysning om enkelte betydende mænd fra egnen“.

Sommermødet i Vestervig (for første gang udenamts) søndag den 28. maj 1967 havde samlet ca. 160 deltagere.

Jernalderlandsbyen ved Vestervig Kirke var en stor oplevelse, som blev yderligere levendegjort under museumsinspektør *C. L. Vebæks* kyndige ledelse.

Efter kaffebordet på Vestervig Hotel fortalte museumsinspektør *C. L. Vebæk* om udgravningen af „Jernalderlandsbyen ved Vestervig Kirke“, foredraget var ledsaget af lysbilleder, som endnu tydeligere understregede det store udgravningsarbejde. Senere samledes mødedeltagerne i Vestervig Kirke, hvor skoleinspektør *H. A. Riis-Olesen* fortalte livligt og inspirerende om kirken og de personer, hvis skæbne er knyttet til kirken.

Årsmødet 1968 skal afholdes i Lemvig søndag den 25. februar. Nærmere meddelelse vil blive givet gennem dagspressen.

Hardsyssels årbog, hvis 61. bind hermed foreligger som anden række, bind 1, har skiftet format og vil fremtidig udkomme med skiftende omslagsbilleder. Formatændringen skyldes ønsket om at give medlemmerne en smukkere årbog, hvor også billedstoffet skulle få bedre muligheder.

Dansk historisk Fællesforening. Landsretssagfører *N. C. Skoutvig* repræsenterede samfundet på årsmødet i Frederikshavn den 8.-10. september 1967.

Ældre årbøger kan (så længe oplag haves) købes af medlemmer for 5,00 kr. pr. årgang.

Skriftlige henvendelser bedes rettet til bibliotekar *Kr. Bjerregaard*, Centralbiblioteket, Holstebro.

Grundet de nye posttakster ser samfundet sig nødsaget til at lade forsendelsesomkostningerne stige til 3,00 kr.

Med venlig hilsen
STYRELSEN

REGISTER

omfattende personnavne (personer, der bare er nævnt, men ikke videre omtalt, er udeladt), stednavne og emner. B angiver billede.

- Alheden 72-80
Andersen, Søren (Teglmester på Frederiksværk teglværk) 73-74, 78-79
Andreas (Helgen) 12
Astrup (Faster sogn) 128-132, B 131
- Bendtsen, Bendt Kirkegaard (Handerup) 158-159
Besættelsen 1940-45 81-93
Borris sogn 147-152
Brænderigården (Brejning sogn) 109, 111, 117-119
Brændevisbrænding 94-95
Bødskov, Marius (Friskolelærer i Fjaltring) 103
- Catharina (Helgeninde) 12
Christensen, Tage (Politibetjent, Bækmarksbro) 88, 90-91
Christensen Hahne, Morten (Astrup hede) 158
Christensen Hemmet, Jens Christen (Klok-mose) 159
Christensen Lindberg, Jens (Bladbjerg) 106, 122
Christensen Aaes, Chr. (Friskolelærer i Fjaltring) 102
- Dam, N. Jensen (Politiassistent, Bækmarksbro) 81-93
Danmarks besættelse 1940-45 81-93
Degnekår 68-71
- Ejstrup (Faster sogn) 128-130, 144-145, B 144
- Faster andels-elektricitetsværk 156
Faster andelskasse 155-156
Faster andelsmejeri 152-154
Faster brugs- og foderstofforening 154-155
Faster kirke 145-147, B 145
- Faster sogn 124-161
Faster sogn. Præster 146-147.
Faster sogn. Skolevæsen 148-150.
Fastergård (Faster sogn) 128-130, 134-135, B 135
Fasterkjær (Faster sogn) 128, 130, 135-139
Fasterlund (Faster sogn) 128, 130, 144
Fjaltring friskole 100-105
Frederiksværk (Teglværk i Engesvang sogn) 72-80
- Gertrud (Helgeninde) 15-16
Grevens Fejde 1534-36 63-67
- Haffuelsvad (Faster sogn) 129
Hahne, Morten Christensen (Astrup hede) 158
Handerup (Faster sogn) 128, 130, 139-141, B 140
Hansen, Poul (Friskolelærer i Fjaltring) 103-105
Harreskov (Assing sogn) 168-176
Hedegaard, Mariane (Vinding) 18-21, B 21
Hedeopdyrkning 156-161
Helgener 11-17
Hemmet, Jens Christen Christensen (Klok-mose) 159
Hemmet sogn 94-99
Hestens historie 22-41
Hoffman, Hans de (Hovedkommissær for Alhedens kolonisation) 73-76, 78
Hurtigkarl, Niels (Provst, sognepræst i Grøn-bæk) 73-74
Husdyr. Heste 22-41
Hvide Sande 96-97, 99
Højbjerg, Carl Peter (Friskolelærer i Fjaltring) 103
- Jensen-Dam, N. (Politiassistent, Bækmarksbro) 81-93
Jensen Rahbek, Mads (Dalagergård) 110

- Jensen Skautrup, Niels (Lærer i Skautrup) 68-71, B 69
- Jensen Smith, Peder (Nymølle) 106-123, B 107
- Johannes Døber (Helgen) 13
- Kirkeby, Jens (Friskolelærer i Fjaltring) 101-102
- Kirkegaard Bendtsen, Bendt (Handerup) 158-159
- Kirker. Faster sogn 145-147, B 145
- Kjelstrup (Faster sogn) 128, 141-142, B 142
- Kjærsgaard, Hans (Forvalter på Alheden) 77-80
- Kloch, Lucas (Inspektør på Alheden) 75-77
- Klokose (Faster sogn) 128-134, B 133
- Klosterheden. Besættelsen 1940-45 82-83, B 84
- Laugesen, Mariane (Vinding) 18-21, B 21
- Laurentius (Helgen) 12, 14
- Lemvig-egnen. Besættelsen 1940-45 81-93
- Lindberg, Jens Christensen (Bladbjerg) 106, 122
- Lodal (Faster sogn) 128-129, 142-143
- Lund, M. A. S. (Sognepræst i Fjaltring-Trans) 100-101
- Mauritius (Helgen) 14-15
- Michael (Helgen) 14
- Nicolaus (Helgen) 12-13
- Nielsen, Kristian (Friskolelærer i Fjaltring) 103
- Nielsen, Morten (Friskolelærer i Fjaltring) 103
- Nielsen, T. M. (Præst i USA) 18-21, B 18
- Nymindegab (Holmslands Klit) 96, 98
- Nymølle (Sønder Lem sogn) 106-123
- Nørlund (Gård i Bording sogn) 74, 76-78, B 72
- Nørre Nissum. Skolevæsen 163-164, 167
- Oldtidsminder. Faster sogn 129-130
- Olsen, Ole (Friskolelærer i Fjaltring) 102-103
- Originaler. Rind sogn 44-45
- Paludan, Hans (Skoleholder i Nørre Nissum og Ringkøbing) 162-167
- Pedersen, Kr. (Friskolevikar i Fjaltring) 103
- Peter (Apostel) 13
- Petersen, Jørgen Peter (Nymølle) 113
- Rahbek, Mads Jensen (Dalagergård) 110
- Rahbek Smith, Mads (Ringkøbing) 109, 111, 121-122
- Rantzau, Johan (Feltherre) 63-67, B 64
- Ringkøbing 63-67
- Ringkøbing. Skolevæsen 164-167
- Ringkøbing fjords udløb 96-99
- Sebastian (Helgen) 14
- Skautrup, Niels Jensen (Lærer i Skautrup) 68-71, B 69
- Smith, Janus (Nymølle) 109, 121, 123
- Smith, Mads Rahbek (Ringkøbing) 109, 111, 121-122
- Smith, Peder Jensen (Nymølle) 106-123, B 107
- Sogneforstanderskabsmøder 95-96
- Stednavne. Faster sogn 128-129
- Stednavne. Ringkøbing amt 5-11
- Søby, Christine (Fejerskovhuse) 43, 55-56, B 43
- Søby, Niels (Fejerskovhuse) 43-45, 56, B 43
- Søby, Nikolaj (Brasilien) 42-62, B 46, B 60
- Sønder Vium sogn 94-99
- Teglværker 72-74
- Thestrup, Søren (Kasserer på Alheden) 72-80
- Thomsen, Mads (Fasterkjær) 159-160
- Thøger (Helgen) 16-17
- Udvandrersekabner 18-21, 42-62
- Vesterbæk, Niels (Brejning sogn) 118-119
- Villumsen, Laust (Brejning sogn) 118
- Worm, Ole (Læge og oldforsker) 5
- Aaes, Chr. Christensen (Friskolelærer i Fjaltring) 102
- Argab (Holmslands Klit) 97-98

Regnskab 1966
for
Historisk Samfund for Ringkøbing Amt

Indtægter

Kassebeholdning (Indestående i bank og på giro)	25.938,86
Medlemskontingent + salg af årbøger	12.800,00
Statstilskud	1.750,00
Ringkøbing amt	500,00
Fra købstæderne	400,00
Fra pengeinstitutter	1.150,00
Renter	1.290,24
	<hr/>
	43.829,10

Udgifter

Årbogens trykning + forsendelse	13.152,40
Honorarer vedr. årbogen	2.840,00
Annoncer	233,50
Møder og foredrag	1.390,30
Repræsentation	45,00
Dansk historisk Fællesforening	330,00
Forsikring, porto m. m.	255,87
Bogkøb	42,00
Tryksager	155,10
Lønninger + kontorhold	1.379,00
Tilskud t. Sdr. Felding sogns historie	500,00
	<hr/>
	20.323,17
Indestående i bank og på giro	23.505,93
	<hr/>
	43.829,10

Gadgaard Nielsen.

Regnskabet gennemgået og fundet i orden.
Bilag og bankbøger er forevist.

Lemvig, den 25. februar 1967.

Kn. Engby-Larsen.